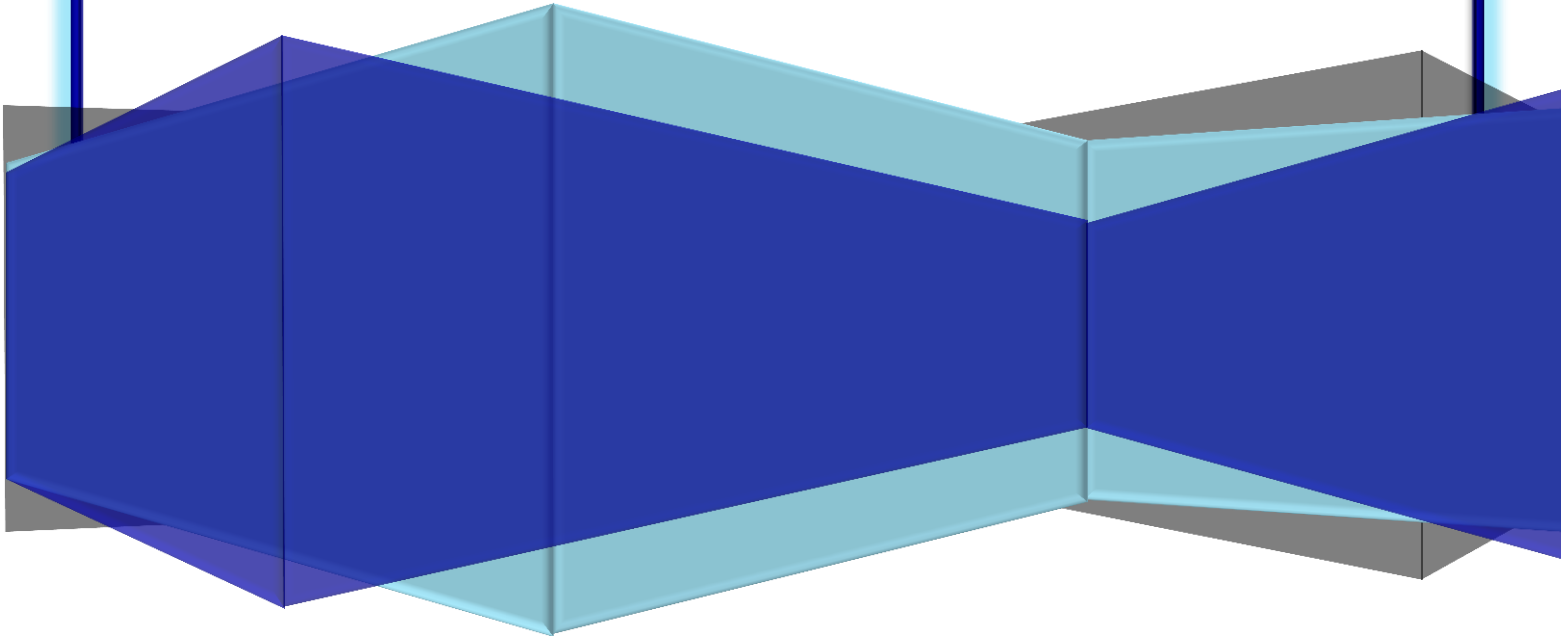

EGE BÖLGESİ SANAYİ ODASI
AEGEAN REGION CHAMBER OF INDUSTRY

**COVID-19 GÖLGESİNDE
2020 YILI
DÜNYA VE TÜRKİYE
EKONOMİSİ
&
2021 YILINDAN
BEKLENTİLER**

İÇİNDEKİLER

Sayfa

GİRİŞ	1
1. COVID-19 PANDEMİSİ VE 2020 YILINDA DÜNYA EKONOMİSİ	4
1.1. COVID-19 ÖNCESİ DÜNYA EKONOMİSİ	4
1.2. 2020 YILINDA DÜNYA EKONOMİSİNDE YAŞANAN GELİŞMELER	13
1.2.1. GELİŞMELERE GENEL BİR BAKIŞ	15
1.2.2. ÜRETİM VE BÜYÜMEDE GELİŞMELER	17
1.2.3. KÜRESEL TİCARETTE GELİŞMELER	25
1.2.4. DIŞ DENGE, DÖVİZ KURLARI, BÜTÇE VE FAİZLERDE GELİŞMELER	28
1.2.5. İSTİHDAM VE İŞSİZLİKTE GELİŞMELER	33
1.2.6. ENFLASYON	35
1.2.7. MENKUL KIYMET BORSALARI	37
1.2.8. TASARRUFLAR VE YATIRIMLAR	39
1.2.9. KAMU BORÇLARI	45
1.2.10. KÜRESEL REKABET GÜCÜNDE GELİŞMELER	47
2. COVID-19 PANDEMİSİ VE 2020 YILINDA TÜRKİYE EKONOMİSİ	52
2.1. COVID-19 ÖNCESİ TÜRKİYE EKONOMİSİNE GENEL BİR BAKIŞ	52
2.2. COVID-19 VE 2020 YILINDA TÜRKİYE EKONOMİSİ	57
2.3. 2020 YILINDA MAKRO EKONOMİK GELİŞMELER	61
2.3.1. ÜRETİM VE BÜYÜME BOYUTUNDA	61
2.3.2. HARCAMALAR VE BÜYÜME BOYUTUNDA	66
2.3.3. YATIRIMLAR VE BÜYÜME BOYUTUNDA	73
2.3.3.1. YERLİ YATIRIMLAR	73
2.3.3.2. KONUT YATIRIMLARI	77
2.3.3.3. YABANCI YATIRIMLAR	79
2.3.4. İSTİHDAM VE İŞSİZLİK BOYUTUNDA	83
2.3.5. DIŞ EKONOMİK İLİŞKİLER BOYUTUNDA	87
2.3.5.1. DIŞ TİCARET	88
2.3.5.2. ÖDEMELER DENGESİ	91
2.3.5.3. ULUSLARARASI YATIRIM POZİSYONU	96
2.3.5.4. DÖVİZ KURLARI	98
2.3.5.5. DIŞ BORÇLAR	103
2.3.6. KAMU KESİMİ DENGESİ BOYUTUNDA	106
2.3.6.1. BÜTÇE DENGESİ	106
2.3.6.2. BÜTÇE NAKİT DENGESİ VE FİNANSMANI	110
2.3.6.3. KAMU BORÇ STOKU	113
2.3.6.4. KAMU BORÇLANMA FAİZLERİ	115
2.3.7. ENFLASYON BOYUTUNDA	116
2.3.8. FİNANSAL YATIRIM ARAÇLARI BOYUTUNDA	119
2.3.9. BANKACILIK, MEVDUAT VE KREDİLER BOYUTUNDA	122
2.3.9.1. BANKACILIK SEKTÖRÜNDE GELİŞMELER	122
2.3.9.1.1. BANKACILIK SEKTÖR RASYOLARI	122
2.3.9.1.2. MEVDUAT VE KREDİ FAİZLERİ	124
2.3.9.2. PARASAL GELİŞMELER	128
2.3.9.3. MEVDUAT GELİŞMELERİ	129
2.3.9.4. KREDİ GELİŞMELERİ	130
2.3.10. ÖDEME ARAÇLARI BOYUTUNDA	136
3. 2021 YILINDA DÜNYA VE TÜRKİYE EKONOMİSİ	139
3.1. 2021 YILINDA DÜNYA EKONOMİSİ	139
3.2. 2021 YILINDA TÜRKİYE EKONOMİSİ	142
4. SONUÇ VE ÖNERİLER	147

GİRİŞ

2019 yılına ilişkin değerlendirmeleri içeren geçen yılın ekonomik raporuna bakıldığında giriş cümlesinin; *“Hem dünya hem de Türkiye ekonomik açıdan oldukça zorlu bir 2019 yılını geride bırakmıştır.”* şeklinde olduğu görülecektir. Bugün, gerek dünya gerekse Türkiye ekonomisinin içinde bulunduğu koşullar dikkate alındığında, 2019 yılının bile aranır hale geldiğini söylemek mümkündür. Zira, 2020 yılında dünya ve Türkiye’de sağlık, ekonomik ve sosyal boyutta yaşanan gelişmeler dikkate alındığında, “zor-zorlu” kelimesinin anlamının yeniden tanımlanması gereği ortaya çıkmıştır.

Ekonomi ve savaş kaynaklı olmayan ancak, ekonomide de kriz etkisi yaratan Covid-19 pandemisi tüm insanlık için acı bir deneyim olmuş, insan-doğa ve insan-ekolojik denge etkileşimini bir kez daha gündeme taşımıştır. Pandemi, ayrıca, yaşanmakta olan ve daha da derinleşmesi beklenen küresel iklim krizine karşı algı duyarlılığını pekiştirmiştir.

Beklenmedik bir anda ortaya çıkmasının yanında, hem dünya hem Türkiye’de mevcut nesillerin/yöneticilerin böylesi bir duruma karşı deneyiminin olmaması nedeniyle pandeminin etkileri derinlikli ve geniş zeminli olmuştur. Dünya, bölgesel ve ülke düzeyinde savaşlar, depremler, pandemiler, yangınlar ile daha önce de karşılaşmıştı. Ancak, tüm dünyayı eşanlı etkileyen, hem arz hem talep şokunu aynı anda yaratan, tüm ekonomik birimleri ve politika yapımcılarını adeta çaresiz bırakan böylesi bir kriz deneyimi, en azından mevcut nesiller açısından, yoktu. Bu nedenle bir tür “yaparak öğrenme” süreci yaşandı ve her ülkede yöneticilerinin deneyimleri ve sahip olunan hazır kaynaklar çerçevesinde önlemler alındı. Ancak pandeminin ne kadar süreceğine, aşılmanın başarılı olup olmayacağına ilişkin belirsizliklerin devam etmesi, 2021 yılına ilişkin kaygıların da devam etmesine neden oldu.

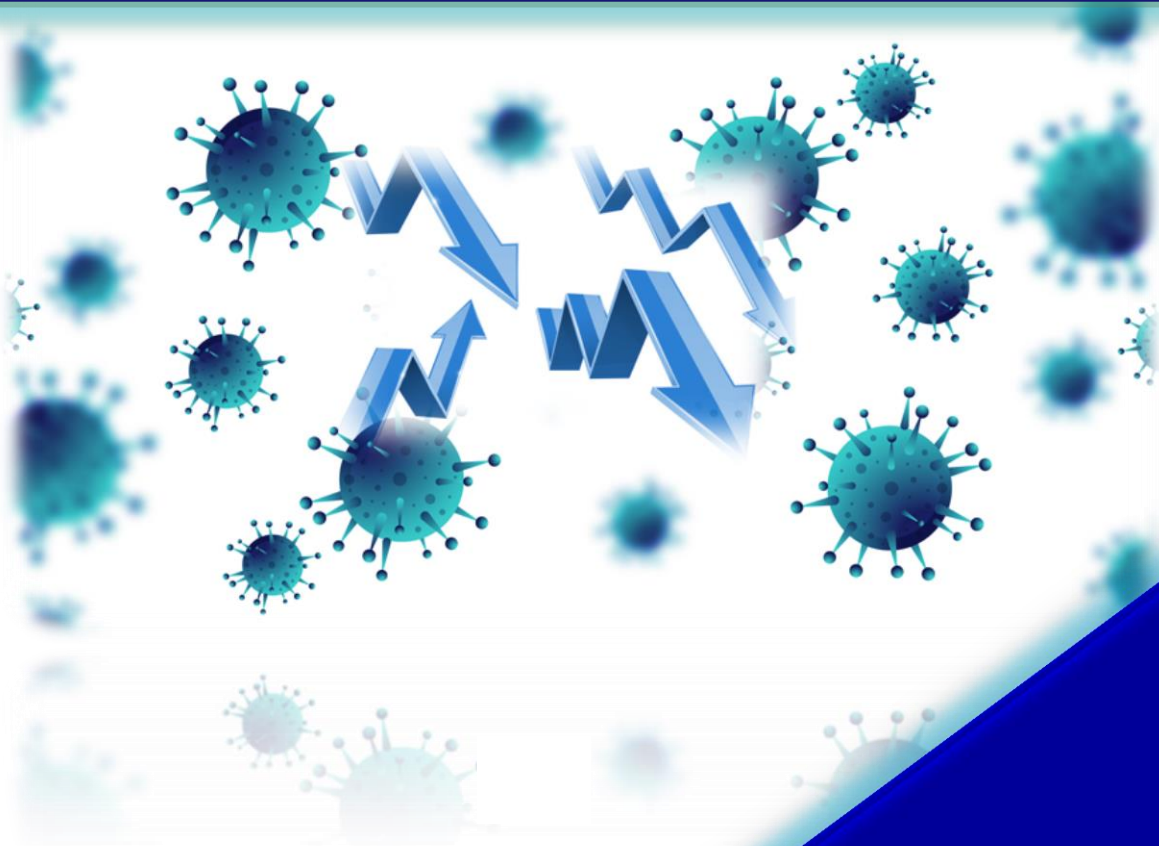
Böylesi bir sürecin “tersine küreselleşme” iklimiyle örtüşmesi ve yaklaşık 40-50 yıldır tüm kesimleri kapsayan ortak politika kültüründen de önemli ölçüde uzaklaşan bir dönemde ortaya çıkması, ortak çözüm üretme çabalarını olumsuz etkiledi. Geline nokta da her şeyin, her kurumun hatta anlamın sorgulandığı bu sürecin nereye evrileceği, politika yapımcıları kadar aydınların ve vatandaşların tutumlarına da bağlı olacaktır. Bu nedenle insanlık ya yeniden yapılanacak ve farklı yarınlara yönelecek ya da yanlışlarda ısrar edip Covid-19 türü felaketler ile daha sık karşılaşır hale gelecektir.

Mevcut koşullar çerçevesinde, bitmesi halinde Covid-19'dan geriye küresel düzeyde; yüksek oranlı işsizlik, enflasyon baskısı, daha da bozulmuş gelir dağılımı, yoksulluk, devasa açıkların olduğu devlet bütçeleri ve olası borç krizleri kalacağını söylemek yanlış olmayacaktır.

Türkiye, böylesi zorlu ve kaotik sürece oldukça kötü koşullarda yakalanmıştır. 2018 yılı Ağustos ayında yaşanan kur şokunun açtığı yaraların henüz sarılmamış olması, derinlikli dış kaynak bağımlılığı, tüketilmiş olası ihtiyat akçeleri ve olası tek seferlik gelir kaynakları, çevrilmesi zor hale gelmiş iç ve dış borçlar ve çok borçlu halk bu kötü koşulları tanımlamakta kullanılabilecek başlıca boyutlardır. Böylesi bir ortamda pandeminin etkilerinin azaltılması için kullanılabilecek kaynaklar sınırlı kalmış, döviz rezervlerindeki erime, önce kurlarda ardından da faizlerde yaşanan artış, ülke insanı ve ekonominin pandemi yanında ilave sorunları da taşımak zorunda bırakmıştır. Dolayısıyla 2020 yılında Türkiye ekonomisi adeta "çoklu vurgun" yemiş, 2021 yılına oldukça zorlu bir 2020 yılı mirası ile girilmiştir.

Bu çalışmada öncelikle Covid-19 gölgesinde yaşanan 2020 yılında dünya ve Türkiye ekonomisindeki gelişmeler incelenecek, ardından da 2021 yılına ilişkin beklentiler ve öneriler ortaya konulacaktır.

I. BÖLÜM
COVID-19 PANDEMİSİ
VE
2020 YILINDA DÜNYA EKONOMİSİ

1. COVID-19 PANDEMİSİ VE 2020 YILINDA DÜNYA EKONOMİSİ

Çalışmanın bu bölümünde öncelikle Covid-19 öncesinde dünya ekonomisinin genel durumu ortaya konulacak, ardından da 2020 yılında yaşanan gelişmeler değerlendirilecektir.

1.1. COVID-19 ÖNCESİ DÜNYA EKONOMİSİ

Covid-19 sürecinde yaşananları daha iyi değerlendirebilmek için tarihsel süreçte insanlığın geçirdiği aşamaları ve gelinen noktayı ortaya koymak faydalı olacaktır. Bu çerçevede;

- İnsanlığın toplayıcılık ve avcılık aşamasından sonra MÖ.10.000-80.00'li yıllarda yerleşik tarım toplumuna geçtiği ve bu aşamada üretimin ana unsurunun toprak ve emek olduğu görülmektedir. Kazanç daha çok ticaretten kazanıldığı için ortaya çıkan sistem "ticari kapitalizm" olarak tanımlanmaktadır. Yeni kıtaların bulunması ve sömürgeler oluşturulması süreci tarihteki birinci küreselleşmeye işaret etmektedir.
- Tarihsel süreçte ikinci büyük dönüşüm 18. yüzyılda sanayileşme süreciyle yaşanmaya başlamıştır. İngiltere'de tekstil ile birlikte sanayi kentlerinin doğması, demiryollarının yapılması ve daha birçok gelişme sonucu sanayi toplumu ortaya çıkmıştır. Bu aşamada üretimin ana unsuru sermaye ve emek olmuştur. Kazanç daha çok sanayi üretiminden elde edildiği için "sanayi kapitalizmi" olarak tanımlanmıştır. Sanayi ürünleri için gerekli doğal kaynaklar ve hammaddelere ulaşma sürecinin hızlanmasıyla, ikinci küreselleşme süreci yaşanmıştır.
- Bugün içinde yaşanan ve hala olgunlaşma sürecindeki aşama ise bilgi toplumdur. Bilgisayarların ve bilişim teknolojisi ürünlerinin üretim ve yaşam alanlarında her geçen gün daha fazla yer aldığı bu aşamada bilgi, üretimin asli unsuru haline gelmiştir.

Kazanç ise daha çok "paradan para kazanmak" yoluyla elde edilir hale gelmiş, finansal piyasalar geometrik hızla büyümüş ve bu nedenle "finansal kapitalizm" aşaması olarak adlandırılmıştır. Üçüncü küreselleşmeye karşılık gelen bu süreçte para, sermaye ve üretim, en karlı olduğu coğrafyalara yönelmiştir.

- Görüldüğü gibi, pandemi öncesinde dünya bir taraftan bilgi toplumu yapılanmasını tamamlamaya çalışmakta diğer taraftan da küreselleşme sürecinde kaotik yeni bir aşamaya doğru ilerlemekteydi. Bunun pandemi açısından anlamı; dünya genelinde; asli girdinin bilgi haline gelmesi, küresel üretim/değer zincirlerinin belirginleşmesi, insan hareketlerinin çok artmasıdır. Bu durum virüsün kolay ve hızlı yayılabilmesinin teknik koşullarının olduğu şeklinde değerlendirilebilir.

Böylesi bir ortamda Covid-19 pandemisinin ortaya çıkışı ve etkilerinin geniş bir alana yayılmasına neden olan faktörleri ortaya koymak, küresel ve ulusal düzeyde önlemler geliştirilmesine katkı sağlayabilecektir. Nitekim;

- Pandemi; dünya nüfusunun sadece 70 yılda (1950-2019) beş milyardan üzerinde arttığı ve 2019 yılı sonunda 7,7 milyara yükseldiği bir dönemde ortaya çıkmıştır. Bu durum potansiyel hasta sayısı ve gerekli aşı/ilaç miktarına ilişkin bir ön fikir verecektir.
- Dünya nüfusunun çok büyük bölümü görece olarak fakir gelişmekte olan ülkelerde yaşamakta, son 40 yıldaki nüfus artışının 4,6 milyarlık kısmı da bu ülkelerde gerçekleşmiştir. Covid-19'a karşı kullanılabilecek aşı ve/veya ilacın ticari bir ürüne dönüşmesi ve yüksek fiyatlardan satılması durumunda, bu ülkelerdeki özellikle yoksul kesimler açısından, durumun hiç de parlak olmayacağı açıktır.

TABLO 1.1: DÜNYA NÜFUSUNUN GELİŞİMİ

(Milyon kişi)	1950	1980	2000	2019	2030	2050	1950-2019 Nüfus Farkı	2019-2050 Nüfus Farkı
DÜNYA	2.536	4.458	6.143	7.713	8.548	9.735	5.177	2.022
Gelişmekte olan ekonomiler	1.692	3.311	4.872	6.338	7.144	8.318	4.646	1.980
Geçiş ekonomileri	199	289	299	311	316	315	113	4
Gelişmiş ekonomiler	646	858	973	1.065	1.088	1.102	418	37
BRICS	998	1.848	2.713	3.216	3.401	3.482	2.217	266
AB28	369	451	488	515	515	500	146	-15
Euro bölgesi	237	288	321	342	342	330	105	-12
G20	1.792	3.024	4.143	4.864	5.127	5.277	3.072	413
G7	467	621	702	776	796	813	308	37
Afrika	228	476	810	1.307	1.687	2.488	1.079	1.181
Amerika	341	615	833	1.014	1.096	1.186	673	173
Asya	1.379	2.594	3.740	4.600	4.973	5.289	3.221	689
Avrupa	576	751	728	750	745	714	174	-36
Okyanusya	13	23	31	42	48	57	29	15

Kaynak: <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=97>

- Diğer taraftan, 1950 yılında dünya nüfusunun sadece yüzde 29,6'sı kentlerde yaşarken bu oran 2019 yılı sonunda yüzde 55,7 düzeyine ulaşmıştır. 2050 yılında bu oranın yüzde 68,4'e yükselmesi öngörülmektedir. Dolayısıyla bundan sonra karşılaşılabilecek olası pandemilerin bulaşma riski yaratacağı ve etkileyebileceği nüfus büyüklüğü çok fazla olacaktır.

TABLO 1.2: DÜNYADA KENTLİ NÜFUSUN ORANI (%)

	1950	1980	2000	2019	2030	2050
DÜNYA	29,6	39,3	46,6	55,7	60,4	68,4
Gelişmekte olan ekonomiler	17,4	28,9	39,8	51,1	56,7	65,6
Geçiş ekonomileri	38,0	61,0	64,2	65,4	67,4	74,1
Gelişmiş ekonomiler	59,1	72,0	75,6	80,5	82,8	87,6
BRICS	15,5	24,2	38,0	51,8	58,7	68,2
AB28	57,7	69,3	71,8	75,9	78,7	84,5
Euro bölgesi	58,6	70,5	73,0	77,3	80,0	85,4
G20	31,9	39,7	49,2	60,2	65,7	73,9
G7	62,4	73,9	77,4	82,5	84,6	88,8
Afrika	14,3	26,7	34,9	43,1	48,5	59,1
Amerika	52,8	68,4	76,8	81,4	83,9	88,2
Asya	17,2	26,7	37,5	50,5	56,7	66,2
Avrupa	50,9	66,1	71,1	74,7	77,5	83,6
Okyanusya	61,0	70,2	67,8	68,0	68,5	71,4

Kaynak: <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=97>

- Dolayısıyla Covid-19 ile önceki yüzyıllarda karşılaşılan virüslerde farklı olarak, kentleşmenin son derece yoğun ve hatta daha önceki hiçbir dönemde olmadığı kadar yüksek, sosyal etkileşimin yoğun, hareketliliğin fazla olduğu bir dönemde karşılaşıldı.
- Bu durum, virüslere bağlı hastalıkların artma ihtimali de dikkate alındığında, yerleşim alanlarının gerek bina nitelikleri gerekse ulaşımın planlanması boyutunda yeni bir vizyona ihtiyaç olduğunu ortaya koymaktadır.

Diğer taraftan pandemilerin arkasında bulunan bir faktörün de aşırı tüketim ve büyüme talebi olduğu söylenebilir. İnsan dışındaki canlılar aleyhine sonuçlar üreten ve ekolojik dengeyi bozan bu süreç özellikle 1990 sonrası dönemde belirginleşmiş, toprağın, suların (yeraltı, yerüstü), havanın kirlenmesine, ormanların azalmasına, birçok canlı türünün yok olmasına yol açmıştır. Nitekim;

- 1970 yılında küresel hasıla 3,4 trilyon Dolar iken 2019 yılına kadar 84,2 trilyon Dolar artmış ve 87,6 trilyon Dolar'a yükselmiştir.

- Üretimin bu düzeyde artabilmesi için gerekli doğal kaynaklar, üretim ve lojistikte kullanılan/yakılan fosil yakıt miktarı, tarımsal üretimde kullanılan zirai ilaçlar, yapay gübreler, kullanılan vahşi sulama yöntemleri, fabrika bacalarından çıkan kirli gazlar düşünüldüğünde, ekolojik dengenin hangi düzeyde bozulabileceğini öngörmek kolaylaşmaktadır.
- İnsanların gerek üretim, gerekse yerleşim amaçlı olarak hayvanların ve bitkilerin doğal yaşam alanlarına her geçen gün daha fazla müdahil olması ve çoğu kez mevcut ortamları bozması (Yağmur Ormanlarının tarla olması gibi) da söz konusudur. Bozulan doğal dengenin, değişen iklim koşullarının (küresel ısınma) sonucunda virüslerin insanlarla temasının artması ve/veya mutasyona uğraması pandemileri ve yayılma potansiyellerini artırmaktadır.
- Bu nedenle gelinen noktada insanlığın; doğa aleyhine sonuçlar üreterek daha sonra da insanlığı vurabilen daha çok tüketim, daha çok üretim/büyüme virüsünden/hastalığından kurtulması gerekmektedir.

TABLO 1.3: KÜRESEL HASILANIN GELİŞİMİ

(Milyar Dolar)	1970	1980	1990	2000	2010	2019	1970-2019 Farkı
DÜNYA	3.419	12.306	22.975	33.575	66.146	87.692	84.273
GOÜ	596	2.739	4.016	7.286	21.881	35.428	34.833
GEÇİŞ ÜLK.	450	1.012	878	381	2.122	2.416	1.966
G.Ü	2.373	8.555	18.082	25.908	42.143	49.847	47.474
Afrika	116	610	554	653	1.969	2.542	2.426
Amerika	1.348	3.147	6.591	11.062	16.712	28.836	27.487
Asya	515	1.129	3.192	5.020	5.934	33.147	32.631
Avrupa	1.385	4.081	7.930	9.364	18.053	21.511	20.126
Okyanusya	54	197	369	463	1.444	1.656	1.602
BRICS	642	763	1.239	2.723	11.894	21.154	20.512
AB28	897	3.893	7.541	8.906	17.015	18.318	17.422
EURO BÖL.	639	2.937	5.830	6.480	12.657	13.268	12.629
G20	3.094	9.808	20.017	30.199	57.245	75.289	72.195
G7	1.989	6.941	15.028	22.049	33.047	39.709	37.720

Kaynak: <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=96>

Ayrıca, hem bir neden hem de sonuç olarak tanımlanabilecek küreselleşme süreci dünya ticaret hacmini de büyük ölçüde artırmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde, borçlandırma yoluyla, daha yüksek ithalat kapasitesinin yaratılmasının da bu gelişmede katkısı olmuştur. Bunun yanında, gelişmiş ülkelerin emek yoğun ürünler ile çevre maliyetleri (negatif dışsallıklar) yüksek ürünlerin üretimini daha çok Doğu ve Güneye kaydırması ve değer zincirlerinin mekansal farklılaşması hem ticaretin hem de lojistik/ulaşım maliyetlerini artırmıştır.

Nitekim;

- 1980 yılında küresel hasılanın (üretim) yüzde 18,1'i düzeyinde yani 2 trilyon Dolar'lık mal ihracata konu olurken, 2019 yılında bu sayı 19 trilyon Dolar'a yani küresel hasılanın yüzde 21,7'sine ulaşmıştır.
- Mal ihracatının son 40 yılda yaklaşık 9 kat artması, bu süreçte malların üretimi dışında lojistik alanında da çok büyük gelişmeye neden olmuştur. Böylece okyanuslarda/denizlerde dolaşan gemi, yollardaki kamyon, havadaki uçak, raylar üzerindeki lokomotif sayısında ve bunların yarattığı çevre kirliliğinde büyük artış yaşanmıştır. Dolayısıyla üretim artışı kadar ihracat artışı da ekolojik dengeyi etkilemiştir.

TABLO 1.4: KÜRESEL İHRACATIN GELİŞİMİ (Milyar Dolar)

Yıl	Mal İhracatı	Küresel Hasıla	Pay (%)	Yıl	Mal İhracatı	Küresel Hasıla	Pay (%)
1980	2.036	11.243	18,1	2000	6.455	33.588	19,2
1981	2.014	11.640	17,3	2001	6.193	33.396	18,5
1982	1.886	11.530	16,4	2002	6.498	34.674	18,7
1983	1.846	11.763	15,7	2003	7.586	38.902	19,5
1984	1.956	12.197	16,0	2004	9.221	43.817	21,0
1985	1.953	12.811	15,2	2005	10.508	47.457	22,1
1986	2.139	15.139	14,1	2006	12.128	51.448	23,6
1987	2.516	17.225	14,6	2007	14.026	57.968	24,2
1988	2.869	19.270	14,9	2008	16.165	63.612	25,4
1989	3.099	20.114	15,4	2009	12.561	60.334	20,8
1990	3.490	22.656	15,4	2010	15.301	66.051	23,2
1991	3.511	23.981	14,6	2011	18.338	73.393	25,0
1992	3.779	25.464	14,8	2012	18.511	75.085	24,7
1993	3.795	25.870	14,7	2013	18.951	77.236	24,5
1994	4.328	27.775	15,6	2014	18.985	79.333	23,9
1995	5.168	30.871	16,7	2015	16.537	75.049	22,0
1996	5.406	31.555	17,1	2016	16.020	76.164	21,0
1997	5.592	31.440	17,8	2017	17.848	80.951	22,0
1998	5.503	31.378	17,5	2018	19.590	85.910	22,8
1999	5.719	32.543	17,6	2019	19.006	87.751	21,7

Kaynak: <https://data.wto.org/>

Bununla birlikte dünya ticaret hacmi artarken, bilgi toplumu ve küreselleşmeye bağlı olarak ihracatın mal bileşiminde de önemli değişimler yaşanmıştır. Nitekim;

- 1980-2018 döneminde dünya ihracatında tarım ve madencilik ürünlerinin payı azalırken imalat sanayi ürünlerinin payında artmıştır. En büyük değişim imalat sanayi alt grupları içinde gerçekleşmiştir. Nitekim, kimyasallar, ofis ve iletişim araçları, entegre devre ve elektronik parçaların ihracatındaki artış dikkati çekmektedir.

TABLO 1.5: KÜRESEL MAL TİCARETİ BİLEŞİMİNİN GELİŞİMİ (Milyar Dolar)

ÜRÜN GRUBU	1980	1990	2000	2010	2018	Pay 1980 (%)	Pay 2018 (%)
A-Tarım Ürünleri	299	415	550	1.354	1.807	14,7	9,3
A1-Gıda	224	316	430	1.116	1.532	11,0	7,9
B-Yakıt ve Madencilik Ürünleri	560	488	860	3.074	3.135	27,5	16,1
B1-Yakıt	0	363	668	2.395	2.408	0,0	12,4
C-İmalat Sanayi Ürünleri	1.092	2.391	4.690	9.989	13.157	53,6	67,6
C1-Demir-Çelik	77	106	142	422	471	3,8	2,4
C2-Kimyasallar	142	296	584	1.694	2.237	7,0	11,5
C21-Eczacılık Ürünleri	0	0	109	463	637	0,0	3,3
C3-Makine ve Ulaşım Araçları	523	1.213	2.633	5.097	6.764	25,7	34,7
C31- Ofis ve iletişim araçları	85	299	965	1.617	2.056	4,2	10,6
C311-Elekt. Veri İşleme ve Ofis	0	0	371	547	605	0,0	3,1
C12-İletişim Araçları	0	0	287	585	749	0,0	3,8
C13-Entegre Devreler ve Elekt.	0	0	307	484	703	0,0	3,6
C4-Ulaşım Araçları	0	0	833	1.687	2.253	0,0	11,6
C41-Otomobil	132	319	577	1.094	1.547	6,5	7,9
C5-Tekstil	55	104	156	253	313	2,7	1,6
C6-Giyim	41	108	198	355	494	2,0	2,5
TOPLAM	2.036	3.490	6.454	15.306	19.468	100,0	100,0

Kaynak: <https://data.wto.org/>

- Pandemi bağlamında burada üzerinde durulması gereken konulardan bazıları; gıda ihracatının 1,5 trilyon Dolar'a, eczacılık ürünleri ihracatının ise 637 milyar Dolar'a ulaşmasıdır. Bu durum hem gıda ve ilaçtaki küreselleşmenin hem de ülkelerin birbirine bağımlılığının düzeyini ortaya koymaktadır.
- Dolayısıyla bu veriler; pandemi nedeniyle ticaretin durması ya da bu ürünleri ithal etmek isteyen gelişme yolundaki ülkelerin döviz krizine girmeleri gibi nedenlerin olası sonuçlarını değerlendirmeye imkan verecektir.
- Ayrıca, ülkeler arasında artan ticaret ekonomilerin birbirine bağımlılığını derinleştirmiş, bir ülkenin üretiminde veya ihracatında/ithalatında meydana gelebilecek dalgalanmalar çok sayıda ülkeyi etkileyebilir hale gelmiştir. Pandemi öncesinde ABD Başkanı Trump tarafından başlatılan "küresel ticaret savaşları", ticaretteki daralmanın olası etkileri konusunda ipuçları vermeye başlamıştır.
- Pandemi sürecinde tüm ülkelerin üretim ve ihracatında/ithalatında yaşanan "ani duruş", üretim ve ticaretin böylesine küreselleştiği bir dönemde tüm ülkelerde çok ciddi ekonomik, sosyal ve politik sonuçlar üretme potansiyeli taşımaktadır. Pandeminin uzaması ve/veya yenilerinin ortaya çıkması bu potansiyelin harekete geçme olasılığını artıracak bir faktör olacaktır.
- Küreselleşme süreci sadece uluslararası mal ticaretini değil hizmet ticaretini de büyütmüştür. 2005 yılında 2,6 trilyon Dolar olan hizmet ihracatı 2019 yılı sonunda 6,1 trilyon Dolar'a yükselmiştir.

- Veriler, genel olarak, mal ihracatının üçte biri oranında hizmet ihracatı yapıldığını ortaya koymaktadır. Pandeminin mal yanında hizmet ticaretini de etkilemesi kaçınılmazdı. Dolayısıyla pandemiden etkilenmesi muhtemel 19 trilyon Dolar'lık mal, 6 trilyon Dolar'lık da hizmet ihracatı bulunmaktadır.

TABLO 1.6: KÜRESEL HİZMET İHRACATININ GELİŞİMİ

(Milyar Dolar)	2005	2010	2015	2019
DÜNYA	2.677	3.966	5.002	6.144
Afrika	62	95	101	122
Amerika	533	798	1.029	1.176
Asya	580	1.035	1.417	1.795
Avrupa	1.457	1.971	2.383	2.959
Okyanusya	45	67	74	92
BRICS	187	391	475	609
AB28	1.312	1.748	2.138	2.676
EURO BÖL.	915	1.239	1.499	1.919
G20	2.198	3.162	3.910	4.804
G7	1.204	1.613	2.024	2.348

Kaynak: <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx>

- Küresel hizmet ihracatının bölgesel dağılımına bakıldığında pandemiden en çok Avrupa ve Asya kıtasının etkileneceği görülmektedir.

Pandeminin olası etkisini değerlendirmek açısından dünya hizmet ihracatına bileşimine bakmak faydalı olacaktır. Nitekim;

- 2019 yılı itibariyle dünya genelinde; 1,4 trilyon Dolar'lık seyahat(turizm), bir trilyon Dolar'lık ulaşım, 520 milyar Dolar'lık finansal, 409 milyar Dolar'lık iletişim, bilgisayar, haberleşme hizmeti ihraç edilmiştir.
- Pandemi ile birlikte turizm faaliyetleri durmuş, ulaşım minimize olmuş, mal ihracatı gerilemiştir.
- Buna bağlı olarak sigorta ve mallara bağlı hizmet ihracatının gerilemiş olması muhtemeldir. Dolayısıyla da bu tür hizmet ihracat gelirleri yüksek olan ülkeler pandeminin etkisini bu kanaldan da görebileceklerdir.

TABLO 1.7: KÜRESEL HİZMET TİCARETİ BİLEŞİMİNİN GELİŞİMİ

(Milyar Dolar)	2005	2010	2015	2019
TİCARİ HİZMETLER	2.620	3.896	4.930	6.066
Mallara bağlı hizmetler	91	130	167	236
Ulaşım	576	828	902	1.029
Deniz	0	385	375	392
Hava	0	281	339	404
Diğer	0	151	172	213
Posta ve Kurye	0	12	16	20
Seyahat	690	952	1.201	1.442
DİĞER TİCARİ HİZMETLER	1.263	1.987	2.660	3.358
İnşaat	46	84	96	115
Sigorta ve Emeklilik	66	96	122	137
Finansal hizmetler	229	358	458	520
İletişim, bilgisayar ve haberleşme	171	247	328	409
Diğer İş hizmetleri	528	821	1.099	1.400
Kişisel, kültürel ve yaratıcı	35	53	70	82
TOPLAM HİZMETLER	2.677	3.966	5.002	6.144
KÜRESEL HASILA	47.550	66.146	74.757	87.692
Küresel Hasıla Payı (%)	5,6	6,0	6,7	7,0

Kaynak: <https://data.wto.org/>

- Dünya Turizm Örgütü raporuna göre 2019 yılı itibariyle dünya genelinde 1,7 milyar yabancı turist giriş kaydı yapılmış ve 1,4 trilyon Dolar'lık turizm geliri sağlanmıştır. 2020 yılında, özellikle Mart ayı sonrasında bu faaliyetin neredeyse tamamı durmuştur. Dolayısıyla turizmle bağlantılı birçok faaliyet; havayolları, servisler, oteller, hediyelik eşya mağazaları, restoran ve kafeteryalar olumsuz etkilenmiştir.

Yukarıda açıklandığı gibi; dünya nüfusu artmaya devam ederken, kentleşme yoğunlaşırken, üretim ve küresel ticaret hacmi hızla büyürken, doğa-çevre ve ekolojik dengede önemli bozulmalar yaşanmıştır. Bu bağlamda dikkate alınması gereken önemli bir gösterge ise dünya genelinde arazilerin kullanım desenindeki değişimlerdir. Nitekim;

- 1970-2018 döneminde tarım alanlarının 234,8 milyon hektar arttığı, orman alanlarının ise 162,7 milyon hektar daraldığı görülmektedir.
- Sadece bu veriler bile, insanlığın doğa, çevre ve de ekolojik denge üzerinde yarattığı olası etkileri ortaya koyması açısından dikkat çekicidir.

TABLO 1.8. DÜNYA GENELİNDE ARAZİ KULLANIMI

(Milyon Hektar)	Toplam Alan	Toplam Arazi	Tarım Alanları	Orman Alanları	Diğer Alanlar
1970	13.445,2	13.041,8	4.566,6		
1990	13.445,1	13.041,3	4.798,0	4.231,6	4.006,8
2000	13.438,1	12.998,2	4.879,9	4.158,0	3.960,2
2010	13.461,2	13.008,5	4.820,3	4.106,3	4.059,7
2018	13.487,5	13.028,1	4.801,4	4.068,9	4.132,6
2018-1970	42,3	-13,7	234,8	-162,7	125,8

Kaynak: FAO, 2020.

Yukarıdaki değerlendirmeleri de dikkate alarak Covid-19 öncesinde dünya ekonomisine ilişkin olarak şu değerlendirmeleri yapmak mümkündür;

- Pandemi öncesinde dünya genelinde demografik ve teknolojik değişim hızı tarihi bir dönemeçten geçiyordu.
- Pandemi ile dünya ekonomisinde 2008 yılında yaşanan/başlayan ve etkileri 2020 yılına gelinceye kadar devam eden küresel finans-ekonomi krizinin tahribatı henüz tamamen giderilemediği bir ortamda karşılaşıldı.
- Özellikle son 30 yılda hızlanan küreselleşmeye bağlı olarak dünya ekonomisi hızla büyümüş, mal ve hizmet ticareti hızla artmıştı.
- Bu süreçte ülkelerin birbirine olan karşılıklı bağımlılıkları artmış, üretim ve ticaret kartları yeniden dağılmıştı.
- Mal ve hizmet hareketleri yanında sermaye hareketleri de artmış, özellikle gelişmekte olan ülkelerin dış kaynağa bağımlılığı derinleşmişti.
- Dünyada üretim ve ticaret dengelerinde önemli değişiklikler yaratan küreselleşme ABD başkanı Trump'ın yaklaşımı ve attığı adımlar sonucunda tersine dönmeye başlamış ticaret ve kur savaşları başlamıştı.
- Aslında sadece bir ticaret savaşı değil, teknolojik ve jeo-stratejik üstünlük savaşları da yaşanıyordu.
- ABD, çalışanlar ve şirketlerin ABD'de kalmalarını, iş yaratmalarını, burada ödeme yapmasını sağlayacak yeni bir ekonomi iklimi için ticaret politikasının doğasını yeniden şekillendirmeye çalışıyordu.
- Yeni süper güç Çin ise, yeni bir küresel açılım yapıyor: 21 trilyon Dolar'a dayanan güzergahta 65 ülkenin maddi ve kültürel zenginliğine katkı yapması için "Bir Kuşak ve Bir Yol Projesi"ni hayata geçiriyordu.
- Ekonomik güç sanayileşmiş batı ülkelerinden, yeni ekonominin yükseldiği Doğu ülkelerine kaymışken, Batı yeniden üretim üssü olmak istiyordu.

- Bu gelişmelere bağlı olarak ticarete korumacı eğilimler artıyor, uluslararası ticaret düzeni değişme sinyali veriyor, dünya ekonomisinde kırılmalıklar artıyordu.
- Kur savaşları sık sık gündeme geliyor, yeni bir küresel finansal mimariye ilişkin tartışmalar yapılıyordu.
- Böylece küresel işbirliği ve çok taraflı çözüm arayışlarının sanki zayıfladığı bir dönem başlıyordu. Bu nedenle ABD başkanlık seçimlerinin sonuçları küreselleşmenin yönü açısından da önem taşıyor hale geliyordu.
- Küresel ekonomi adeta kazananı olmayacak bir stratejik oyuna dönüşüyordu. Belirsizlikler ve riskler artıyor, görüntü kaotikleşiyordu.

Görüldüğü gibi Covid-19 öncesinde dünya ekonomisinde yaşanan gelişmeler pek parlak görünmüyordu ve bu nedenle pandemi ve pandemiyle mücadelede ortak hareket etmek güçleşiyordu. Küresel düzeyde gündemde olan yön, yol, yöntem arayışlarına Covid-19 pandemisinin ciddi bir yön vereceğini ise kimse öngörmüyordu.

1.2. 2020 YILINDA DÜNYA EKONOMİSİNDE YAŞANAN GELİŞMELER

2019 yılı Aralık ayında Çin'in Wuhan kentinde başladığı ifade edilen ve 2020 yılı Mart ayında Dünya Sağlık Örgütü'nün pandemi olarak ilan ettiği Covid-19 sürecinde tüm ülkeler az ya da çok ancak virüsün ekonomiye yansımalarından mutlaka etkilendiler.

Alınan/alınmayan önlemler ve vatandaşların bunlara uyum düzeyi de toplumların sosyo-kültürel özelliklerini/farklılıklarını ortaya koydu. Ancak bir kez daha netleşen bir şey vardı ki, o da; insanlığın en büyük düşmanının cehalet olduğu ve buna doğaya karşı duyarsızlığın eklenmesinin ölümcül sonuçlar üretebileceğiydi.

Bu süreçte başta okullar, fabrikalar, işyerleri, zorunlu olanlar dışında, faaliyetlerine ara verdi, seyahatler kısıtlandı. Birçok ülke sınırlarını kara, hava ve deniz ulaşımına kapattı. Dünyanın en önemli ekonomik faaliyetlerinin başında gelen turizm durdu, tatil bölgeleri adeta hayalet şehirlere dönüştü.

İşte bu noktadan itibaren Covid-19 virüsü ekonomiye de bulaştı. Büyük ölçüde duran üretim; "arz şokuna", büyük ölçüde daralan tüketim ise "talep şokuna" dönüştü. "İş"ler durunca istihdam da durdu. Halkın gelirleri, firmaların ciroları vurgun yedi. Emtia fiyatları hızla geriledi.

Ödemeler sistemi çökerken devletler, hazinelerinin gücü oranında devreye girdi. Hazinesi güçlü olanlar halkına ve firmalara daha çok, güçsüz olanlar az destek verdiler. Bir başka ifadeyle gelişmekte olan ülkeler genellikle “zayıf hazine-genç nüfus”, gelişmiş batılı ülkeler “güçlü hazine-yaşlı nüfus” ile virüse yakalandılar. Dolayısıyla ülkelerin hastalıktan ve yarattığı ekonomik çöküşten etkilenme düzeyleri farklılaştı.

Başlangıçta sağlık-ekonomi ikileminden sağlığı seçen ülkeler çoğunlukta iken zamanla artan ekonomik, sosyal ve siyasi fatura, alınan önlemlerin pandeminin hızını da yavaşlatmasının katkısıyla, ekonomiyi yine ön plana çıkarttı.

Böylece önce alınan önlemlerin mevcut durumda çare olup olmayacağı, ardından da alınan önlemlerin geleceğe nasıl bir fatura devredeceği tartışılır oldu. Kuşkusuz virüsün etkisini daha ne kadar daha sürdüreceği, aşı-ilaç çalışmalarından ne zaman yeterli sonuç elde edileceği, küresel işbirliğinin hangi düzeyde gerçekleşeceği gibi soruların hala yanıt bulması beklenmektedir.

Diğer taraftan böylesi bir pandemi sürecinin bile ülkeler arasında işbirliğini yeterince etkinleştirememesi, insanlığı bekleyen benzer pandemiler ve kapıya dayanan küresel iklim krizinin çözümüne ilişkin olarak ümitleri azaltmaktadır.

Oysa dünya genelinde daha çok diyalog, daha çok ortak akıl ve işbirliğine ihtiyaç bulunmaktadır. Bunun gerçekleşmesi için insanlığın nasıl bir felaket ile karşılaşması gerekiyor sorusu ise cevapsız kalmaktadır.

1.2.1. GELİŞMELERE GENEL BİR BAKIŞ

Dünya genelinde 2020 yılının başından itibaren etkili olan Covid-19'un farklı boyutlar itibariyle dünya ekonomisine yansımaları şöyle özetlenebilir;

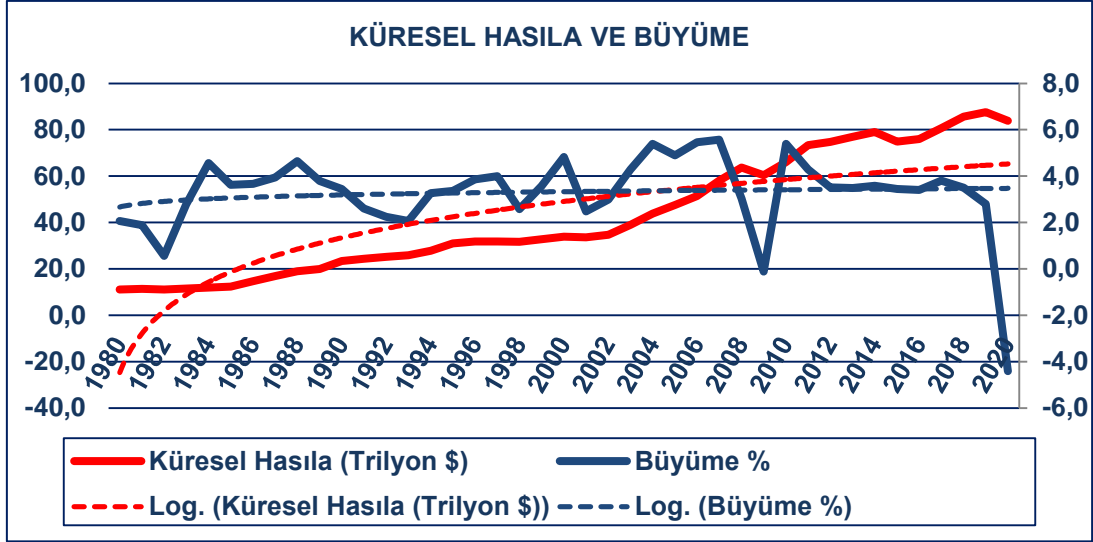
- 2020 yılına ilişkin gerçekleşme beklentileri tarihi bir çöküşe işaret etmektedir. Nitekim 2019 yılında yüzde 2,8 oranında artan küresel üretimin 2020 yılında yüzde 4,4 oranında küçülmesi beklenmektedir.

TABLO 1.9: 2020 YILINDA DÜNYA EKONOMİSİNE GENEL BAKIŞ

GÖSTERGE	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
BÜYÜME HIZI (%)								
Dünya	3,6	3,5	3,3	3,8	3,5	2,8	-4,4	5,2
Gelişmiş ülkeler	2,1	2,3	1,7	2,4	2,2	1,7	-5,8	3,9
ABD	2,5	2,9	1,6	2,4	3,0	2,2	-4,3	3,1
Japonya	0,4	1,2	0,6	1,9	0,3	0,7	-5,3	2,3
Avrupa bölgesi	1,4	2,1	1,9	2,5	1,8	1,3	-8,3	5,2
Almanya	2,2	1,7	2,2	2,5	1,3	0,6	-6,0	4,2
Fransa	1,0	1,1	1,1	2,3	1,8	1,5	-9,8	6,0
İtalya	0,1	0,9	1,1	1,7	0,8	0,3	-10,6	5,2
İngiltere	2,9	2,3	1,8	1,8	1,3	1,5	-9,8	6,0
İspanya	1,4	3,6	3,2	3	2,4	2,0	-12,8	7,2
Gelişmekte olan ülkeler	4,7	4,3	4,6	4,8	4,5	3,7	-3,3	6,0
Çin	7,3	6,9	6,7	6,8	6,7	6,1	1,9	8,2
Rusya federasyonu	0,7	-2,3	0,3	1,6	2,5	1,3	-4,1	2,8
Arjantin	-2,5	2,7	-2,1	2,7	-2,5	-2,1	-11,8	4,9
Brezilya	0,5	-3,6	-3,3	1,1	1,3	1,1	-5,8	2,8
Hindistan	7,4	8	8,2	7,2	6,1	4,2	-10,3	8,8
Türkiye	5,2	6,1	3,2	7,5	2,8	0,9	-5,0	5,0
Küresel Hasıla (Trilyon Dolar)	79,1	74,8	76,0	80,7	85,7	87,6	83,8	91,0
DÜNYA MAL-HİZMET TİCARETİ								
Mal İhracatı (Trilyon Dolar)	18,6	16,2	15,7	17,4	19,1	18,5	16,4	18,2
Mal-Hizmet İhracatı (Trilyon Dolar)	23,8	21,1	20,7	22,9	25,0	24,6	21,3	23,8
Dünya Mal-Hizmet Ticaret Hacmi(%)	3,9	2,8	2,3	5,7	3,9	1,0	-10,4	8,3
İthalat (Değişim %)								
Gelişmiş ülkeler	3,9	4,8	2,4	4,7	3,6	1,7	-11,5	7,3
Gelişmekte olan ülkeler	4,2	-0,9	1,8	7	5,0	-0,6	-9,4	11,0
İhracat(Değişim %)								
Gelişmiş ülkeler	3,9	3,8	1,8	4,7	3,5	1,3	-11,6	7,0
Gelişmekte olan ülkeler	3,2	1,6	3	7,3	4,1	0,9	-7,7	9,5
ENFLASYON (TÜFE) %								
Gelişmiş ülkeler	1,5	1,2	1,0	1,5	1,7	1,5	1,3	1,4
Gelişmekte olan ülkeler	4,7	4,7	4,3	4,4	4,9	5,1	5,0	4,7
Petrol D. Mal fiyatlarının Değişimi(%)	-3,9	-17,6	-1,5	6,4	1,3	0,8	5,6	5,1
Petrol fiyatlarında değişim (%)	-7,5	-47,2	-15,7	23,3	29,4	-10,2	-32,1	12,0
İŞSİZLİK								
Euro bölgesi	11,6	10,9	10,0	9,1	8,2	7,6	8,9	9,1
ABD	6,2	5,9	4,9	4,3	3,9	3,7	8,9	7,3
Çin	4,1	4,1	4,0	3,9	3,8	3,6	3,8	3,6
Japonya	3,6	3,4	3,1	2,8	2,4	2,4	3,3	2,8
Türkiye	9,9	10,3	10,9	10,9	11,0	13,7	14,6	12,4

Kaynak: IMF, World Economic Outlook October, 2020

- Bu değer 1980 sonrası dönemin, yani son kırk yılın en yüksek oranlı küçülmesine karşılık gelmektedir.
- Küresel finans krizinin yaşandığı 2009 yılında dünya ekonomisinin yüzde bir düzeyinde küçüldüğü dikkate alındığında Covid-19'un ekonomide yarattığı etkinin büyüklüğü daha iyi anlaşılabilir.

- Bu büyüme öngörülerine bağlı olarak 2019 yılında 87,6 trilyon Dolar olan küresel hasılanın 2020 yılında 3,8 trilyon Dolar azalarak 83,8 trilyon Dolar'a gerilemesi beklenmektedir.
- Dolayısıyla, artan dünya nüfusu da dikkate alındığında, 2020 yılında ciddi bir refah kaybının yaşanacağı söylenebilir. Ancak, bunun doğa ve ekolojik denge açısından olumlu etki yapacağı da unutulmamalıdır.
- 2020 yılında mal ihracatının yüzde 11,6 oranında gerilemesi öngörülmektedir. Böylece, 2020 yılında küresel mal ihracat hacminin 2,1 trilyon Dolar, mal ve hizmet ihracatının ise 3,3 trilyon Dolar azalması beklenmektedir.
- Dolayısıyla Covid-19 pandemisinin, tersine küreselleşmeye de önemli katkı yaptığı söylenebilir.

- 2020 yılında dünya genelinde, neredeyse tüm ülkelerde büyük oranlı parasal genişlemeye rağmen, enflasyonda önemli bir gelişme beklenmemekte, çok az bir gerileme öngörülmektedir. Tüketici fiyatları endeksinin (tüketici enflasyonu) gelişmiş ülkelerde yüzde 1,5, gelişmekte olan ülkelerde yüzde 5 düzeyinde artması beklenmektedir.
- Bu oranın Türkiye’de yüzde 14 düzeyinde gerçekleşmesi bu boyut itibariyle Türkiye’nin dünyadan ne kadar koptuğunu ortaya koymaktadır. Bir başka ifadeyle Türkiye, enflasyonla mücadelede hala dünyanın en başarısız ülkelerinin başında gelmektedir.
- Böylesi bir ortamda, mevcut enflasyon düzeyiyle, Türkiye’nin küresel rekabette güçlü olabilmesi mümkün görünmemektedir.
- Genel olarak insanlığın ve özelde de tüm ülkelerin en önemli sosyo-ekonomik sorununun işsizlik olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Covid-19 sonrası bir taraftan artması beklenen dijitalleşme sürecinin işgücü ihtiyacını azaltması, diğer taraftan tasarruf eğilimindeki olası artış sonucu talepteki gerileme nedeniyle işsizliğin önemli oranda artması beklenmektedir.
- Dolayısıyla işsizlik ve bağlantılı sorunlarda önemli artışların yaşanacağı bir döneme girilmektedir.

1.2.2. ÜRETİM VE BÜYÜMEDE GELİŞMELER

Covid-19 pandemisi ve ayak sesleri her geçen yıl daha fazla duyulan küresel iklim değişikliğinin etkileri, büyümenin düzeyinden çok niteliğini gündeme getirmektedir. Nitekim uzun yıllardır gündemde olan “sürdürülebilir büyüme” yanında kapsayıcı büyüme, yeşil büyüme gibi kavram ve anlayışlar da gelişmiştir.

Gelinen noktada bunları büyük ölçüde içeren döngüsel ekonomi uygulamaları ve iş modelleri yaygınlık kazanmaya başlamıştır.

Kısaca ifade etmek gerekirse büyümeye ilişkin yoğun tartışmaların yaşanacağı bir dönem gelmektedir.

Tablo 1.10’da Seçilmiş ülkelere ilişkin büyüme tahminleri verilmiştir. Buna göre;

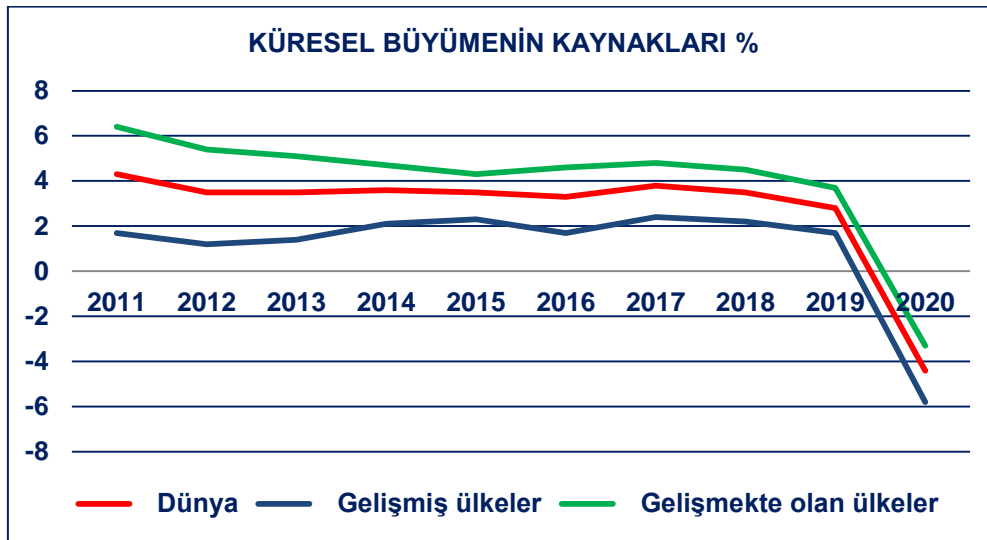
- 2020 yılında üretimin; gelişmiş ülkelerde yüzde 5,8, gelişmekte olan ülkelerde ise yüzde 3,3 oranında gerilemesi beklenmektedir.

TABLO 1.10: BAZI ÜLKELERDE BÜYÜME HIZI (%)

GÖSTERGE	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
BÜYÜME HIZI (%)										
Dünya	4,3	3,5	3,5	3,6	3,5	3,3	3,8	3,5	2,8	-4,4
Gelişmiş ülkeler	1,7	1,2	1,4	2,1	2,4	1,8	2,5	2,2	1,7	-5,8
ABD	1,6	2,2	1,8	2,5	3,1	1,7	2,3	3,0	2,2	-4,3
Japonya	-0,1	1,5	2,0	0,4	1,2	0,5	2,2	0,3	0,7	-5,3
Avrupa bölgesi	1,6	-0,9	-0,2	1,4	2,0	1,9	2,6	1,8	1,3	-8,3
Almanya	3,9	0,4	0,4	2,2	1,7	2,2	2,5	1,3	0,6	-6,0
Fransa	2,2	0,3	0,6	1,0	1,1	1,1	2,3	1,8	1,5	-9,8
İtalya	0,6	-2,8	-1,7	0,1	0,9	1,1	1,7	0,8	0,3	-10,6
İngiltere	1,6	1,4	2,0	2,9	2,3	1,8	1,8	1,3	1,5	-9,8
İspanya	-1,0	-2,9	-1,7	1,4	3,6	3,2	3,0	2,4	2,0	-12,8
Gelişmekte olan ülkeler	6,4	5,4	5,1	4,7	4,3	4,6	4,8	4,5	3,7	-3,3
Çin	9,5	7,9	7,8	7,3	6,9	6,7	6,8	6,7	6,1	1,9
Rusya federasyonu	5,1	3,7	1,8	0,7	-2,3	0,3	1,6	2,5	1,3	-4,1
Arjantin	6,0	-1,0	2,4	-2,5	2,7	-2,1	2,7	-2,5	-2,1	-11,8
Brezilya	4,0	1,9	3,0	0,5	-3,6	-3,3	1,1	1,3	1,1	-5,8
Hindistan	6,6	5,5	6,4	7,4	8,0	8,2	7,2	6,1	4,2	-10,3
Türkiye	11,1	4,8	8,5	5,2	6,1	3,2	7,5	2,8	0,9	-5,0
Küresel Hasıla (Trilyon Dolar)	73,3	74,8	76,9	79,1	74,8	76,0	80,7	85,7	87,6	83,8

Kaynak: IMF, World Economic Outlook October, 2020

- Ülke grupları itibariyle büyüme grafiği, 2020 yılında gerçekleşmesi beklenen yüksek oranlı küçülme yanında 2011 yılı ve sonrasında genel büyüme trendinin de azalma yönlü olduğunu ortaya koymaktadır.
- Diğer taraftan Türkiye'nin ihracatında önemli yeri olan ülkelerde ise üretimin; Almanya'da yüzde 6,0, İngiltere'de yüzde 9,8, Rusya'da yüzde 4,1 ve ABD'de yüzde 4,3 oranında gerilemesi beklenmektedir.

- 2020 yılında dünyanın önemli/büyük ekonomilerinin tümünde küçülme beklenirken, Çin'in böylesi bir yılda da büyümeye devam etmesi beklenmektedir. Bir taraftan Çin'in en büyük pazarı olan ABD'nin uygulamaya koyduğu gümrük vergileri, diğer taraftan Covid-19'un yarattığı küresel talep daralmasına rağmen Çin'de büyüme öngörülmesi üzerinde durmaya değer bir konudur. Bu gelişmenin gerisinde; dış talep daralması durumunda Çin'in devreye alabileceği devasa bir iç talep potansiyelinin varlığı bulunmaktadır.
- IMF tahminlerine göre 2020 yılında Türkiye ekonomisinin yüzde 5 oranında küçülmesi beklenmektedir. Öngörülere göre, Türkiye ekonomisi 2020 yılını az da olsa pozitif büyüme ile kapatabilecektir.

2020 yılı sonunda farklı ülkelerin ulusal gelir (GSYİH-gayrisafi yurtiçi hasıla) düzeylerinde Dolar bazında yaşanacak gerilemeler Tablo 1.1'de verilmiştir. Buna göre;

- 2020 yılı sonunda GSYİH'nın; ABD'de 626 milyar Dolar, Brezilyanın 475 milyar Dolar, Hindistan'da 276 milyar Dolar, Rusya'da 238 milyar Dolar, Meksika'da ise 218 milyar Dolar gerilemesi beklenmektedir. Türkiye için öngörülen gerileme miktarı ise 112 milyar Dolar düzeyindedir.

TABLO 1.11: SEÇİLMİŞ ÜLKELERDE GSYİH'NIN GELİŞİMİ (Milyar \$)

	ÜLKE	1980	1990	2000	2010	2015	2018	2019	2020	2019-2020	2020/1980 (Kat)
1	ABD	2.857	5.963	10.252	14.992	18.238	20.612	21.433	20.807	-626	7,3
2	ÇİN	303	397	1.206	6.034	11.114	13.842	14.402	14.861	459	49,0
3	JAPONYA	1.105	3.133	4.888	5.700	4.389	4.952	5.080	4.911	-169	4,4
4	ALMANYA	854	1.599	1.949	3.402	3.358	3.966	3.862	3.781	-81	4,4
5	B. KRALLIK	604	1.194	1.661	2.478	2.929	2.864	2.831	2.638	-192	4,4
6	HİNDİSTAN	189	327	477	1.708	2.104	2.713	2.869	2.593	-276	13,7
7	FRANSA	702	1.272	1.366	2.647	2.439	2.789	2.716	2.551	-164	3,6
8	İTALYA	482	1.169	1.147	2.138	1.837	2.087	2.001	1.848	-153	3,8
9	KANADA	276	596	745	1.617	1.557	1.716	1.736	1.600	-136	5,8
10	G. KORE	65	283	576	1.144	1.466	1.725	1.647	1.587	-60	24,3
11	RUSYA			278	1.633	1.357	1.665	1.702	1.464	-238	--
12	BREZİLYA	146	455	655	2.209	1.800	1.885	1.839	1.364	-475	9,4
13	AVUSTRALYA	163	323	399	1.252	1.235	1.421	1.387	1.335	-52	8,2
14	İSPANYA	231	536	599	1.423	1.196	1.420	1.394	1.247	-147	5,4
15	ENDONEZYA	99	138	179	755	861	1.043	1.120	1.089	-31	11,0
16	MEKSİKA	229	290	708	1.058	1.172	1.222	1.258	1.040	-218	4,6
17	HOLLANDA	194	321	418	848	766	914	907	886	-21	4,6
18	İSVİÇRE	119	258	272	583	680	706	705	708	3	6,0
19	TÜRKİYE	97	208	274	777	864	780	761	649	-112	6,7
20	POLONYA	57	62	171	479	478	587	592	581	-12	10,3
21	İSVEÇ	140	260	263	496	505	555	531	529	-2	3,8
22	ARJANTİN	234	158	318	425	642	517	444	383	-62	1,6

Kaynak: IMF

- Tabloda yer alan ülkelerden Çin'de 459 milyar Dolar, İsviçre'de ise 3 milyar Dolar'lık GSYİH artışı beklenmektedir.
- Avrupa ülkelerinde ulusal gelirden öngörülen gerilemenin çok daha sınırlı olması beklenmektedir. Dolayısıyla bu ülkelerin pandemi sürecinde ekonomiyi daha iyi yönetmiş oldukları söylenebilir.
- Diğer sadece incelenen ülkelerdeki gelir kaybının 2,9 trilyon olması beklenmektedir.
- 1980 yılına göre 2020 yılında ulusal gelirlerdeki artış incelendiğinde; Çin (49 kat), G. Kore (24,3 kat), Hindistan (13,7 kat), Endonezya (11 kat) ve Polonya'nın (10,3 kat) çift haneli artışlar gerçekleştirdiği görülmektedir.
- Bu dönemde Türkiye'deki ulusal gelir artışı ise sadece 6,7 kat olmuştur. 1980-2020 döneminde Türkiye, G. Kore düzeyinde bir performans göstermesi durumunda, 2,3 trilyon Dolar ile dünyanın 8. büyük ekonomisi olacaktır. Bu durum üzerinde hayli düşünülebilir niteliktedir.

Ulusal para ile hesaplanan ulusal gelirlerin ülkeler arası karşılaştırma yapmak amacıyla Dolar'a çevrilmesi yönteminin bazı yetersizlikleri bulunmaktadır. Çünkü fiyat farklılıkları nedeniyle, aynı miktar Dolar'ın her ülkede satın alma gücü aynı değildir.

Bu yetersizliğin giderilmesi amacıyla satınalma gücü paritesi (PPP) yöntemiyle de Dolar bazlı ulusal gelir hesabı yapılmaktadır. Daha gerçekçi olduğu ifade edilebilecek bu yöntemle hesaplanan veriler Tablo 1.12'de sunulmuştur. Burada görülebileceği gibi;

- Dolar'ın Çin'deki satınalma gücü daha yüksek olduğu için, 2018 yılı itibariyle Çin'in ulusal geliri ABD'yi geçmiştir.
- Yine aynı gerekçeyle Hindistan da Japonya, Almanya ve Birleşik Krallığı geçerek üçüncü sıraya yükselmektedir.

TABLO 1.12: SEÇİLMİŞ ÜLKELERDE GSYİH'NİN GELİŞİMİ (Milyar \$-PPP)

	ÜLKE	1980	1990	2000	2010	2015	2018	2019	2020	2020/1980 (Kat)
1	ÇİN	303	1.108	3.661	12.287	17.880	21.659	23.393	24.162	79,8
2	ABD	2.857	5.963	10.252	14.992	18.238	20.612	21.433	20.807	7,3
3	HİNDİSTAN	372	963	2.027	5.161	7.160	8.999	9.542	8.681	23,3
4	JAPONYA	1.045	2.452	3.419	4.485	5.136	5.319	5.451	5.236	5,0
5	ALMANYA	856	1.619	2.401	3.219	3.890	4.565	4.672	4.454	5,2
6	RUSYA			1.540	3.039	3.526	4.010	4.136	4.022	--
7	ENDONEZYA	190	533	988	2.057	2.648	3.117	3.332	3.328	17,5
8	BREZİLYA	571	1.003	1.584	2.799	3.015	3.131	3.223	3.079	5,4
9	B. KRALLIK	496	997	1.564	2.268	2.769	3.152	3.255	2.979	6,0
10	FRANSA	579	1.113	1.682	2.345	2.719	3.124	3.228	2.954	5,1
11	MEKSİKA	405	734	1.269	1.806	2.231	2.588	2.626	2.425	6,0
12	İTALYA	615	1.154	1.665	2.114	2.242	2.611	2.666	2.415	3,9
13	TÜRKİYE	159	398	701	1.281	2.023	2.406	2.472	2.382	14,9
14	G. KORE	83	324	790	1.535	1.934	2.219	2.305	2.293	27,7
15	KANADA	289	565	918	1.359	1.595	1.857	1.921	1.809	6,3
16	İSPANYA	295	595	969	1.471	1.622	1.933	2.006	1.773	6,0
17	AVUSTRALYA	156	324	555	924	1.113	1.298	1.346	1.308	8,4
18	POLONYA	171	254	451	811	1.020	1.235	1.309	1.281	7,5
19	HOLLANDA	165	315	532	750	852	994	1.029	987	6,0
20	ARJANTİN	173	231	428	737	867	1.037	1.033	925	5,4
21	G. AFRİKA	135	236	347	600	695	747	762	711	5,3
22	İSVİÇRE	112	210	290	428	530	597	615	591	5,3

Kaynak: IMF

- Satınalma gücü paritesi yaklaşımı ile Türkiye'nin de dünya genelindeki sırası 2020 yılı itibarıyla 19.'luktan 13.'ncülüğe yükselmektedir. Bu yöntemle aynı yıl için ulusal gelir de 2,3 trilyon Dolar olarak hesaplanmıştır.
- Bu yöntemle 1980-2020 yılları arasında ulusal gelirlerini en çok artıran ülkeler ise sırasıyla; Çin, G. Kore, Hindistan ve Endonezya olmuştur. Türkiye'de bu ülkelerin ardından 5. sırada yer almıştır.

Ülkeler düzeyinde ekonomik büyüklük karşılaştırmaları gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYİH), refah düzeyi karşılaştırmaları da kişi başına düşen gelir ile yapılmaktadır. Tablo 1.13'de seçilmiş ülkelere ilişkin Dolar bazında kişi başına düşen gelir verileri yer almaktadır.

Buna göre;

- 2020 yılında seçilmiş ülkelerden sadece Çin ve Bulgaristan’da kişi başına gelirden artış yaşanması beklenmektedir.
- Bu yılda en fazla gelir dolayısıyla refah kaybının ise Brezilya (yüzde 26,3), Meksika (yüzde 18,2), Türkiye (yüzde 15,7), Arjantin (yüzde 14,7) ve İspanya’da (yüzde 10,5) yaşanması öngörülmektedir.
- Tabloda dikkat çeken önemli bir nokta da, 2000 yılında Romanya ve Bulgaristan Türkiye’nin yaklaşık yüzde 39’u düzeyinde bir kişi başına gelire sahip iken 2020 yılına gelindiğinde Türkiye’nin bu ülkelerin gerisinde kalmasıdır. Nitekim 2020 yılı sonunda Türkiye’de kişi başına gelirin Romanya’nın yüzde 60’ına, Bulgaristan’ın ise yüzde 78’ne gerilemesi beklenmektedir. Bu veriler AB’ye tam üyelik konusunun, özellikle de İngiltere’nin ayrıldığı bir dönemde, yeniden gündeme alınması gereğine işaret etmektedir.

TABLO 1.13: SEÇİLMİŞ ÜLKELERDE KİŞİBAŞINA GSYİH’NİN GELİŞİMİ (Dolar)

	1980	1990	2000	2010	2018	2019	2020	2020/ 2019	2020- 1980
İSVİÇRE	18.870	38.660	37.992	74.887	83.158	82.484	81.867	-0,7	62.998
ABD	12.553	23.848	36.318	48.403	63.056	65.254	63.051	-3,4	50.498
AVUSTRALYA	10.987	18.835	20.851	56.459	56.453	54.348	51.885	-4,5	40.899
HOLLANDA	13.750	21.582	26.328	51.166	53.225	52.646	51.290	-2,6	37.539
İSVEÇ	16.877	30.254	29.589	52.659	54.296	51.404	50.339	-2,1	33.462
AVUSTURYA	10.732	21.827	24.636	46.955	51.293	50.380	48.634	-3,5	37.902
FİNLANDİYA	11.258	28.490	24.380	46.647	50.075	48.810	48.461	-0,7	37.204
ALMANYA	11.110	20.249	23.925	42.380	47.832	46.473	45.466	-2,2	34.356
KANADA	11.280	21.572	24.297	47.627	46.391	46.272	42.080	-9,1	30.800
FRANSA	13.070	22.490	23.212	42.179	43.083	41.897	39.257	-6,3	26.188
B. KRALLIK	10.722	20.854	28.206	39.479	43.114	42.379	39.229	-7,4	28.507
JAPONYA	9.466	25.380	38.536	44.674	39.150	40.256	39.048	-3,0	29.581
İTALYA	8.544	20.614	20.153	35.805	34.500	33.159	30.657	-7,5	22.113
G. KORE	1.715	6.610	12.257	23.085	33.423	31.846	30.644	-3,8	28.929
İSPANYA	6.128	13.694	14.761	30.567	30.579	29.993	26.832	-10,5	20.704
PORTEKİZ	3.339	7.957	11.531	22.539	23.472	23.132	21.608	-6,6	18.270
YUNANİSTAN	5.948	9.679	12.268	26.971	20.318	19.570	18.168	-7,2	12.220
MACARİSTAN	2.151	3.312	4.619	13.095	16.147	16.470	15.373	-6,7	13.221
POLONYA	1.592	1.626	4.476	12.602	15.461	15.601	15.304	-1,9	13.712
ROMANYA	2.052	1.642	1.662	8.191	12.372	12.887	12.813	-0,6	10.761
ÇİN	307	347	951	4.500	9.920	10.287	10.582	2,9	10.275
BULGARİSTAN	3.673	2.920	1.625	6.711	9.466	9.772	9.826	0,6	6.153
ARJANTİN	8.361	4.858	8.639	10.413	11.625	9.890	8.433	-14,7	72
MEKSİKA	3.374	3.460	7.158	9.271	9.687	9.862	8.069	-18,2	4.695
TÜRKİYE	2.134	3.738	4.238	10.533	9.507	9.151	7.715	-15,7	5.582
BREZİLYA	1.230	3.106	3.772	11.333	9.043	8.751	6.450	-26,3	5.221

Kaynak: IMF

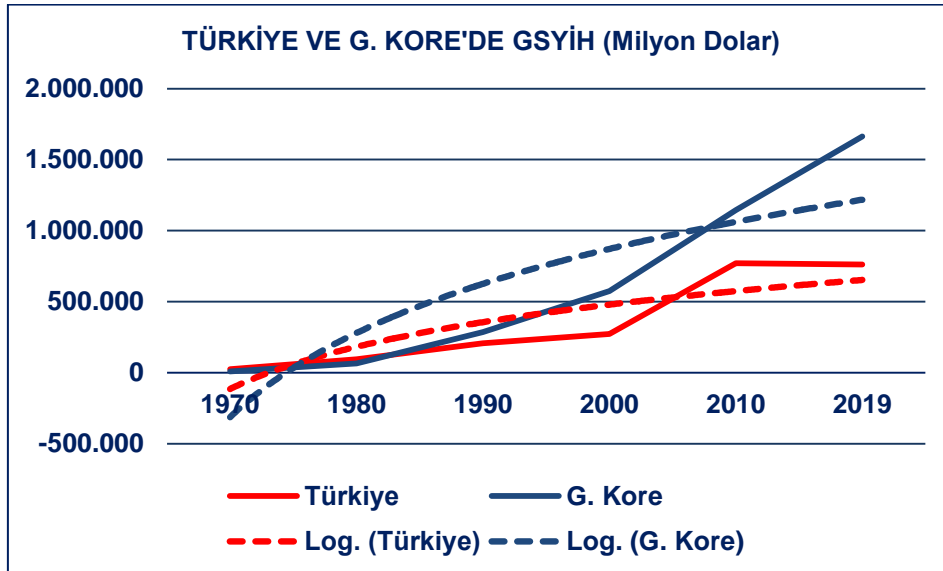
- Diğer taraftan Türkiye'nin sık sık G. Kore ile karşılaştırıldığı görülmektedir. Bunun gerisinde ise her ki ülkenin 1960'lı yıllarda benzer özelliklere sahip olmaları bulunmaktadır.

TABLO 1.14: SON 50 YILDA TÜRKİYE VE G. KORE

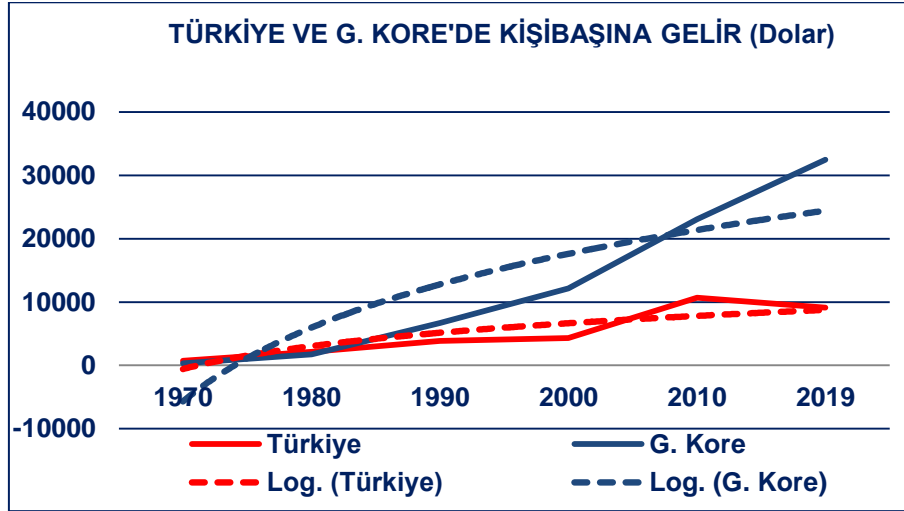
TÜRKİYE					
YIL	GSYİH		KBDG		NÜFUS
	Milyon Dolar	Sıra	Dolar	Sıra	Bin kişi
1970	25.032	21	716	68	34.876
1980	94.703	22	2.154	75	43.976
1990	207.421	19	3.847	64	53.922
2000	272.971	19	4.316	76	63.240
2010	771.787	17	10.672	74	72.327
2019	762.617	19	9.141	88	83.430
GÜNEY KORE					
1970	9.232	38	342	113	32.196
1980	66.663	30	1.752	81	38.046
1990	286.582	16	6.677	54	42.918
2000	576.179	12	12.161	46	47.379
2010	1.144.067	14	23.091	42	49.546
2019	1.664.066	12	32.485	37	51.225

Kaynak: UNCTAD

- Tablo 1.14'den görülebileceği üzere 1970 yılında yaklaşık olarak Türkiye'nin GSYİH'sı 25 milyar Dolar, G. Kore'nin ise sadece 9 milyar Dolar'dır. 2019 yılına gelindiğinde bu sayıların Türkiye için 762 milyar Dolar, G. Kore için ise 1,6 trilyon Dolar'a ulaşmıştır. Böylece 1970-2019 döneminde GSYİH artışı; K. Kore'de 180 kat, Türkiye'de ise 30 kat olarak gerçekleşmiştir.

- Bu iki ülkenin kişi başına gelir düzeyindeki artışta da büyük farklılık dikkati çekmektedir. Nitekim 1970-2019 arasında kişi başına gelir Türkiye’de 8.425 Dolar, G. Kore’de ise 32.143 Dolar artmıştır.

- 1970-2019 döneminde Türkiye'nin G. Kore'den daha hızlı artırabildiği şey ise nüfusu olabilmıştır. Nitekim, bu dönemde yaklaşık olarak G. Kore'nin nüfusu 19 milyon kişi, Türkiye'nin ise 48 milyon kişi artmıştır. GSYİH ve kişi başına düşen gelir düzeylerindeki artış ile birlikte değerlendirildiğinde, meselenin nicelikten çok nitelik olduğu görülmektedir.
- Dolayısıyla Türkiye'nin G. Kore'yi daha yakından incelemesi ve hangi ülkenin neyi, nasıl doğru ve yanlış yaptığını tespit etmesi faydalı olacaktır.

1.2.3. KÜRESEL TİCARETTE GELİŞMELER

2020 yılının küresel ticaret açısından ciddi kayıplar yaratması beklenmektedir. Bu gelişmede Başkan Trump tarafından yaratılan küreselleşme karşıtı uygulamalar yanında pandeminin talepte yarattığı düşüş ve tedarik boyutundaki yaşanan sorunların etkili olduğu söylenebilir. Tablo 1.15'den görülebileceği gibi;

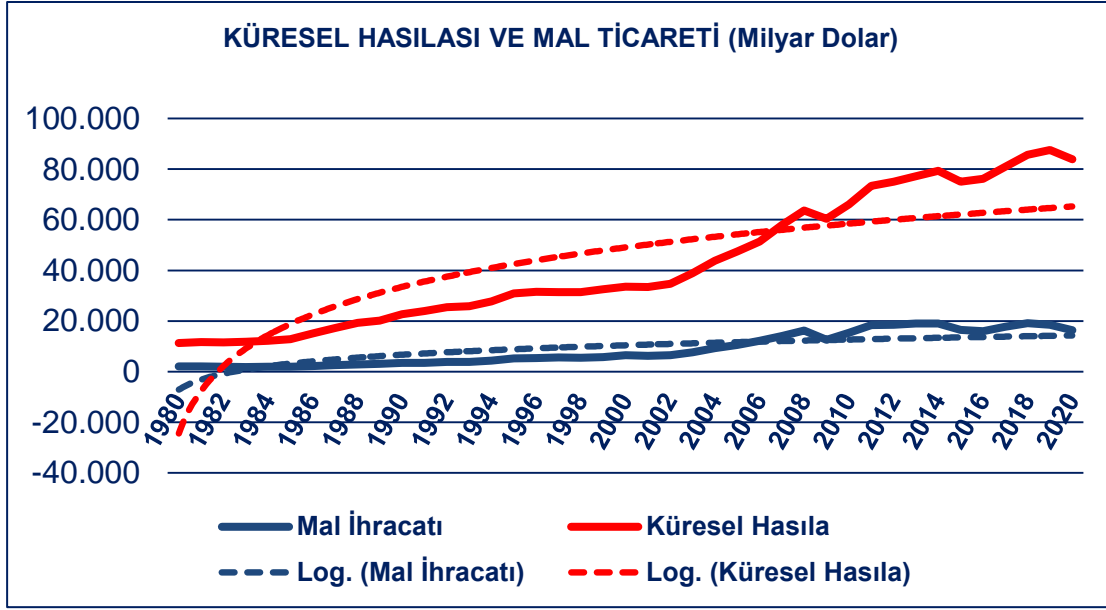
- 1980 yılında küresel hasılanın yüzde 15,7'si oranında mal ihracatı yapılırken 2008 yılında bu sayı tarihi rekor düzeyine, yüzde 25,4'e yükselmiştir. Ancak küresel finans kriziyle birlikte 2009 yılında bu oran yüzde 20,8'e gerilemiştir.

TABLO 1.15: KÜRESEL TİCARETTE GELİŞMELER (Milyar Dolar)

Yıl	Mal İhracatı	Küresel Hasıla	Pay (%)	Yıl	Mal İhracatı	Küresel Hasıla	Pay (%)
1980	2.036	11.243	18,1	2000	6.455	33.588	19,2
1981	2.014	11.640	17,3	2001	6.193	33.396	18,5
1982	1.886	11.530	16,4	2002	6.498	34.674	18,7
1983	1.846	11.763	15,7	2003	7.586	38.902	19,5
1984	1.956	12.197	16,0	2004	9.221	43.817	21,0
1985	1.953	12.811	15,2	2005	10.508	47.457	22,1
1986	2.139	15.139	14,1	2006	12.128	51.448	23,6
1987	2.516	17.225	14,6	2007	14.026	57.968	24,2
1988	2.869	19.270	14,9	2008	16.165	63.612	25,4
1989	3.099	20.114	15,4	2009	12.561	60.334	20,8
1990	3.490	22.656	15,4	2010	15.301	66.051	23,2
1991	3.511	23.981	14,6	2011	18.338	73.393	25,0
1992	3.779	25.464	14,8	2012	18.511	75.085	24,7
1993	3.795	25.870	14,7	2013	18.951	77.236	24,5
1994	4.328	27.775	15,6	2014	18.985	79.333	23,9
1995	5.168	30.871	16,7	2015	16.537	75.049	22,0
1996	5.406	31.555	17,1	2016	16.020	76.164	21,0
1997	5.592	31.440	17,8	2017	17.729	80.951	21,9
1998	5.503	31.378	17,5	2018	19.090	85.690	22,3
1999	5.719	32.543	17,6	2019	18.538	87.552	21,2
				2020	16.373	83.845	19,5

Kaynak: UNCTAD, IMF

- İzleyen yıllarda bir daha 2008 düzeyine yani yüzde 25,4 ulaşamayan mal ihracatının küresel hasılaya oranı 2020 yılında ikinci büyük şokunu yaşamış ve 2003 düzeyine yani yüzde 19,5'e gerilemiştir. Bu ise küresel ihracatta 2,1 trilyon Dolar'lık gerilemeye karşılık gelmektedir. Dolayısıyla taşımacılık, sigortacılık başta olmak üzere çok sayıda faaliyet 2020 yılında kayıplar ile karşılaşmıştır.
- Diğer taraftan, veriler ve ilgili grafik küresel mal ihracatında 2009 sonrasındaki sıkışıklığı, gelişmemeyi belirgin bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu nedenle ABD'deki başkan değişikliğinin bu durumu nasıl etkileyeceği merakla beklenmektedir.

2020 yılında küresel ticarete yaşanan gelişmelere ilişkin detaylı veriler Tablo 1.16’da verilmiştir. Buradan görülebileceği gibi;

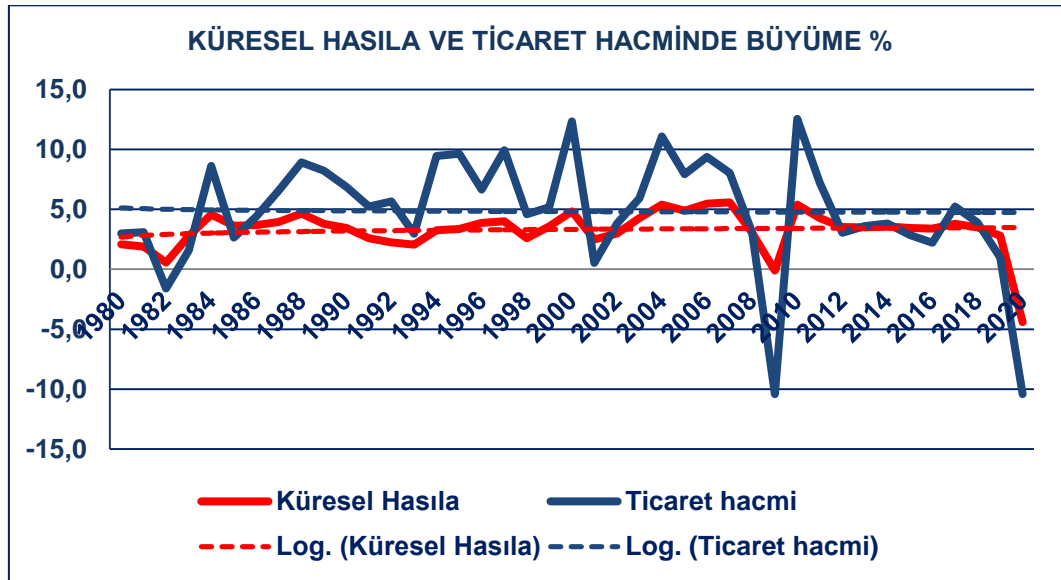
- 2020 yılı sonunda hem dünya mal hem de mal ve hizmet ihracatında gerileme beklenmektedir. Nitekim, mal ve hizmet ihracatını 24,6 trilyon Dolar’dan 21,3 trilyon Dolar’a, sadece mal ihracatının ise 18,5 trilyon Dolar’dan 16,4 trilyon Dolar’a geleceği öngörülmektedir. Bu gelişmede Covid-19 pandemisinin etkileri yanında derinden devam eden ticaret savaşlarının da etkisini olduğu söylenebilir.

TABLO 1.16: KÜRESEL TİCARETTE GELİŞMELER (Dolar)

GÖSTERGE	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Küresel Hasıla (Trilyon Dolar)	73,4	75,1	77,2	79,3	75,1	76,2	80,9	85,7	87,6	83,8
Mal-Hizmet İhracatı (Trilyon Dolar)	22,3	22,6	23,3	23,8	21,1	20,7	22,8	25,0	24,6	21,3
Mal İhracatı (Trilyon Dolar)	17,9	18,1	18,5	18,6	16,1	15,7	17,4	19,1	18,5	16,4
İthalat										
Gelişmiş ülkeler	6,0	1,1	2,3	3,3	3,7	2,3	4,9	3,6	0,5	-9,4
Gelişmekte olan ülkeler	11,4	5,2	4,7	2,6	-0,5	2,1	7,4	5,0	-0,4	-6,4
İhracat										
Gelişmiş ülkeler	6,2	2,7	2,6	3,1	3,1	1,5	4,6	3,1	0,7	-9,7
Gelişmekte olan ülkeler	7,9	3,8	4,6	2,7	1,2	2,7	6,6	4,0	-0,5	-5,5
Petrol Dışı Mal fiyatlarının Değişimi(%)	18,1	-10,2	-1,5	-3,9	-17,6	-1,5	6,4	1,3	0,8	5,6
Petrol fiyatları (Varil/Dolar)	104,1	105,0	104,1	96,3	50,8	42,8	52,8	68,3	61,4	41,7
Petrol fiyatlarında değişim (%)	31,7	0,9	-0,9	-7,5	-47,2	-15,7	23,3	29,4	-10,2	-32,1

Kaynak: IMF

- Diğer taraftan 2020 yılında gelişmiş ülkelerin ihracatının yüzde 9,7, ithalatlarının ise yüzde 9,4 oranında azalması beklenmektedir. Bununla birlikte, gelişmekte olan ülkelerin ithalatının yüzde 6,4, ihracatının ise yüzde 5,5 oranında gerileyeceği öngörülmektedir.
- Böylece küresel finans krizinden sonraki dönemde en yüksek oranlı gerilemeler ile karşılaşmıştır. Dolayısıyla Covid-19 ve Trump sonrasında küresel ticaret hacmi ve küreselleşme sürecin yeni bir rotaya girmesi söz konusu olabilecektir.

- Dünya ticaretteki gelişmelerden büyük ölçüde etkilenen petrol fiyatlarının 2020 yılında yüzde 32 oranında gerilemesi ve 41.7 Dolar düzeylerinde gerçekleşmesi beklenmektedir. Bu gerileme bir taraftan anti-enflasyonist etkiler yaratmış diğer taraftan da petrol ihraç eden ülkelerin ithalat imkanlarını sınırlandırmıştır.
- Kısaca ifade etmek gerekirse 2020 yılı küresel ticaret hacmi açısından oldukça kötü bir yıl olarak geride kalmıştır. Yeni yıla girerken var olan küresel belirsizlikler ise 2021 yılında bu boyuttan ümitli olmayı güçleştirmektedir.

1.2.4. DIŞ DENGİ, DÖVİZ KURLARI, BÜTÇE VE FAİZLERDE GELİŞMELER

2020 yılında Covid-19 pandemisi nedeniyle yaşanan olumsuz gelişmeler küresel büyüme ve ticaret hacminde adeta bir çöküşe neden olmuştur. Bu da doğrudan ve dolaylı olarak ekonomileri birçok boyuttan olumsuz etkilemiştir. Nitekim Tablo 1.17'den görülebileceği gibi;

- 2020 yılının açıklanan son veriler itibariyle yıllık bazda cari fazla veren başlıca ülkeler yine; Almanya (266,2 milyar Dolar), Çin (209,2 milyar Dolar) Japonya (154,8 milyar Dolar), İtalya (65,2 milyar Dolar) olarak sıralanmaktadır. Euro bölgesinin ise toplamda bölge hasılasının yüzde 2,6'sı oranında fazla verdiği görülmektedir.
- Parasının küresel döviz ve rezerv para olmasının verdiği imkanlarla ABD rekor düzeylerde cari açık vermeye devam etmiştir. Nitekim 2020 yılı üçüncü çeyreği itibariyle ABD, yıllık olarak, 555 milyar Dolar cari açık vermiştir.

TABLO 1.17: SEÇİLMİŞ ÜLKELERDE CARİ DENGİ

ÜLKE	Cari Denge (Milyar \$)	Cari Denge/ GSYİH (%)*
ABD	-555,7 (3. Ç)	-2,3
Japonya	154,8 (3. Ç)	2,6
Çin	209,2 (3. Ç)	1,3
İngiltere	-56,9 (3. Ç)	-1,5
Almanya	266,2 (Ekim)	6,9
Fransa	-48,6 (Ekim)	-2,3
İtalya	65,2 (Ekim)	2,6
İspanya	10,7 (Ekim)	0,6
Yunanistan	-12,7 (Ekim)	-4,0
Euro bölgesi	265,7 (Ekim)	2,6
Rusya Fed.	37,9 (3. Ç)	1,9
Arjantin	6,9 (3. Ç)	2
Brezilya	-12,2 (Kasım)	-0,8
Hindistan	32,7 (3. Ç)	1,3
Endonezya	-13,7 (3. Ç)	-1,4
G. Afrika	3,4 (3. Ç)	--
Türkiye	-33,8 (Ekim)	-4,5

(*) 2020 gerçekleşme tahmini

Kaynak: *The Economist*

- Türkiye 2019 yılında, 2002 sonrasında ilk kez cari fazla veren ülkeler arasında yer almıştı. Ancak, 2020 yılında, üstelik ekonominin büyümediği/büyümeyeceği bir yılda yüksek oranlı bir cari açık vermiştir. Nitekim Ekim ayı itibariyle cari açık 33,8 milyar Dolar'a, açığın GSYİH'ya oranı da yüzde 4,5 düzeylerine yükselmiştir.

Seçilmiş ülkelere ilişkin 2020 yılı tahminleri itibariyle cari denge istatistikleri ise Tablo 1.18’de verilmiştir. Buradan;

- Almanya’nın 217 milyar Dolar, Çin’in 193 milyar Dolar, Japonya’nın 143 milyar Dolar fazla vereceği, bu ülkelerde sadece Çin’in 2019 yılına göre cari fazlayı artırmasının beklendiği görülmektedir.

TABLO 1.18: BAŞLICA ÜLKELERDE CARİ DENGE(Milyon Dolar)

ÜLKE	1980	1990	2000	2010	2017	2018	2019	2020
Arjantin	-2.573	4.665	-9.144	-1.623	-31.120	-27.030	-3.995	2.606
Brezilya	-12.807	-3.785	-24.794	-75.824	-15.015	-41.540	-50.927	3.671
Çin			20.432	237.810	195.117	25.499	141.335	193.416
Fransa	-4.175	-9.869	36.072	-16.654	-19.888	-15.611	-18.117	-48.909
Almanya	-15.215	50.055	-34.209	192.253	286.706	292.385	273.171	217.552
Yunanistan	-2.192	-3.537	-7.836	-34.144	-5.143	-7.584	-4.400	-15.040
Hindistan	-2.799	-9.624	-2.666	-47.867	-48.662	-57.183	-24.550	8.518
Endonezya	2.900	-3.200	7.990	5.303	-16.196	-30.633	-30.415	-14.154
İtalya	-16.950	-21.692	0.645	-72.636	50.493	52.011	59.216	59.637
Japonya	-10.750	44.709	130.651	220.986	203.490	176.634	184.287	143.531
Portekiz	-1.064	-0.181	-12.820	-24.232	2.881	938	-202	-6.960
Rusya			45.382	67.452	32.179	115.680	65.337	17.152
G. Afrika	3.287	1.545	-0.172	-5.633	-8.878	-13.064	-10.599	-4.583
İspanya	-5.300	-18.054	-26.273	-56.246	35.105	27.512	27.489	6.720
Türkiye	-3.090	-2.625	-9.920	-44.616	-40.584	-20.745	8.895	-23.755
İngiltere	3.245	-36.666	-39.908	-82.933	-93.135	-110.694	-113.451	-54.046
ABD	2.316	-78.965	-403.451	-431.266	-365.269	-449.694	-480.225	-441.700

Kaynak: IMF

- ABD’nin, gerilemekle birlikte, 441 milyar Dolar’la dünyanın en fazla cari açık veren ülkesi konumunu 2020 yılında da koruduğu, bu ülkeyi 54 milyar Dolar’lık açık ile Brexit kaosundan geçen Birleşik Krallık’ın izleyeceği öngörülmektedir. Seçilmiş ülkeler içinde bu iki ülkenin ardından 23,7 milyar Dolar’lık cari açık ile Türkiye’nin gelmesi beklenmektedir. Ancak, ABD ve Birleşik Krallık’ın cari açık verisinde gerileme olurken Türkiye’nin cari fazladan açığa geçen tek ülke olması dikkat çekicidir. Dolayısıyla 2019 yılında karşılaşılan cari fazlanın Türkiye için arızı bir durum olduğu söylenebilir.

2020 yılında döviz kurlarında yaşanan gelişmeler incelediğinde;

- ABD Dolar'ının gelişmiş ülke ve Çin parası karşısında yüzde 3-10 aralığında değer kaybettiği anlaşılmaktadır.

TABLO 1.19: BAŞLICA ÜLKELERDE DOLAR KURU

ÜLKE	29 Aralık 2020 itibariyle	
	Dolar Kuru	Bir yıllık değişim (%)
Japonya	104	5,8
Çin	6,53	7,2
İngiltere	0,74	2,7
Euro bölgesi	0,82	9,8
Rusya Fed.	73,9	-15,9
Arjantin	84,0	-28,7
Brezilya	5,19	-21,8
Hindistan	73,4	-2,8
Endonezya	14.130	-1,3
Güney Afrika	14,7	-4,4
Türkiye	7,38	-19,2

Kaynak: The Economist

- Dünyanın geleneksel olarak sorunlu ülkelerinde yani Arjantin, Brezilya, Hindistan, Rusya, Endonezya ve Güney Afrika Cumhuriyeti'nde Dolar değer kazanmış, yani bu ülkelerin paraları değer kaybetmiştir.
- Nitekim Dolar karşısında ulusal parası en yüksek oranda değer yitiren ülkeler sırasıyla; Arjantin (yüzde 28,7), Brezilya (yüzde 21,8), Türkiye (yüzde 19,2) ve Rusya (yüzde 15,9) olmuştur.

2020 yılında seçilmiş ülkelere ilişkin bütçe ve kamu borçlanma faizlerinin gelişimi Tablo 1.20’de verilmiştir. Buradan;

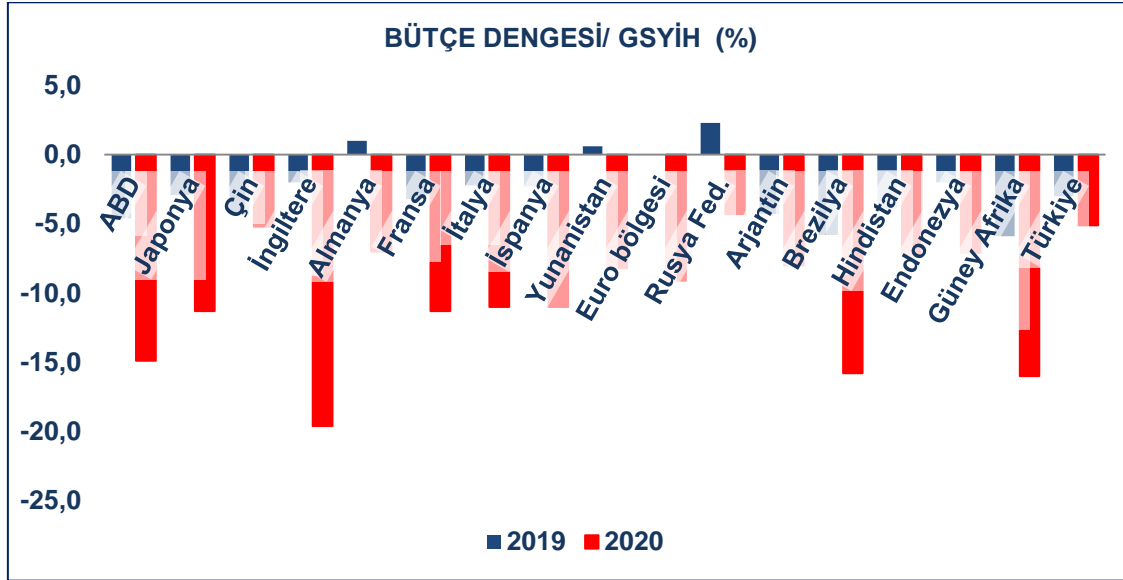
- Pandeminin yarattığı ekonomik hasarı gidermek amacıyla tabloda verileri bulunan tüm ülkelerde maliye politikası imkanlarından büyük ölçüde yararlanıldığı ve hepsinde ciddi boyutlarda bütçe açığı verildiği anlaşılmaktadır.
- Gelişmişlik düzeylerinin farklılığına bağlı olarak kamu, özellikle de transfer harcamalarının artması, vergi gelirlerinin azalması sonucunda her ülkede ortaya çıkan bütçe açığının düzeyi farklı olmuştur.
- Nitekim gelişmiş ülkelerden İngiltere’de bütçe açığının GSYİH’ya oranı yüzde 19,6 gibi devasa bir boyuta yükselmiştir. Bu oran ABD’de yüzde 14,9, Japonya’da yüzde 11,3, Fransa, İtalya ve İspanya’da yüzde 11 düzeylerine ulaşmıştır.

TABLO 1.20: SEÇİLMİŞ ÜLKELERDE BÜTÇE DENGESİ

ÜLKE	Bütçe dengesi/ GSYİH*	10 Yıllık Tahvil Faizi (%)
ABD	-14,9	0,93
Japonya	-11,3	0,0
Çin	-5,2	2,9
İngiltere	-19,6	0,27
Almanya	-7,0	0,0
Fransa	-11,3	0,0
İtalya	-11,0	0,52
İspanya	-11,0	0,04
Yunanistan	-8,2	0,63
Euro bölgesi	-9,1	0,0
Rusya Fed.	-4,3	6,2
Arjantin	-8,0	--
Brezilya	-15,8	2,2
Hindistan	-7,2	5,9
Endonezya	-7,1	5,9
Güney Afrika	-16,0	8,9
Türkiye	-5,1	12,5

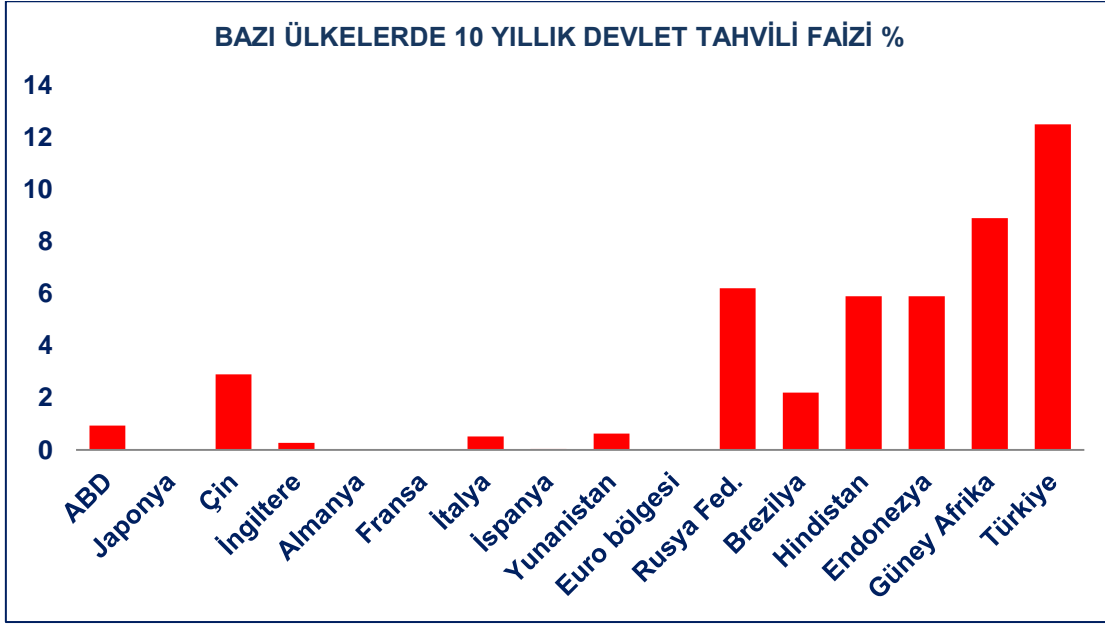
(*) Gerçekleşme tahmini
Kaynak: The Economist

- Gelişmekte olan ülkeler arasında ise bütçe açığı rekorlarını G. Afrika Cumhuriyeti (Yüzde 16) ve Brezilya (yüzde 15,6) kırmıştır. Türkiye ve Çin'de ise bütçe açığının GSYİH'ya oranının yüzde 5,2 olarak gerçekleşmesi beklenmektedir.

2020 yılının sonu itibariyle seçilmiş bazı ülkelerin 10 yıllık tahviller için ödediği faiz oranları da Tablo 1.20'de gösterilmiştir. Buradan;

- Gelişmiş ülkelerin neredeyse sıfır düzeyinde nominal faizle, düşük olan enflasyon oranları da dikkate alındığında, negatif reel faizle borçlandıkları görülmektedir.
- Bu yıl içinde yüksek faizle borçlananların başında Türkiye (yüzde 12,5), Güney Afrika Cumhuriyeti (yüzde 8,9), Rusya (yüzde 6,2) ve Hindistan ile Endonezya'nın (yüzde 5,9) geldiği anlaşılmaktadır.
- Türkiye'nin bütçe açığı/GSYİH oranı en düşük ülkelerden biri iken en yüksek nominal faizle borçlanan bir ülke olmasının gerisinde, ülkedeki yüksek oranlı enflasyon bulunmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'nin mevcut düzeydeki enflasyon oranını daha fazla sürdürmemesi gerekmektedir.
- Bu veriler ayrıca Covid-19 pandemisi sonrasında, özellikle gelişmekte olan ülkelerin, bir borç çevirme sorunu yaşayacaklarına yönelik bir işaret olarak değerlendirilebilir.

Bu veriler ve değerlendirmeler pandemi nedeniyle 2020 yılının oldukça farklı bir iklimde yaşandığını, önceliklerin önemli ölçüde değiştiğini, bütçe dengeleri açısından gelecek yıllara pek de parlak bir miras kalmadığını ortaya koymaktadır.

1.2.5. İSTİHDAM VE İŞSİZLİKTE GELİŞMELER

2020 yılında pandemi nedeniyle mal ve hizmet üretimi ve dış ticaretinde büyük gerilemeler yaşanmış olması istihdamı da olumsuz etkilemiştir. Nitekim Tablo 1.21'den görülebileceği üzere 2020 yılında;

- Seçilmiş ülkelerden sadece Almanya ve Norveç'te istihdam artışı yaşamıştır. ABD, Kanada, İspanya, İtalya ve Birleşik Krallık'ta büyük miktarda istihdam kaybı yaşanmıştır.
- Sadece Tabloda yer alan ülkelerde istihdam kaybı 16 milyon kişiye yaklaşmıştır.
- Artan dijitalleşme nedeniyle bu istihdamın geri kazanılması da oldukça güç görünmektedir. Bu nedenle istihdamı artırma tüm ülkeler için önemli bir mücadele alanı olmaya devam edecektir.

TABLO 1.21: BAŞLICA ÜLKELERDE İSTİHDAM (Bin Kişi)

(Bin Kişi)	1980	1990	2000	2010	2015	2018	2019	2020	2020-2019
AVUSTURALYA	6.287	7.856	8.899	11.021	11.759	12.579	12.859	12.571	-288
AVUSTURYA	3.235	3.397	3.635	4.017	4.148	4.319	4.379	4.360	-19
KANADA	10.980	13.084	14.766	16.970	17.950	18.659	19.050	17.813	-1.237
FİNLANDİYA	2.355	2.505	2.336	2.447	2.437	2.540	2.566	2.511	-55
FRANSA	23.000	23.360	24.501	26.198	26.427	27.080	27.175	26.850	-325
ALMANYA	34.528	36.446	36.065	37.756	40.082	41.731	42.229	42.363	134
YUNANİSTAN	3.880	3.871	4.088	4.390	3.611	3.828	3.911	3.786	-125
İTALYA	20.172	21.528	21.595	22.527	22.465	23.215	23.360	22.718	-642
JAPONYA	55.361	62.492	64.458	62.984	64.018	66.637	67.243	66.802	-441
G. KORE	13.520	18.085	21.173	24.033	26.178	26.822	27.123	26.990	-133
HOLLANDA	5.705	6.385	7.712	8.278	8.294	8.775	8.953	8.812	-141
NORVEÇ	1.908	2.030	2.269	2.498	2.639	2.695	2.725	2.729	4
PORTEKİZ	4.185	4.816	5.057	4.914	4.605	4.940	4.980	4.760	-220
İSPANYA	12.298	13.394	15.645	18.724	17.866	19.328	19.779	18.814	-965
İSVEÇ	4.269	4.592	4.269	4.524	4.837	5.097	5.126	5.034	-92
İSVİÇRE	3.166	3.819	4.022	4.479	4.895	5.055	5.093	5.038	-55
B. KRALLIK	25.086	26.871	27.484	29.229	31.285	32.439	32.799	32.351	-448
ABD	99.303	118.796	136.901	139.077	148.845	155.760	157.529	146.606	-10.923

Kaynak: IMF

Tablo 1.22 zaten genelde yüksek olan işsizliğin yaşanan pandemiye bağlı olarak 2020 yılında daha da arttığını ortaya koymaktadır. Nitekim 2020 yılında;

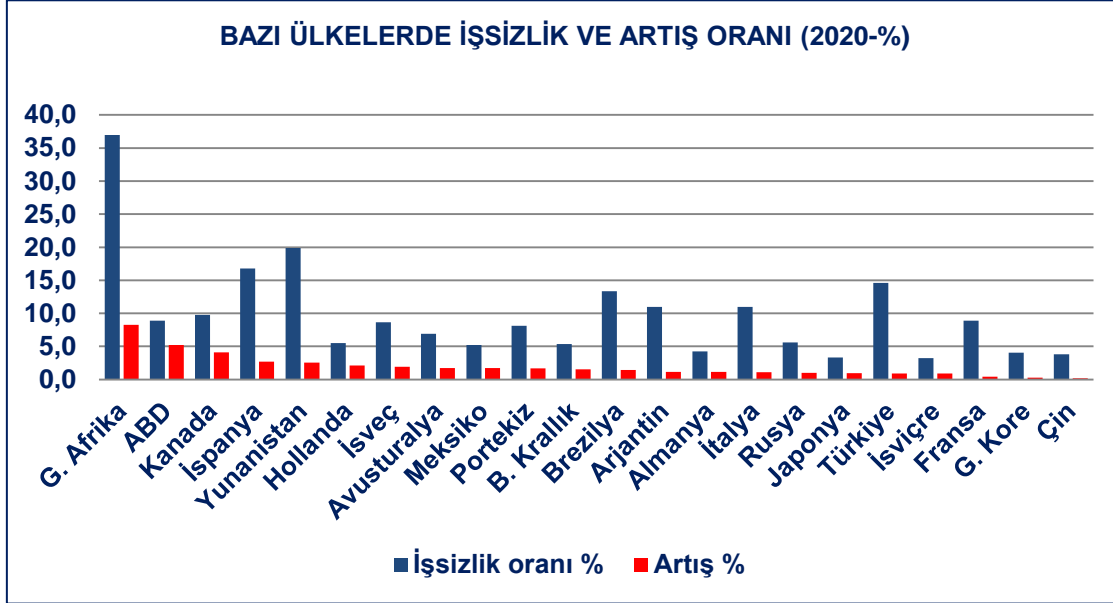
- İşsizliğin en yüksek oranda arttığı ülkeler; G. Afrika (yüzde 8,3), ABD (yüzde 5,2) ve Kanada (yüzde 4,1) olmuştur. Bu ülkeleri İspanya, Yunanistan ve Hollanda izlemektedir.

TABLO 1.22: BAŞLICA ÜLKELERDE İŞSİZLİK ORANLARI (%)

ÜLKE	1980	1990	2000	2010	2015	2018	2019	2020	2020-2019
G. Afrika	9,2	18,8	23,0	24,9	25,4	27,1	28,7	37,0	8,3
ABD	7,2	5,6	4,0	9,6	5,3	3,9	3,7	8,9	5,2
Kanada	7,5	8,2	6,8	8,0	6,9	5,8	5,7	9,7	4,1
İspanya	11,0	16,2	13,9	19,9	22,1	15,3	14,1	16,8	2,7
Yunanistan	2,7	7,0	11,4	12,7	24,9	19,3	17,3	19,9	2,6
Hollanda	3,4	5,1	3,7	5,0	6,9	3,8	3,4	5,5	2,1
İsveç	2,7	2,2	6,3	8,6	7,4	6,3	6,8	8,7	1,9
Avusturalya	6,1	6,9	6,3	5,2	6,1	5,3	5,2	6,9	1,8
Meksiko	1,2	2,7	2,2	5,3	4,3	3,3	3,5	5,2	1,7
Portekiz	7,8	4,2	3,9	10,8	12,4	7,0	6,5	8,1	1,7
B. Krallık	7,1	7,1	5,5	7,9	5,4	4,1	3,8	5,4	1,6
Brezilya	n/a	n/a	13,9	8,5	8,3	12,3	11,9	13,4	1,4
Arjantin	3,0	7,6	17,1	7,8	6,5	9,2	9,8	11,0	1,2
Almanya	3,4	6,2	8,0	6,9	4,6	3,4	3,1	4,3	1,1
İtalya	7,4	8,9	10,1	8,3	11,9	10,6	9,9	11,0	1,1
Rusya	n/a	n/a	10,6	7,4	5,6	4,8	4,6	5,6	1,0
Japonya	2,0	2,1	4,7	5,1	3,4	2,4	2,4	3,3	0,9
Türkiye	7,2	8,0	6,0	11,1	10,3	11,0	13,7	14,6	0,9
İsviçre	0,2	0,5	1,8	3,5	3,2	2,5	2,3	3,2	0,9
Fransa	6,3	8,4	9,2	9,3	10,4	9,0	8,5	8,9	0,4
G. Kore	5,2	2,5	4,4	3,7	3,6	3,8	3,8	4,1	0,3
Çin	4,9	2,5	3,1	4,1	4,1	3,8	3,6	3,8	0,2

Kaynak: IMF

- Pandemi süresinde çift haneli işsizlik düzeyine sahip ülke sayısında artış olmuştur. Böylece 2020 yılı sonunda işsizlik oranında yüzde 37 ile G. Afrika Cumhuriyetinin açık ara ilk sırada yer alırken bu ülkeyi Yunanistan (yüzde 19,9), İspanya (yüzde 16,8) ve Türkiye (yüzde 14,6) izlemektedir.

İşsizlik ile işsizlik artış oranlarını gösteren grafikte yükselen düzeyler aynı zamanda toplumsal sorun potansiyelinin artışına da işaret etmektedir. Bu durum, küresel iklim krizi de dikkate alındığında, insan-doğa, insan-teknolojik gelişme ilişkileri ile devletin konumu ve rolünün yeniden gözden geçirilmesinin önemini ortaya koymaktadır.

1.2.6. ENFLASYON

Enflasyon, uzun yıllardır yüzde 1-2 düzeylerinde bulunduğu için gelişmiş ülkelerin gündeminden büyük ölçüde düşmüştür. 2008-9 finansal krizinde ve 2020 pandemi sürecinde önemli ölçüde parasal genişlemeye giden bu tür ülkelerde ekonomik birimlerin davranışlarının düşük enflasyona uygun kodlanmış olmasının rolü olduğu söylenebilir. Gelişmekte olan ülkelerde ise bir taraftan popülist politikalar diğer taraftan ekonomik birimlerin görece yüksek enflasyon ortamıyla uyumlu davranış yapısı kazanması enflasyon oranları daha yüksek gerçekleşmektedir. Dolayısıyla gelişmiş ülkelerde enflasyon teknik-parasal bir olgu iken gelişmekte olan ülkelerde daha çok politik ve sosyal bir olgudur. Bu durum enflasyonun düşürülmesinde gelişmekte olan ülkelerin para politikalarının yanında daha kapsamlı ilave önlemleri devreye almalarını gerektirmektedir.

2020 yılı sonu itibarıyla enflasyon beklentilerini de içeren Tablo 1.23 incelendiğinde;

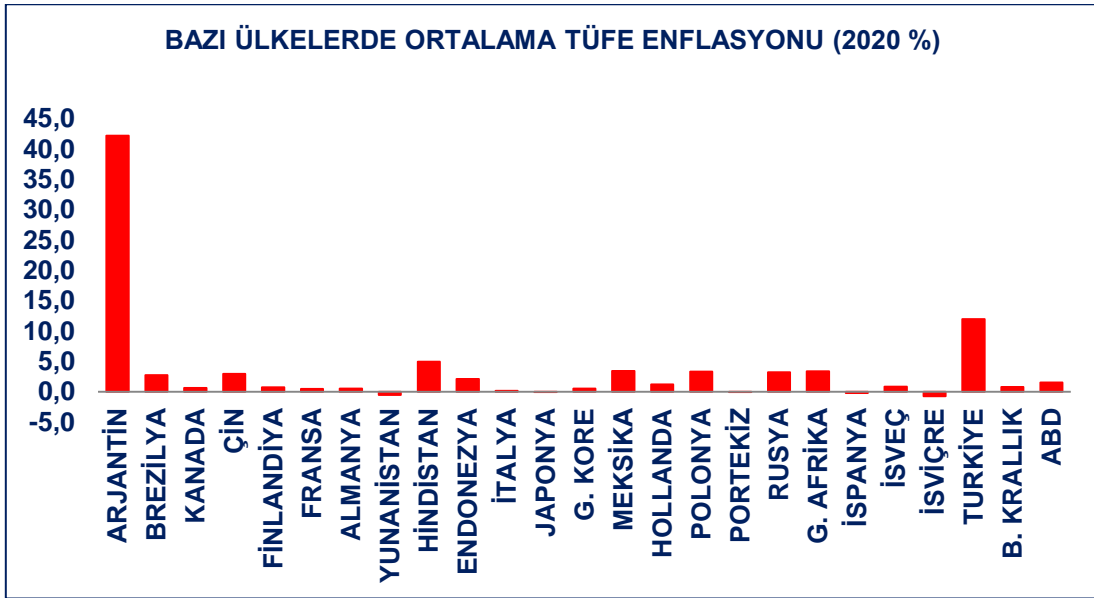
- İncelenen ülkeler içinde 2020 yılının tüketici enflasyonu şampiyonunun yüzde 42,2 ile bitmeyen krizler içindeki Arjantin olduğu, bu ülkeyi yüzde 14 ile Türkiye'nin izlediği görülmektedir.

TABLO 1.23: SEÇİLMİŞ ÜLKELERDE TÜKETİCİ ENFLASYONU

ÜLKE	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020
ARJANTİN	9,6	10,5			25,7	34,3	54,4	42,2
BREZİLYA	6,9	5,0	9,0	8,7	3,4	3,7	3,8	2,7
KANADA	2,2	1,8	1,1	1,4	1,6	2,2	2,0	0,6
ÇİN	1,8	3,3	1,4	2,0	1,6	2,1	2,3	2,9
FİNLANDİYA	0,8	1,7	-0,2	0,4	0,8	1,2	1,2	0,7
FRANSA	1,9	1,7	0,1	0,3	1,2	2,1	1,2	0,5
ALMANYA	1,9	1,1	0,7	0,4	1,7	1,9	1,5	0,5
YUNANİSTAN	3,5	4,7	-1,1	0,0	1,1	0,8	0,6	-0,6
HİNDİSTAN	4,4	10,5	4,9	4,5	3,6	3,4	3,4	4,9
ENDONEZYA	10,5	5,1	6,4	3,5	3,8	3,2	3,2	2,1
İTALYA	2,2	1,6	0,1	-0,1	1,3	1,2	0,7	0,1
JAPONYA	-0,3	-0,7	0,8	-0,1	0,5	1,0	1,0	-0,1
G. KORE	2,8	2,9	0,7	1,0	1,9	1,5	0,5	0,5
MEKSİKA	4,0	4,2	2,7	2,8	6,0	4,9	3,8	3,4
HOLLANDA	1,5	0,9	0,2	0,1	1,3	1,6	2,5	1,2
POLONYA	2,1	2,6	-0,9	-0,6	2,0	1,6	2,4	3,3
PORTEKİZ	2,1	1,4	0,5	0,6	1,6	1,2	0,9	0,0
RUSYA	12,7	6,8	15,5	7,0	3,7	2,9	4,7	3,2
G. AFRİKA	3,4	4,3	4,6	6,3	5,3	4,6	4,4	3,3
İSPANYA	3,4	1,8	-0,5	-0,2	2,0	1,7	0,7	-0,2
İSVEÇ	0,8	1,9	0,7	1,1	1,9	2,0	1,7	0,8
İSVİÇRE	1,2	0,7	-1,1	-0,4	0,5	0,9	0,6	-0,8
TÜRKİYE	8,2	8,6	7,7	7,8	11,1	16,3	15,7	14,1
B. KRALLIK	2,1	3,3	0,0	0,7	2,7	2,5	1,8	0,8
ABD	3,4	1,6	0,1	1,3	2,1	2,4	1,8	1,5

Kaynak: IMF

- 2020 yılını yüzde 4,9 düzeyinde tüketici enflasyonu ile kapatması beklenen Hindistan dışında kalan ülkelerin büyük bölümünde enflasyonun yüzde 3'ün altında veya dolaylarında kaldığı görülmektedir.
- Bu veriler çerçevesinde Türkiye'nin enflasyonu kalıcı olarak yüzde 3 düzeylerine düşürmesi ve daha yüksek rakamlara çıkmasına imkan vermemesi gerektiği söylenebilir.

1.2.7. MENKUL KIYMET BORSALARI

Dünya genelinde üretim ve ihracatın gerilediği bir başka deyişle reel ekonominin zorlandığı 2020 yılında borsalarda önemli artışlar yaşanmıştır. Nitekim önemli ülke borsalarındaki gelişmeler incelendiğinde;

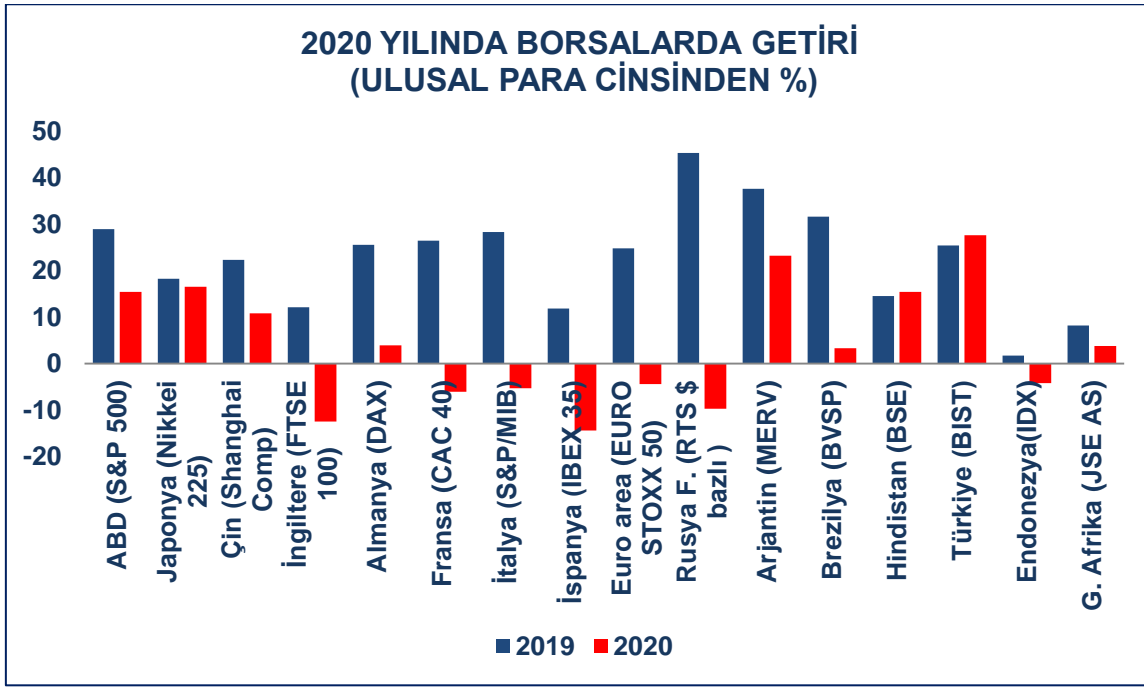
- 2020'de dijitalleşmenin hızlanması nedeniyle bilgisayar, tablet, akıllı telefon ve yazılım üreten firmalar ve bu firmaların yoğunlaştığı ülke borsalarında önemi yükselişler görülmüştür. Nitekim 2020'de ulusal paralar cinsinden ABD borsası yüzde 15,4, Japonya borsası yüzde 16,5, G. Kore borsası yüzde 28,3 düzeyinde değer kazanmıştır. Bunlardan ABD dışındaki ülkelerin parasının Dolar karşısında da değer kazanmasıyla yatırımcılara Dolar bazında oldukça yüksek kazanç sağladığı anlaşılmaktadır.

TABLO 1.24:SEÇİLMİŞ ÜLKELERE İLİŞKİN BORSA VERİLERİ

ÜLKE	2020 GETİRİSİ		31 ARALIK 2019'E GÖRE DOLAR KURUNDA DEĞİŞİM (%)
	29 Aralık 2020	31 ARALIK 2019'E GÖRE DEĞİŞİM (%)	
	BORSA ENDEKSİ	Ulusal Para ile	
ABD (S&P 500)	3.727,0	15,4	--
Japonya (Nikkei 225)	27.568,2	16,5	5,8
Çin (Shanghai Comp)	3.379,0	10,8	7,2
G. Kore (KOSP)	2.820,5	28,3	6,3
İngiltere (FTSE 100)	6.602,7	-12,5	2,7
Almanya (DAX)	13.761,4	3,9	9,8
Fransa (CAC 40)	5.611,8	-6,1	9,8
İtalya (S&P/MIB)	22.259,4	-5,3	9,8
İspanya (IBEX 35)	8.174,8	-14,4	9,8
Euro area (EURO STOXX 50)	3.581,4	-4,4	9,8
Rusya F. (RTS \$ bazlı)	1.398,5	-9,7	-15,9
Arjantin (MERV)	51.320,1	23,2	-28,7
Brezilya (BVSP)	119.409,1	3,3	-21,8
Hindistan (BSE)	47.613,1	15,4	-2,8
Türkiye (BIST)	1.459,7	27,6	-19,2
Endonezya (IDX)	6.036,2	-4,2	-1,3
G. Afrika (JSE AS)	59.246,4	3,8	-4,4

Kaynak: The Economist

- 2020 yılında gelişmekte olan ülkeler arasında ulusal para cinsinden en yüksek getiriyi Türkiye ve Arjantin borsasının sağladığı, ancak kur artışı dikkate alındığında Arjantin borsasının yatırımcısına Dolar bazında kayba uğrattığı, Türkiye'nin ise Dolar bazında da kazanç sağladığı görülmektedir.

- 2020 yılında yatırımcısına en çok kaybettiren borsalar ise İspanya (yüzde 14,4) ve İngiltere borsaları olmuştur. Euro (yüzde 9,8) ve İngiliz Sterlininin (yüzde 2,7) Dolar karşısında değer kazanmış olması da Dolar bazında kayba uğranılmasını engelleyememiştir.
- Bu veriler 2020 yılında bazı borsalarda balonlar oluştuğunu, bazı borsalarda ciddi gerilemeler yaşandığını, bu nedenle de 2021 yılına, pandeminin de etkisiyle, belirsizlik ortamında girildiğini ortaya koymaktadır.

1.2.8. TASARRUFLAR VE YATIRIMLAR

Tasarruflar gelirin bugün tüketilmeyen, ancak yatırımlara dönüşmeleri halinde de yarının üretimine dönüşen çok önemli bir kaynaktır. Bu nedenle ülkelerin yatırımları öncelikle ulusal tasarrufları ile karşılaması, yetmediğinde dış kaynaklara başvurması ve bu kaynakları da doğru alanlarda kullanması beklenmektedir. Zira, yatırımlar için kullanılan dış kaynakların kullanıldığı/yatırıldığı alanların hem dış kaynağın faizini hem de anaparasını ödemeye imkan vermesi gerekmektedir. Bugün ve gelecekte dış borç krizleri yaşayacak ülkeler bu planlamayı iyi yapamayan ülkeler olacaktır.

Tablo 1.25’de seçilmiş bazı ülkelerin ulusal gelirlerinden tasarrufa ayrılan kısmı (tasarruflar/GSYİH) gösteren oranlar bulunmaktadır. Buna göre;

- 2020 yılı itibariyle en yüksek tasarruf oranına; yüzde 45,2 ile Çin, yüzde 34,7 ile G. Kore ve yüzde 31,7 oranıyla İsviçre’yi bu yıl geçen Endonezya’nın sahip olması beklenmektedir.

TABLO 1.25: SEÇİLMİŞ ÜLKELERE İLİŞKİN TASARRUF ORANLARI (%)

	1980	1990	2000	2010	2015	2019	2020	2019-2020
ÇİN	32,6	38,6	35,4	50,9	45,8	44,0	45,2	1,2
G. KORE	23,5	38,6	34,7	35,0	36,7	35,0	34,7	-0,3
ENDONEZYA	20,4	23,1	24,9	33,6	32,0	31,1	31,7	0,6
İSVİÇRE	31,6	35,8	36,7	38,5	34,3	33,9	30,5	-3,4
NORVEÇ	28,3	26,9	36,4	36,3	35,5	33,1	29,5	-3,6
HOLLANDA	23,1	26,7	24,3	27,2	28,8	31,2	28,5	-2,7
HİNDİSTAN	15,9	23,1	23,7	33,7	31,1	28,8	28,1	-0,7
JAPONYA	30,3	33,4	30,0	25,2	27,1	28,2	27,8	-0,3
İSVEÇ	24,8	24,4	26,7	28,8	28,5	29,4	27,7	-1,7
ALMANYA	21,5	24,3	22,7	25,8	28,3	28,5	27,1	-1,3
TÜRKİYE	22,7	21,8	21,3	21,8	25,2	26,1	24,1	-2,0
AVUSTRALYA	21,8	22,9	21,3	23,1	21,6	22,7	23,4	0,8
POLONYA	31,0	26,9	18,8	15,9	19,9	20,0	21,2	1,2
FRANSA	25,2	23,6	23,6	21,3	22,3	23,5	20,8	-2,7
İSPANYA	19,9	21,6	22,3	18,6	21,0	22,8	20,8	-2,0
MEKSİKA	23,3	18,4	20,3	22,3	20,7	21,0	20,5	-0,5
İTALYA	22,7	19,9	20,6	17,3	18,5	20,9	19,5	-1,4
KANADA	20,2	17,9	23,2	19,9	20,3	20,7	19,4	-1,3
ARJANTİN	20,7	15,5	12,5	17,3	14,3	16,5	18,0	1,5
ABD	22,1	18,7	20,8	15,5	20,1	18,6	17,7	-0,9
PORTEKİZ	30,6	28,0	17,9	10,7	15,1	19,0	17,6	-1,3
BREZİLYA	18,3	19,8	15,1	18,2	14,4	12,3	14,9	2,6
B. KRALLIK	19,6	20,1	16,1	12,8	12,5	13,3	13,7	0,4
G. AFRİKA	35,3	20,8	16,2	18,0	16,3	14,6	11,6	-3,0
YUNANİSTAN	24,8	20,9	19,9	7,1	8,7	10,4	4,1	-6,3

Kaynak: IMF

- 2020 yılında tasarruf oranları sadece Brezilya, Arjantin, Çin, Polonya, Avustralya, Endonezya ve B. Krallık’ta artarken tabloda yer alan tüm diğer ülkelerde gerilemiştir. Tasarruflarda en yüksek oranlı gerileme, tasarruf oranları zaten düşük olan, Yunanistan’da gerçekleşmiştir.
- 2020 yılında Türkiye’de ise tasarrufların yüzde 2 oranında gerilemesi öngörülmektedir.
- Bu veriler pandeminin ekonomide yarattığı tahribatlardan birinin de tasarrufları eritmesi olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 1.26’da seçilmiş ülkelerin ulusal gelirlerinden yatırımlara ayrılan kaynak miktarı yani yatırımlar/GSYİH oranları verilmiştir. Buradan;

- Tasarruf oranlarında olduğu gibi yatırımlarda da Çin, Endonezya, G. Kore ve Hindistan’ın ilk sıralarda yer aldığı görülmektedir.
- Bununla birlikte birkaç istisna dışında 2020 yılında tüm ülkelerde yatırım oranlarında gerileme beklenmektedir. Yatırım oranının en fazla gerilemesi beklenen ülkelerin ise G. Afrika Cumhuriyeti (yüzde 4,4), Norveç (yüzde 2,2) ve Meksika (yüzde 2,1) olması öngörülmektedir.

TABLO 1.26: SEÇİLMİŞ ÜLKELERE İLİŞKİN YATIRIM ORANLARI (%)

ÜLKE	1980	1990	2000	2010	2018	2019	2020	2020-2019
ÇİN	35,0	34,0	33,7	47,0	44,0	43,1	43,9	0,8
ENDONEZYA	31,9	42,5	25,1	32,9	34,6	33,8	33,0	-0,8
G. KORE	34,0	39,6	32,9	32,6	31,5	31,3	31,3	0,0
TÜRKİYE	26,7	24,1	23,7	26,8	29,3	24,8	28,2	3,4
HİNDİSTAN	19,2	26,0	24,3	36,5	31,7	29,7	27,8	-1,9
NORVEÇ	28,3	24,6	21,8	25,4	27,3	29,0	26,7	-2,2
JAPONYA	33,9	34,5	27,3	21,3	24,3	24,6	24,9	0,4
FİNLANDİYA	31,2	30,1	23,8	22,0	25,3	24,2	24,6	0,4
İSVEÇ	24,8	26,8	22,9	23,0	26,0	25,2	24,5	-0,7
RUSYA		-8,7	16,4	20,7	22,0	23,1	22,9	-0,2
FRANSA	25,7	24,4	22,5	21,9	23,9	24,2	22,7	-1,4
İSVİÇRE	32,1	32,7	24,8	23,9	22,6	22,4	22,0	-0,4
ALMANYA	30,1	27,4	24,5	20,1	21,6	21,4	21,4	0,0
HOLLANDA	23,6	24,2	22,6	20,2	21,0	21,3	20,9	-0,3
ABD	23,3	21,5	23,7	18,7	21,0	21,0	20,3	-0,7
İSPANYA	22,8	25,7	26,6	22,3	20,4	20,8	20,3	-0,6
MEKSİKA	30,8	23,5	23,0	22,8	22,7	21,4	19,3	-2,1
PORTEKİZ	36,4	30,4	28,8	21,1	18,1	18,9	19,2	0,3
ARJANTİN	20,3	11,4	15,3	17,7	19,7	17,4	17,3	-0,1
İTALYA	27,7	22,7	20,9	20,6	18,3	18,0	16,3	-1,7
B. KRALLIK	19,1	23,1	18,3	16,0	17,1	17,3	15,7	-1,6
BREZİLYA	21,3	18,5	18,9	21,8	14,8	15,1	14,7	-0,5
G. AFRİKA	31,4	19,4	16,4	19,5	17,9	17,6	13,2	-4,4
YUNANİSTAN	28,6	24,5	25,8	17,0	13,1	12,5	11,9	-0,7

Kaynak: IMF

- İncelenen ülkeler içinde 2020 yılında en yüksek yatırım oranı artışının yüzde 3,4 ile Türkiye’de gerçekleşmesi beklenmektedir. Talebin önemli ölçüde gerilediği, enflasyon, kredi faizleri ve döviz kurlarında yüksek oranlı artışların gerçekleştiği bir yılda, yatırıma ayrılan kaynakların bu düzeyde artmasının öngörülüyor olması, olumlu fakat ilginç bir durumdur.

Küreselleşme süreciyle birlikte dünya genelinde doğrudan yabancı yatırımların önemi artmıştır. Yatırımların; hammaddeye, ucuz emeğe ve pazara yakın yapılması gibi gerekçelerle bu yatırımlar artmış, böylece doğrudan yabancı yatırımlar hem küreselleşmenin nedeni hem de sonucu konumuna gelmiştir. Nitekim böylece;

- 1980 yılında sadece 701 milyar Dolar olan doğrudan yabancı yatırım stoku 2019 yılı sonunda 36,4 trilyon Dolar'a ulaşmıştır.
- 2019 yılı sonu itibariyle bu yatırımların 24,2 trilyon Dolar'ı gelişmiş, 11,3 trilyon Dolar'ı geliştirmekte olan ülkelerde yapılmıştır.
- Kıtalar açısından bir değerlendirme yapıldığında, 2019 yılı sonu itibariyle doğrudan yabancı yatırım stokunun 13,2 trilyon Dolar'lık kısmının Avrupa, 12,7 trilyon Dolar'lık kısmının Amerika ve 8,7 trilyon Dolar'lık kısmının da Asya'da bulunduğu anlaşılmaktadır.

**TABLO 1.27: ÜLKE GRUPLARINDA DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR
(Giriş-Stok-Milyar Dolar)**

	1980	1990	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019
DÜNYA	701	2.196	7.377	11.431	19.922	26.578	28.496	33.218	32.944	36.470
Afrika	41	60	153	281	604	745	799	878	895	954
Amerika	177	760	3.447	4.193	5.995	8.290	9.390	10.856	10.315	12.768
Asya	219	354	1.138	1.809	4.282	6.515	6.912	7.937	8.290	8.718
Avrupa	236	932	2.491	4.852	8.439	10.371	10.690	12.745	12.639	13.206
Okyanusya	28	90	148	295	602	657	706	803	805	824
Gelişmekte olan Ülk.	294	509	1.546	2.652	6.087	8.543	9.092	10.304	10.634	11.312
Geçiş ülkeleri		2	52	251	698	598	751	820	799	873
Gelişmiş ülkeler	407	1.686	5.780	8.529	13.137	17.437	18.654	22.095	21.512	24.286
BRICS	35	69	283	769	2.077	2.322	2.765	3.088	3.130	3.452
AB28	229	884	2.322	4.371	7.028	8.942	8.896	10.664	10.589	11.069
Euro bölgesi	159	656	1.625	3.076	4.958	6.475	6.483	7.715	7.548	7.865
G20	438	1.767	6.180	9.499	15.390	19.909	21.327	24.922	24.336	27.531
G7	281	1.257	4.376	5.603	7.604	10.052	10.989	13.026	12.603	15.068

Kaynak: UNCTAD

- Diğer taraftan 2019 yılı sonunda 36,6 trilyon Dolar'lık doğrudan yabancı yatırım stokunun 27,5 trilyon Dolar'lık bölümü G20 ülkelerinde toplanmıştır.

Doğrudan yabancı yatırım giriş-stokunun seçilmiş ülkelere göre dağılımı Tablo 1.28’de verilmiştir. Buna göre,

- 2019 yılı stok verileri itibariyle dünya genelinde hem en fazla doğrudan yatırım çeken (9,4 trilyon Dolar) hem de ihraç eden (7,7 trilyon Dolar) ülke ABD olmuştur. İngiltere ve Hong Kong ABD’den sonra en çok yatırım çeken ülkelerdir.

**TABLO 1.28: SEÇİLMİŞ ÜLKELERDE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR
(Giriş/Çıkış-Stok-Milyar Dolar)**

Sıra	ÜLKE	GİRİŞ								ÇIKIŞ	NET
		1980	1990	2000	2005	2010	2015	2018	2019	2019	2019
1	ABD	83	540	2.783	2.818	3.422	5.731	7.432	9.466	7.722	1.744
2	B. KRALLIK	63	204	439	788	1.068	1.531	1.930	2.075	1.949	126
3	HONGKONG	178	202	435	494	1.068	1.592	1.963	1.868	1.794	74
4	HOLLANDA	24	72	244	479	588	1.370	1.685	1.750	2.565	-815
5	ÇİN	1	21	193	272	588	1.221	1.628	1.769	2.099	-330
6	SİNGAPUR	5	30	111	237	633	1.090	1.536	1.698	1.106	592
7	İSVİÇRE		34	102	192	648	887	1.355	1.351	1.526	-175
8	ALMANYA		227	471	640	956	782	934	953	1.719	-766
9	İRLANDA	35	38	127	164	286	890	1.000	1.120	1.085	35
10	KANADA	54	113	325	639	984	806	852	1.037	1.652	-615
11	FRANSA	32	104	184	379	631	687	821	869	1.533	-664
13	BREZİLYA	17	37		178	640	430	569	641	224	417
14	AVUSTURALYA	25	80	122	248	528	566	702	714	579	135
15	İSPANYA	5	66	156	385	628	538	736	752	607	145
19	İTALYA	9	60	123	237	328	341	428	446	558	-112
20	RUSYA			30	179	464	263	408	464	387	77
21	HİNDİSTAN	0	2	16	43	206	283	386	427	179	248
25	G. KORE	1	5	44	105	135	180	237	239	440	-201
27	ENDONEZYA				41	161	222	226	233	79	154
30	JAPONYA	3	10	50	101	215	174	205	223	1.818	-1.595
41	PORTEKİZ	3	10	34	67	115	118	154	162	58	104
42	TÜRKİYE	9	11	19	71	188	159	147	165	48	117
43	G. AFRIKA	16	9	43	97	180	127	139	151	208	-57

Kaynak: UNCTAD

- Dünya genelinde 2019 yılı stok verileri itibariyle net doğrudan yabancı yatırım ihracatçısı ülkeler ise sırasıyla; Japonya (1,5 trilyon Dolar), Hollanda (815 milyar Dolar), Almanya (766 milyar Dolar), Fransa (664 milyar Dolar) ve Kanada (615 milyar Dolar) olmuştur.
- Türkiye ise 2019 yılı itibariyle toplamda 165 milyar Dolar’lık doğrudan yatırım çekmiş, 48 milyar Dolar’lık da yatırım ihracatı yapmıştır. Bu veriler, özellikle Türkiye’ye gelen doğrudan yabancı yatırım tutarının oldukça yetersiz olduğuna işaret etmektedir. Zira, dünya ekonomisinde yaklaşık yüzde bir düzeyinde payı olan bir ülkenin doğrudan yabancı yatırımlarda sadece binde 4,5 oranında pay alabilmesi üzerinde düşünülmesi gereken bir durumdur.

2020 yılının ilk yarısı itibariyle doğrudan yabancı yatırımların gelişimi Tablo 1.29'da verilmiştir. Buradan;

- 2020 yılının ilk yarısında, 2019 yılının aynı dönemine göre, dünya genelinde doğrudan yabancı yatırım girişi yüzde 45,7 oranında gerilemiş 363 milyar Dolar olmuştur. Bu gerileme OECD ülkeleri için yüzde 63,3, G-20 ülkeleri için ise yüzde 52,3 düzeyinde gerçekleşmiştir.

TABLO 1.29: 2020 YILINDA DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR (Milyon Dolar)

ÜLKE	GİRİŞ*			ÇIKIŞ*			2020/2019 (I. Yarı Değişim %)	
	(6 Aylık dönemler itibariyle)			(6 Aylık dönemler itibariyle)			Giriş	Çıkış
	2019/I	2019/II	2020/I	2019/I	2019/II	2020/I		
OECD	349.822	501.986	128.239	372.961	438.705	251.402	-63,3	-32,6
Kanada	24.692	25.920	17.093	40.770	35.784	17.435	-30,8	-57,2
Fransa	32.432	1.532	12.780	31.848	6.815	18.684	-60,6	-41,3
Almanya	35.025	1.333	20.856	82.252	16.446	48.857	-40,5	-40,6
Yunanistan	2.327	2.692	1.845	178	464	360	-20,7	102,4
İtalya	2.206	15.946	2.329	4.319	15.267	4.891	5,6	13,2
Japonya	5.415	10.064	7.741	138.365	86.770	63.522	42,9	-54,1
G. Kore	4.465	6.101	3.486	18.937	16.594	11.648	-21,9	-38,5
Hollanda	38.479	3.759	-96.695	25.481	49.388	-33.661	-351,3	-232,1
İspanya	6.187	2.327	12.503	12.467	7.204	17.004	102,1	36,4
İsviçre	-29.074	7.333	-97.700	-28.448	39.546	-42.595	236,0	49,7
Türkiye	4.652	4.147	2.876	1.491	1.447	951	-38,2	-36,2
B. Krallık	25.592	25.874	-29.826	10.567	-47.339	-29.766	-216,5	-381,7
ABD	154.995	127.059	61.745	68.236	50.657	65.632	-60,2	-3,8
DUNYA	670.064	857.612	363.720	512.734	603.325	364.566	-45,7	-28,9
AB-27	114.040	242.744	118.192	118.923	224.951	150.786	3,6	26,8
G-20	515.470	414.898	245.824	496.902	278.245	244.800	-52,3	-50,7
Arjantin	3.108	3.556	2.007	748	792	586	-35,4	-21,7
Brezilya	33.057	36.658	18.098	13.172	5.859	-24.922	-45,3	-289,2
Çin	81.888	73.928	68.175	46.734	50.970	47.167	-16,7	0,9
Hindistan	26.984	23.626	17.279	6.572	6.569	5.708	-36,0	-13,1
Endonezya	13.036	10.907	9.065	1.101	2.332	1.628	-30,5	47,9
Rusya	16.700	15.375	-1.210	14.131	7.893	1.632	-107,2	-88,5

(*) Tanım olarak doğrudan yatırım girişi ve çıkışlarının birbirine eşit olması gerekmektedir. Ancak, pratikte böylesi bir fark oluşmaktadır.

Kaynak: OECD

- AB-27 ülke grubunda ise doğrudan yabancı yatırım girişinde azalma değil, yüzde 3,6 oranında artış yaşanmıştır. Böylece bu ülke grubuna gelen yatırım tutarı 2019 yılını ilk yarısında 114 milyar Dolar iken 2020 yılının ilk yarısında 118 milyar Dolar'a ulaşmıştır.

- 2020 yılının ilk yarısında en yüksek yabancı yatırım girişi Çin (68,1 milyar Dolar), ABD (61,7 milyar Dolar) ve Almanya'ya (20,8 milyar Dolar) gerçekleşmiştir.
- 2020 yılının ilk yarısında en büyük doğrudan yatırım ihracatçısı ülkeler ise ABD (65,6 milyar Dolar), Japonya (63,5 milyar Dolar), Almanya (48,8 milyar Dolar),ve Çin (47,1 milyar Dolar), olmuştur.
- 2020 yılının ilk yarısı itibariyle Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı yatırım miktarı 2,8 milyar Dolar, Türkiye'den çıkan yatırım miktarı ise 951 milyon Dolar olmuştur. Bu veriler 2019 yılının ilk yarısı göre girişte yüzde 38,2, çıkışta ise yüzde 36,2 oranında gerilemeye karşılık gelmektedir.

Bu veriler, pandemi ve yarattığı belirsizliklerin küresel düzeyde doğrudan yatırımları olumsuz etkilediğini, ancak bir taraftan da planlanan bazı yatırımların devam ettiğini ortaya koymaktadır.

1.2.9. KAMU BORÇLARI

Dünya ekonomisinde pandemi öncesinde de borç krizi beklentisi bulunmaktaydı. Bununla birlikte pandeminin ekonomik etkilerinin azaltılması amacıyla tüm ülkelerin genişletici para ve maliye politikalarına yönelmeleri tüm devletlerin borç stokunda artışa neden olmuştur. Nitekim Tablo 1.30'dan da görülebileceği gibi;

- 2020 yılında tüm ülkelerde kamu borç stokunun ulusal gelire oranında (GSYİH) artış gerçekleşmesi beklenmektedir. Ancak, Japonya, İtalya, İspanya, Kanada, Yunanistan ile ABD ve Birleşik Krallık'ta bu artış yüzde 20 düzeyinin üzerine çıkmıştır.

TABLO 1.30: KAMU BORÇ STOKU/GSYİH (%)

ÜLKE	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2020-2019
ARJANTİN	80,3	43,5	52,6	53,1	57,0	86,4	90,4	96,7	6,3
BREZİLYA	68,7	63,1	72,6	78,3	83,7	87,1	89,5	101,4	11,9
KANADA	70,6	81,3	91,2	91,7	90,5	89,7	88,6	114,6	26,0
ÇİN	26,1	33,7	41,5	44,3	46,4	48,8	52,6	61,7	9,1
FİNLANDİYA	39,9	47,1	63,6	63,2	61,3	59,6	59,0	67,9	8,9
FRANSA	67,4	85,3	95,6	98,0	98,3	98,1	98,1	118,7	20,6
ALMANYA	67,4	82,3	72,2	69,2	65,0	61,6	59,5	73,3	13,8
YUNANİSTAN	107,4	146,3	177,8	181,1	179,3	184,8	180,9	205,2	24,3
HİNDİSTAN	80,9	66,0	68,8	68,7	69,4	69,6	72,3	89,3	17,0
ENDONEZYA	42,6	24,5	27,0	28,0	29,4	30,1	30,5	38,5	8,0
İTALYA	101,9	115,4	135,3	134,8	134,1	134,8	134,8	161,8	27,0
JAPONYA	176,8	207,9	231,3	236,4	234,5	236,6	238,0	266,2	28,2
G. KORE	25,9	29,5	40,8	41,2	40,1	40,0	41,9	48,4	6,5
MEKSİKA	38,5	42,0	52,8	56,7	54,0	53,6	53,7	65,5	11,8
HOLLANDA	48,5	59,4	64,6	61,9	56,9	52,4	48,4	59,3	10,9
POLONYA	46,4	53,1	51,3	54,3	50,6	48,8	46,0	60,0	14,0
PORTEKİZ	67,4	90,7	131,2	131,5	126,1	122,0	117,7	137,2	19,5
RUSYA	14,8	10,9	15,3	14,8	14,3	13,5	13,9	18,9	5,0
G. AFRİKA	33,2	34,7	49,3	51,5	53,0	56,7	62,2	78,8	16,7
İSPANYA	42,3	60,1	99,3	99,2	98,6	97,6	95,5	123,0	27,6
İSVEÇ	49,1	38,1	43,7	42,3	40,7	38,8	34,8	41,9	7,0
İSVİÇRE	56,1	42,6	43,0	41,9	42,7	41,0	42,1	48,7	6,6
TÜRKİYE	50,8	40,1	27,4	28,0	28,0	30,2	33,0	41,7	8,7
B. KRALLIK	39,8	75,2	86,9	86,8	86,2	85,7	85,4	108,0	22,7
ABD	65,4	95,4	104,6	106,6	105,7	106,9	108,7	131,2	22,5
ORT.	60,3	66,7	77,6	78,5	77,8	79,0	79,1	94,3	15,2

Kaynak: IMF

- Bu artışlar sonucu 2020 yılı itibariyle kamu borcu en yüksek ülkeler; Japonya (% 266), Yunanistan (% 205), İtalya (% 161), Portekiz (% 137) ve ABD'dir (% 131). Rusya (%18), Türkiye (% 41,7), Endonezya (%38) ise incelenen ülkeler içinde borç stoku en düşük ülkeler olarak dikkati çekmektedir.
- Türkiye'de kamu borç stokunun GSYİH'ya oranı, dünya geneline oranla hala düşüktür. Ancak 2017 yılı sonrası trend hızlı bir artışa işaret etmektedir. Bu çerçevede cari açık yanında ilave bir dengesizlik kaynağı yaratılmaması konusunda dikkatli olunması gereği bulunmaktadır.

1.2.10. KÜRESEL REKABET GÜCÜNDE GELİŞMELER

Önce ticaret savaşları ardından da pandeminin etkileri dünya genelinde birçok alanda anlayış ve yaklaşım değişikliği iklimi yaratmıştır. Zira sadece büyüme, sadece rekabet ile varılacak yerin sorunlu olabileceği görülmüştür. İnsan-ekoloji dengesinin yeniden dikkate alınması bir zorunluluk olarak karşımızda durmaktadır.

Bu durum Dünya Ekonomik Forumu tarafından yayınlanan “Dünya Ekonomik Forumu Küresel Rekabetçilik Raporu”na da yansımıştır. Nitekim Raporun adında bile değişikliğe gidilmiş ve “*Küresel Rekabetçilik Raporu Özel Baskısı 2020: Ülkeler İyileşme Yolunda Nasıl Performans Gösteriyor?*” adı ile yayınlanmıştır. Ayrıca Raporda rekabet gücü sıralaması yapılmadan ülkelerin iyileşme yolunda gerçekleştirdikleri performansları paylaşılmıştır.

TUSİAD-Sabancı Üniversitesi Rekabet Forumu tarafından aktarıldığına göre; “*Bu yılın özel baskısı, toparlanma ve canlanma için öncelikleri ana hatlarıyla açıklamakta; ülkelerin pandemiye yönetmede daha etkili olmalarına yardımcı olan özellikleri değerlendirmekte ve "üretkenlik", "insanlar" ve "gezegen" hedeflerini birleştiren sistemlere yönelik ekonomik dönüşüm için hangi ülkelerin en iyi şekilde hazır olduğuna dair bir analiz*” sunmaktadır.

Rapor çerçevesinde “37 ülkeden elde edilen veriler, 11 önceliğe göre haritalanmış; hiçbir ülkenin toparlanma ve ekonomik dönüşüme tam olarak hazır olmadığı, bazı ülkelerin diğerlerinden daha iyi durumda olduğu görülmüştür.”

Bu Rapor çerçevesinde 11 kriter özelinde elde edilen sonuçlar, Türkiye'yi de içerecek sıralama ile, Tablo 1.31'de toplulaştırılmıştır. Buradan görülebileceği gibi;

- Avrupa, özellikle de İskandinavya bölgesi ülkeleri birçok boyutta dönüşüme hazır ülkeler sıralamasında önlerinde yer almaktadır. Bunun yanında ABD, Japonya, G. Kore ile Avustralya, Yeni Zelanda ve Çin'in de bazı boyutlarda dönüşüme hazır olduğu görülmektedir.

TABLO: 1.31: DÖNÜŞÜM ALANLARI VE ÜLKELERİN HAZIRLIK DÜZEYİ

	1	2	3	4	5	Türkiye Sırası
1	Kamu kurumlarının güçlü yönetim ilkelerini ve uzun vadeli bir vizyonu yerleştirmelerini ve vatandaşlarına hizmet ederek güven inşa etmelerini sağlamak					
	Finlandiya	Yeni Zelanda	İsviçre	Danimarka	Hollanda	30/37
2	Enerji geçişini hızlandırmak ve elektrik ve bilgi iletişim teknolojilerine (BİT) erişimi genişletmek için altyapıyı yükseltmek					
	Estonya	Danimarka	Hollanda	Finlandiya	İsveç	34/37
3	Daha kademeli vergilendirmeye geçiş, ulusal ve uluslararası bir işbirliği çerçevesinde işbirliklerinin, servetin ve emeğin nasıl vergilendirildiğini yeniden düşünmek					
	G. Afrika	Japonya	G. Kore	Avusturalya	İrlanda	34/37
4	Eğitim müfredatını güncelleyerek işler ve "yarının pazarları" için gerekli becerilere yapılan yatırımı artırmak					
	Finlandiya	Hollanda	Danimarka	İsviçre	İsveç	35/37
5	Yeni ekonomi ve işgücünün yeni ihtiyaçları için çalışma yasalarını ve sosyal korumayı yeniden düşünmek					
	Danimarka	İngiltere	İsviçre	Almanya	Hollanda	33/37
6	İnsanların ve ekonominin yararına yaşlı bakımı, çocuk bakımı ve sağlık hizmetleri altyapısını, erişimi ve yeniliği genişletmek					
	İsveç	Danimarka	Kanada	Finlandiya	Hollanda	27/37
7	Finansal kaynakları uzun vadeli yatırımlara yönlendirmek, istikrarı güçlendirmek ve kapsayıcılığı genişletmek için teşvikleri artırmak					
	Finlandiya	Yeni Zelanda	İsveç	Avusturya	Japonya	33/37
8	Dördüncü Sanayi Devrimi'nde ihtiyaç duyulan rekabeti ve anti-tröst çerçevelerini yeniden düşünmek, hem yerel hem de uluslararası pazar erişimini sağlamak					
	ABD	Kanada	Çin	Finlandiya	İsveç	30/37
9	Özellikle kamu-özel işbirliği gerektiren alanlarda "yarının pazarlarının" oluşturulmasını kolaylaştırmak					
	Finlandiya	ABD	Japonya	İsveç	İsrail	30/37
10	Yeni "yarının pazarlarını" yaratabilecek araştırma, yenilik ve buluş alanlarındaki uzun vadeli yatırımları teşvik etmek ve genişletmek					
	Amerika	Japonya	Finlandiya, G. Kore	Finlandiya	İsrail	35/37
11	Yaratıcılığı artırmak için şirket çeşitliliği, eşitliği ve kapsayıcılığını artırmaya teşvik etmek					
	Çin	İsveç	Y. Zelanda	ABD	Avusturalya	36/37

Kaynak: WEF ve TUSİAD-Sabancı Üniversitesi, Rekabet Forumu

- Türkiye'nin öncelikli dönüşüm alanlarındaki sıralamada bulunduğu konum oldukça düşündürücüdür. Zira, sosyal hizmetler alanı dışında Türkiye diğer tüm alanlarda genellikle sonlarda yer almaktadır.
- Bu tablo sadece içsel ekonomik-sosyal sorunların varlığının değil, aynı zamanda küresel boyutta gerekli görülen dönüşüm alanlarındaki konumunun da Türkiye'yi yeniden yapılanmaya zorladığını ortaya koymaktadır.

Bu bölümde yapılan analizler çerçevesinde, 2020 yılının birçok boyuttan “anlamların yeniden sorgulanmasını” gerektirecek gelişmelere sahne olduğu söylenebilir. İnsanların hangi ekonomik koşullara sahip olursa olsun rahatça sokaklarda dolaşamadığı, sevdikleriyle bir araya gelemediği, üretimin ve ulaşımın durduğu, işsizliğin tarihi düzeylere ulaştığı pandemi süreci, bu gelişmelerden biri olmuştur. İnsanlığın çok pahalı bir öğrenme sürecinden geçtiği bu dönem, yarınların nasıl şekilleneceği konusunda belirleyici olabilecektir.

Gelinen noktada talebini Covid-19 ile bir kez daha ortaya koyan doğayı dinlemek, onun kendisi kadar insanlık için de önemli olması nedeniyle bir tür “Doğa/Ekoloji Hakları Evrensel Beyannamesi” yayınlanması ve tüm ülkelerin buradaki ilkelere uyması, doğa ve ekolojik dengenin onarılması için bir küresel bir kurum ve fon oluşturulması ve tüm ülkelerin belli kriterlere bağlı olarak bu fona destek sağlaması uygun olacaktır.

Ancak, karşılaşılan mevcut ve yeni sorunlara karşı gerekli yeni önlemlerin alınması ve uygulanması için ekonomi politikalarının mevcut doğa dostu olmayan paradigmanın esaretinden kurtulması gerekmektedir. Zira, artık gerek küresel ekonomik düzenin gerekse ulusal düzeyde makro dengelerin bu paradigmanın öngörülerini çerçevesinde sürdürülmesi olanaksız hale gelmiştir. Sürdürülebilirlik, kapsayıcılık anlayışına gerçekten işlerlik kazandırılması, devletin konumu ve rollerinin yeniden tanımlanması, finans-reel ekonomi dengesinin yeniden kurulması gerekmektedir.

Bu bağlamda hem küresel hem de ulusal boyutta yapılacaklar ve bunların koordinasyonu ile etkin bir işbirliği gerekmektedir. Dolayısıyla bir taraftan mevcut küresel kurumların (BM, DTÖ, Dünya Bankası, IMF, Dünya Sağlık Örgütü gibi) sorgulanması ve yenilenmesine, ayrıca yeni ve işlevsel küresel kurumların oluşturulmasına (doğa, çevre, ekolojik denge, aşı-ilaç, yoksulluk alanlarında) ihtiyaç bulunmaktadır. İnsanlığın ortak kader alanlarını şekillendirmesinin yolu buradan geçmektedir. Dünyamız ve insanlığın geleceği bunun başarılmasına bağlıdır.

Covid-19 süreci ile birlikte Türkiye’de ise içeride; özgürlükler, demokrasi, hukuk, eğitim, sağlık ve ekonomi alanında gerekli olanların yanında insan-doğa-ekolojik denge boyutunda da yeniden yapılanma ihtiyacı daha da belirginleşmiştir. Dışarıya yönelik olarak ise mevcut dış politika yaklaşımının değiştirilmesi yanında insan-doğa-ekolojik denge boyutunda küresel kurumlar oluşturulmasına katkı vermesi gerekliliği bulunmaktadır. Dolayısıyla küresel gelişmeler Türkiye için değişim değil, dönüşüm zamanı olduğunu ortaya koymaktadır.

II. BÖLÜM
COVID-19 PANDEMİSİ
VE
2020 YILINDA TÜRKİYE EKONOMİSİ

2. COVID-19 PANDEMİSİ VE 2020 YILINDA TÜRKİYE EKONOMİSİ

Bu bölümde öncelikle Türkiye ekonomisinin Covid-19 pandemisi öncesindeki durumu, ardından pandemi sürecinde alınan önlemler ve daha sonra da istatistiki veriler yardımıyla gelişmelerin analizi yapılacaktır.

2.1. COVID-19 ÖNCESİ TÜRKİYE EKONOMİSİNE GENEL BİR BAKIŞ

2020 yılında hem dünya hem de Türkiye ekonomisine ilişkin bazı belirsizlikler bulunuyordu. Ancak, hiçbir kişi ve kurumun belirsizlik ve risk kaynakları arasında Covid-19 gibi bir pandemiyle karşılaşılma ihtimali yoktu. Bu durum Türkiye için de geçerliydi. Bununla birlikte, ülkenin temel dengelerinde yeterince risk unsuru bulunuyordu. Pandemi, bu risk unsurlarının realizasyonunu hızlandırmakla birlikte algı önceliklerinde kayma yaratmıştır.

Bir başka ifadeyle, ekonominin fay hatlarında halihazırda birikmiş tehlikeli büyüklüklerdeki enerji kısmen harekete geçmiş, ancak bu durum daha çok pandemiye atfedilmiştir. 2020 yılı ekonomide birikmiş zorluklar ile pandeminin getirdiği ilave sorunların bileşke kuvvetiyle yansımalar ortaya çıkarmıştır. Ancak, pandeminin devamı halinde, esas zorluklar ile 2021 yılında karşılaşılacağını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu nedenle 2021 yılının 2020 yılını aratması ihtimali hiç de az değildir.

Türkiye, 2020 yılına dış kaynak bağımlılığı derinleşmiş, olası ihtiyat akçeleri (TCMB ihtiyat Akçesi, TCMB kur kazancı/karları) ve olası tek seferlik gelir kaynakları (imar affı, bedelli askerlik) tüketilmiş, iç ve dış borçları artmış bir durumdayken girmişti. Bu durum pandemi sürecinde gerekli ekonomik önlemlerin alınmasını sınırlarken, sağlık altyapısının güçlü olması hastaların tedavi sürecinde avantaj sağlamıştır.

Türkiye gelişmekte olan bir ülkedir. Bunun yanında oldukça zorlu bir coğrafyada bulunmaktadır. Ülke nüfusu hızla artmaya devam etmekte, sayıları beş milyona yakın Suriyeli sığınmacıya ev sahipliği yapılmaktadır.

Ülkede sadece ekonomide değil, sosyal, politik ve kültürel alanlarda da zorluklar bulunmaktadır. Bu nedenle ülkeyi ve ekonomiyi yönetenlerin üzerinde oldukça büyük bir yük bulunmakta, çok boyutlu yeniden yapılanma ihtiyacı her geçen gün artmaktadır.

Bu ihtiyacın gerekçelerini ve Covid-19 öncesi durumu ortaya koymak amacıyla temel göstergeler itibariyle Türkiye ekonomisinin durumu izleyen bölümde ortaya konulmuştur. Tablo 1'den görülebileceği gibi;

- Devlet bütçesi 1980 sonrası dönemin tamamında açık vermiştir. Aslında bu açık 1971 yılında başlamıştır. Bütçe açığı 2001 yılındaki krizin etkisinin azalmasından ve 2003 yılında siyasi istikrarın sağlanmasının ardından önemli ölçüde kontrol altına alınmıştır. Ancak, politik konjonktürün yüksek olduğu 2017 yılı ve sonrasında açık, adeta geometrik seri şeklinde artmış, 2019 yılı sonunda rekor kırarak 123,6 milyar TL'ye yükselmiştir.
- Bu açığın TCMB ihtiyat akçesinin kullanıldığı, imar barışı ve bedelli askerlikten önemli miktarda kaynak elde edildiği bir yılda gerçekleşmesi ise üzerinde ayrıca durulması gereken bir noktadır.
- Dolayısıyla Türkiye pandemi sürecine tek seferlik gelir imkanlarının büyük ölçüde kullanılmasına rağmen oldukça bozulmuş bir bütçe dengesiyle yakalanmıştır.
- Ülkede üretilen tüm mal ve hizmetlerin ortalama fiyatındaki artışı ifade eden deflatör enflasyonu verileri incelendiğinde ise pandemi öncesindeki son üç yılda, dünya genelinde yüzde 1-2 civarlarına düşmüş iken, Türkiye'de enflasyon oranlarının çift hanelere yükseldiği görülmektedir.
- Dolayısıyla pandeminin ekonomide yarattığı tahribata karşı alınacak genişletici önlemlerin enflasyonu kontrolden çıkarabileceği bir miras ile pandemiye yakalanılmıştır. Bu risk oldukça yüksektir.

TABLO 2.1: PANDEMİ ÖNCESİNDE TÜRKİYE EKONOMİSİ

YIL	Bütçe Dengesi (Mn TL)	Enflasyon (Def.%)	Hazine Faizi (%)	Sıcak Para Stoku (Mn \$)	Cari \$/TL	Reel \$/TL	Büyüme Hızı (%)	İstihdam (Bin kişi)	İşsizlik Oranı (%)
1980	-0,2	88,1			0,077	77,0	-2,4	14.267	8,6
1990	-12,0	58,3	54,0		0,261	57,8	9,3	16.845	8,5
1994	-152,1	16,5	164,4		0,298	73,3	-5,5	18.177	9,1
2000	-13.726,0	49,3	38,2		0,627	63,0	6,8	19.608	7,0
2001	-29.840,4	52,9	99,6		1,231	81,0	-5,7	19.557	8,9
2002	-41.694,1	37,4	62,7	9.182	1.513	72,4	6,2	19.402	10,8
2003	-40.204,4	23,3	42,9	16.903	1.500	58,2	5,3	19.214	11,0
2004	-30.300,0	12,4	24,9	32.809	1.429	49,4	9,4	19.632	10,8
2005	-8.116,6	7,1	17,4	58.250	1.344	43,3	8,4	20.067	10,6
2008	17.432,1	12,0	19,2	54.294	1.296	32,1	0,7	21.194	11,0
2009	-52.760,8	5,3	11,7	84.850	1.551	36,5	-4,8	21.277	14,0
2010	-40.081,3	6,3	8,1	112.496	1.503	33,5	9,2	22.594	11,9
2011	-17.783,2	8,6	8,7	94.956	1.674	34,4	8,8	24.110	9,8
2012	-29.411,8	6,9	8,8	155.064	1.796	34,5	2,1	24.821	9,2
2013	-18.542,6	5,9	7,6	130.687	1.903	34,4	4,2	25.524	9,7
2014	-23.369,6	8,5	9,7	142.610	2.189	36,6	3,0	25.933	9,9
2015	-23.525,2	7,5	9,4	102.242	2.722	42,3	4,0	26.621	10,3
2016	-29.931,9	7,7	10,0	94.048	3.024	43,6	3,2	27.205	10,9
2017	-47.373,3	13,8	11,5	117.172	3.651	47,5	7,4	28.189	10,9
2018	-72.615,2	16,4	17,9	82.695	4.817	53,9	2,6	28.738	11,0
2019	-123.693,2	13,9	18,1	83.366	5.676	55,8	0,9	28.081	13,7

Kaynak: TÜİK, TCMB, Hazine ve Maliye Bakanlığı

- Diğer yüksek enflasyona bağlı olarak faizlerin de yüksek olması, pandeminin ekonomik aktiviteleri yavaşlatması/durdurması durumuna karşı verilecek ekonomik ve sosyal desteklerin iç borçlanma ile karşılanması durumunda finansman maliyetlerinin yüksek olacağına işaret etmektedir.
- Türkiye ekonomisinin 2000 sonrası dönemde dış kaynak girişine bağlı, tüketim-inşaat çekişli bir büyüme yaşadığı söylenebilir.
- Bu dış kaynak girişinin en dikkat çeken boyutu ise kısa vadeli spekülatif yabancı sermaye (portföy yatırımı-sıcak para) olmuştur. Nitekim bu tür yabancı sermaye stoku 2012 yılında 155 milyar Dolar'ı aşmıştır. Bu kanal ve doğrudan yabancı yatırımlar ile borçlanma-kredi kanalında gelen diğer dış kaynaklarla beraber ülkede döviz rezervleri artmış, reel kurlar gerilemiştir (TL'nin dış değeri artmıştır).
- İthal girdi ve ürün fiyatlarının gerilemesiyle tüketim-ithalata dayalı yüksek oranlı büyüme hızları yakalanmıştır. Bu gelişmeye bağlı olarak sınırlı da olsa istihdam artışı yaşanmış, ancak işsizliğin çift hanelere yükselmesi engellenememiştir.

- 2019 yılına, pandemi öncesine gelindiğinde içerideki sıcak para stokunun 2009 kriz yılının bile altına gerilediği, reel kurların artmaya başladığı, büyüme hızının nüfus artışının bile gerisine; binde 9'lara düştüğü, istihdamın azaldığı, işsizliğin ise yüzde 14'e yaklaştığı görülmüştür. Dolayısıyla, göstergeler açısından Türkiye pandemiye oldukça kötü bir zeminde yakalanmıştır.

Türkiye ekonomisinin en yumuşak karnının dış açık (cari açık) olduğu ve birçok krizin de buradan kaynaklandığı bilinmektedir. Bu bağlamda, Tablo 2'de yer alan veriler incelendiğinde;

TABLO 2.2: PANDEMİ ÖNCESİNDE TÜRKİYE EKONOMİSİ II

YIL	Reel \$/TL	Reel €/TL	İHRACAT (Mn \$)	İTHALAT (Mn \$)	D. TİC. DENGESİ (Mn \$)	CARI DENGİ (Mn \$)	U. Yat. Pozisyonu (Mn \$)	DIŞ BORÇ (Stok-Mn \$)
1980	77,0		2.910	7.909	-4.999	-3.408		15.734
1990	57,8		12.959	22.302	-9.343	-2.625		52.381
1994	73,3		18.106	23.270	-5.164	2.631		68.705
2000	63,0	58	27.775	54.502	-26.727	-9.920	-98.281	118.602
2001	81,0	72,3	31.334	41.399	-10.065	3.760	-85.369	113.592
2002	72,4	68,7	36.059	51.554	-15.495	-626	-85.518	129.596
2005	43,3	54	73.476	116.774	-43.298	-20.980	-174.544	170.748
2009	36,5	50,8	102.143	140.928	-38.786	-11.358	-276.068	268.687
2010	33,5	44,4	113.883	185.544	-71.661	-44.616	-361.391	291.644
2011	34,4	47,8	134.907	240.842	-105.935	-74.402	-316.375	303.680
2012	34,5	44,3	152.462	236.545	-84.083	-47.962	-426.584	339.493
2013	34,4	45,7	151.803	251.661	-99.859	-63.621	-397.377	389.819
2014	36,6	48,6	157.610	242.177	-84.567	-43.597	-445.398	401.882
2015	42,3	46,9	143.839	207.234	-63.395	-32.118	-384.848	396.050
2016	43,6	48,2	142.606	198.602	-55.996	-32.605	-369.778	404.182
2017	47,5	53,7	156.993	233.800	-76.737	-47.100	-462.577	437.996
2018	53,9	63,5	168.023	223.039	-55.633	-27.633	-355.166	444.878
2019	55,8	62,5	171.531	202.703	-31.174	1.674	-348.933	436.921

Kaynak: TÜİK, TCMB, Hazine ve Maliye Bakanlığı

- Özellikle 2002 sonrası dönemde, reel kurların düşmesi (TL'nin değerlenmesi) sonucunda dış ticaret ve cari dengenin tarihi açıklar verdiği, buna bağlı olarak da toplam dış borç stokunun (kamu + özel) hızla arttığı görülmektedir.
- Diğer taraftan, cari açığın 2019 yılı sonunda, 2001 yılından sonra ilk kez fazla verdiği, dolayısıyla pandemiye cari açık yönünden iyi bir noktada yakalanıldığı söylenebilir.
- Bununla birlikte, 2019 yılı sonundaki 436 milyar Dolar'lık dış borç stoku ve vadesi gelen borçların çevrilmesi zorunluluğu nedeniyle pandemi sürecine önemli belirsizlikler/riskler ile girilmiştir.

Pandemi öncesi dönemde, özellikle de 2000 sonrası dönemde izlenen ekonomi politikalarının merkezinde dış kaynak girişi için uygun iklimin sağlanması ve bu şekilde reel kurların gerilemesi suretiyle enflasyon ve faizlerin düşmesi, tüketime dayalı yüksek büyümenin gerçekleştirilmesinin öngörüldüğü söylenebilir. Ancak bu politikaların ciddi yan etkileri olmuştur. Nitekim;

- Türkiye'ye sadece 2000-2019 döneminde 220 milyar Dolar'ı doğrudan yabancı yatırım, 186 milyar Dolar'ı portföy yatırımı ve 313 milyar Dolar'ı da diğer kanallardan olmak üzere toplam 721 milyar Dolar tutarında dış kaynak girmiştir.
- Bu yabancı kaynak sahiplerine ödenen getiri ise 235 milyar Dolar'a ulaşmıştır.
- Yabancılar bu düzeyde gelir imkanı sunmuş olmak, kaynakların doğru yani düzenli ve yüksek oranlı gelir sağlayacak alanlara yatırılmış olması durumunda, sorun yaratmayabilecekti. Ancak, Türkiye'de bu kaynaklar daha çok tüketime ve üretken olmayan alanlara yönlendirilmiştir. Dolayısıyla, Türkiye pandemiye yüksek dış borç yanında zayıflamış bir kaynak/gelir üretme kapasitesi ile yakalanmıştır.

TABLO 2.3: PANDEMİ ÖNCESİNDE DIŞ KAYNAK HAREKETLERİ

DÖNEM	D. YAB. YATIRIM		PORTFÖY YATIRIMI		DIŞ BORÇLANMA-KREDİ-MEVDUAT		TOPLAM	
	GİRİŞ	KAR TRANSFERİ	GİRİŞ	KAZANÇ TRANSFERİ	GİRİŞ	FAİZ TRANSFERİ	GİRİŞ	KAZANÇ
1984-89	1.469	517	3.082	0	4.228	13.566	8.779	14.083
1990-99	7.717	2.202	14.259	6.264	29.781	35.690	51.757	44.156
2000-09	90.602	13.011	40.673	28.487	130.863	58.453	262.138	99.951
2010-19	130.006	30.913	145.615	44.069	183.125	60.903	459.246	135.870
2000-19	220.608	43.924	186.288	72.556	313.988	119.356	721.384	235.821
2003-19	215.192	42.935	186.897	66.631	294.346	104.639	696.935	214.190
1984-19	229.794	46.643	203.629	78.820	347.997	168.612	781.920	294.060

Kaynak: TCMB verilerinden yararlanılarak hesaplanmıştır.

Bu açıklamalar çerçevesinde pandemi öncesinde (2019 yılı sonunda) Türkiye ekonomisine ilişkin genel bir değerlendirme yapıldığında;

- 2018 yılında yaşanan kur şokunun etkisinin tam atlatılmadığı,
- 2019 yılında ekonominin ancak binde 9 büyüdüğü,
- Yerel seçimler nedeniyle bütçe dengelerinin bozulduğu,
- Dış kaynak girişinin tersine döndüğü,
- Yüklü dış borç ödemelerinin beklediği,
- İflas ertelemelerinin arttığı,
- Kurlarda artış beklentisinin olduğu,
- TCMB rezervlerinin erimeye başladığı,
- Uzun süre sonra ilk kez cari fazlanın verildiği,
- Dolayısıyla 2020 yılına endişe ile girildiği, söylenebilir.

Böylesi olumsuz gelişmelerin gerisinde ise;

- Dünya konjonktüründeki değişmeyi yeterince okuyamamanın,
- Dış kaynakla büyümeye devam etmemenin,
- Arazi rantları, inşaat ve tüketimle büyümenin önceliklendirilmesinin,
- Kurumsal hafızayı sürdürmemenin,
- Politik konjonktürü ve popülizmi yüksek tutmanın,
- Liyakat ve performansa yeterince önem vermemenin,
- Önlemlerin yetersiz kalmasının,
- Türkiye ekonomisinin/halkının ürettiğinden çok tüketmesinin,

bulunduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Türkiye ekonomisi olası en kötü koşullarda pandemiye yakalanmıştır.

2.2. COVID-19 VE 2020 YILINDA TÜRKİYE EKONOMİSİ

Covid-19 pandemisi tüm dünyada ekonomik birimleri (vatandaşlar ve firmalar) ve ekonomi yönetimlerini çaresiz bırakmıştır. Çünkü ekonomi alanı dışından bir etkenin ekonomiyi ve sosyal yaşamı bu düzeyde etkilediğine mevcut nesiller daha önce tanık olmamıştı. Bu da, pandeminin hem algılanmasını hem de gerekli önlemlerin alınmasını geciktirmiştir. Dolayısıyla hem algı hem önlem hem de etki gecikmesi ile karşılaşmıştır.

Pandemi sürecini farklı aşamalara ayırarak değerlendirmek mümkündür;

- a) Birinci aşama:** Bu aşamayı virüsün Çin’de ortaya çıktığı ve öneminin yeterince kavranamadığı “**başlangıç dönemi**” olarak tanımlamak mümkündür. Bu aşama ayrıca, yaşayan nesillerin hiçbir pandemi deneyiminin olmaması nedeniyle sorunun yeterince algılanamadığı ve Çin’in de yeterince açık bilgi paylaşmadığı bir dönemi ifade etmektedir.
- b) İkinci aşama:** Virüs yayılımının pandemiye dönüştüğü ve radikal önlemlerin alındığı, alınan yasaklama kararları sonucunda ekonominin adeta durduğu dönemi ifade etmektedir. Bu aşamada sürü bağışıklığını tercih edenler (İngiltere, Hollanda, İsveç) ile pandemiye karşı sınırlı önlem alan ABD gibi ülkeler dışında birçok ülkenin uygulamaya koyduğu hareketliliğin kısıtlanmasına ilişkin önlemler söz konusu olmuştur.

Geniş bir alanda, özellikle hizmetler sektöründe üretim durmuş, istihdam düşmüş, devletler destek olmaya çalışsa da gelirlerde gerileme yaşanmış, talep bazı sınırlı alanlar dışında durmuş, ödeme sistemleri tıkanmıştır. En kısa ifadesiyle hem arz hem de talep cephesinde eşanlı bir şok yaşanmış, tedarik-arz zinciri adeta donmuştur. Bu süreci büyük bir otobanın (dünya ekonomisi) her iki yönündeki (ihracat-ithalat) çok sayıdaki şeridinin tamamını kapatacak şekilde ve aynı anda bir göktaşı düşmesine benzetebiliriz.

- c) Üçüncü aşama:** Alınan önlemler sonucu pandeminin etkisinin yavaşladığı, insan faaliyetleri ve ekonominin kısmen açıldığı, üretim ve hareketliliğe belli kuralların getirildiği dönemi ifade etmektedir. Bu aşamada sağlık-yaşam ile ekonomi arasında kalan, özellikle süreci finanse edecek düzeyde kaynağı olmayan ülkeler kontrollü serbestleşmeye geçmiş, insan hareketliliği ve ekonomik faaliyetler yeniden başlamış ve genişlemiştir.
- d) Dördüncü aşama;** Bu aşamayı ise bundan sonrası yani pandemide ikinci ve sonraki dalgaların yaşanabileceği ve henüz birçok bilinmezlikleri bünyesinde barındıran dönem olarak tanımlamak mümkündür. Bu aşamaya ilişkin değerlendirme yapmak henüz olası değildir.
- e) Beşinci aşama:** Şimdiden netlikle konuşmanın zor, tanımlamanın daha da zor olduğu pandemi etkisinin ciddi şekilde gerilediği ve virüsün tamamen ortadan kalktığı yani “pandemi sonrası dönem” şeklinde tanımlamak mümkündür. Pandeminin insanlar üzerindeki psikolojik etkilerinin devam ettiği, üretim-istihdam ilişkilerinin değişmesi yanında tüm ekonomik faaliyetlerde dijitalleşmenin sonuna kadar zorlanacak olması nedeniyle “normale dönüş”ten daha çok “Covid-19 sonrası normal” olarak tanımlanabilir. Ancak bu aşamanın hangi zaman diliminde ortaya çıkacağını öngörmek oldukça güçtür.

Görüldüğü üzere, gelişinde olduğu gibi pandemi süreci ve sonrasına ilişkin olarak da ciddi belirsizlikler, bilinmezler bulunmaktadır. Ancak bu, pandeminin ekonomik olduğu kadar sosyal, politik ve kültürel sonuçlar üretebileceği gerçeğini değiştirmemektedir.

Diğer taraftan, Covid-19 sağlık boyutundan daha çok yaşlıları, ekonomik açıdan ise yoksulları vuran bir pandemi olma özelliği taşımaktadır. Dolayısıyla, önümüzdeki dönemde sağlık-ekonomi-sosyal krizlerin birbirini izlediği bir süreç ile karşılaşılacak gibi görünmektedir. Bu süreçte hızlanan dijitalleşme sürecinin getireceği değişimler kadar sağlık etkileri de devrede olacaktır.

Dolayısıyla sağlık krizi ile başlayan sürecin kapitalizmin yeni bir krizine evrilmesi, sistem tartışmalarını gündeme getirmesi söz konusu olabilecektir. Bu bağlamda, yaşanacak süreçte ABD'nin yeni başkanının küreselleşmeye bakışı da önemli rol oynayacaktır.

Ayrıca, bu süreç ve sonrasında insan-doğa-çevre dengeleri yeniden gündeme gelecek, insan harcamalarının bileşimi ve tasarruf eğilimi değişecek; üretim-tedarik-tüketim kartları yeniden dağıtılacaktır. Küreselleşme sürecinde aralarında tamamlayıcılık ilişkisi oluşan Doğu ile Batı arasında, pandemi sonrasında, rekabet ilişkisi daha belirgin hale gelecek gibi görünmektedir. Ayrıca, yakından tedarikğin ön plana çıkmasıyla yeniden bölgesel birlikler gündeme gelebilecektir. Türkiye'nin birçok bölgenin içinde yer alabilecek bir konumda olması ise, siyasi ilişkilerin güçlendirilmesi düzeyinde, avantaja dönüşebilecektir. Dijitalleşmeye son derece açık olması nedeniyle birçok hizmet alt sektöründe ciddi dönüşümler yaşanacaktır. Bu süreç eğitim sisteminde de zorunlu değişimleri beraberinde getirecektir. Böylece, pandemi krizinin yaratacağı fırsatlardan yararlanmayı başaranlar ve fırsatları kaçıranlar olacaktır.

Türkiye özgün ekonomik, sosyal, politik koşullara sahip bir ülkedir. Bu özgünlük pandemi sürecinde de yansıma bulmuştur. Nitekim, alınan önlemler ekonomide daha çok kredilendirme ve vergilerin ötelenmesi; sosyal boyutta fiziki mesafe, hijyen ve maske kurallarına uyum sağlanması yönünde yoğunlaşmıştır.

Daha önce de vurgulandığı gibi, başlangıçta Türkiye'de de virüs ekonomiyi doğrudan etkilememiş, önce virüse karşı alınan hareketi (mobilitiyi) kısıtlayıcı önlemlerin ekonomiyi adeta durdurması, ardından ekonominin yeniden canlandırılmasına yönelik önlemler alınması söz konusu olmuştur. Ortaya çıkan sonuçlar çerçevesinde de önlemlerin dozu yeniden ayarlanmış ve/veya yeni önlemler devreye sokulmuştur. Özü itibarıyla daha çok gelir kayıplarını telafi edici (İşsizlik Fonu kaynaklarının devreye alınması), kamusal yükümlülükleri öteleyici (vergi, sigorta primi vb.) nitelikte olan önlemlerle karşılaşmıştır. Devlet, sahip olduğu imkanlar çerçevesinde ekonomi ve topluma "panzehir kaynak" aktarmıştır.

Ancak, önceki yıllardaki yüksek politik konjonktür nedeniyle kullanılabilir kaynakların sınırlılığı, önceki yılların tersine yabancı kaynak girişinin değil çıkışının yaşanmasının da etkisiyle, dolaylı emisyon gibi geleceğe ciddi enflasyon riski taşıyan önlemleri gündeme getirmiştir. Dolayısıyla Türkiye pandemi yanında ekonomiye ilişkin belirsizlikleri de bünyesinde barındırmaktadır. Pandemi sürecinde farklı boyutlar itibarıyla alınan başlıca önlemler aşağıda ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Türkiye’de Covid-19 sürecinde reel kesime yönelik olarak alınan başlıca doğrudan önlemler;

- Vergilerde erteleme,
- Nakit ve KGF destekli krediler,
- Mücbir sebep uygulaması,
- İşten çıkarmaların sınırlandırılması,
- İcra takiplerinin durdurulması,
- Temettü dağıtımının sınırlandırılması,
- Kısa çalışma ödeneği,
- Ücretsiz izin uygulaması,
- İşsizlik Sigortasının Fonu kaynaklarının etkin yoğun olarak devreye alınması,
- Uzaktan çalışmanın genişlik kazanması,
- Sosyal transferde artış,
- Düşük gelirlilere kredi desteği,
- Kayıtdışı çalışanlara yönelik yeni imkanlar (yeni liste),

şeklinde olmuştur. Covid-19 sürecinde piyasalara yönelik alınan başlıca ve dönemsel nitelikteki önlemler ise;

- TCMB’nin tahvil alımı yoluyla likidite artışı (Bol TL),
- TCMB politika faizlerinin düşürülmesi (Ucuz TL),
- Bankalara kredilerde kullanım için uygun fonlama imkanları,
- Kamu bankalarının çok düşük faizli konut ve otomobil kredisi vermesi,
- Kredi büyümesiyle ilişkilendirilmiş zorunlu karşılık uygulaması,
- Aktif rasyosu uygulaması (krediye zorlama),
- TCMB’nin döviz satışı yoluyla döviz kurlarının kontrolü,
- Döviz ve hesabi altın alımında yüzde 1 vergi uygulaması,
- Döviz alımlarında valör uygulaması getirilmesi,
- Yurtdışına yönelik TL kısıtlaması (özellikle Swap işlemlerinde),
- Geçici ithalat vergileri (5000’i aşkın mal),

olmuştur. Bu önlemlerin, daha çok karşılıksız yardımlar veren gelişmiş ülkelerden farklı olarak, İşsizlik Sigortası Fonu kaynaklarının kullanılması, kredi imkanlarının genişletilmesi gibi bütçeye yük getirmeyen önlemlerden oluştuğu görülmektedir. Ayrıca bu önlemlerin bir kısmı (düşük faiz, bol kredi gibi) sürdürülemezdir.

Covid-19 gölgesinde geçen 2020 yılında ekonomide yaşanan gelişmeler izleyen bölümde ortaya konulmuştur.

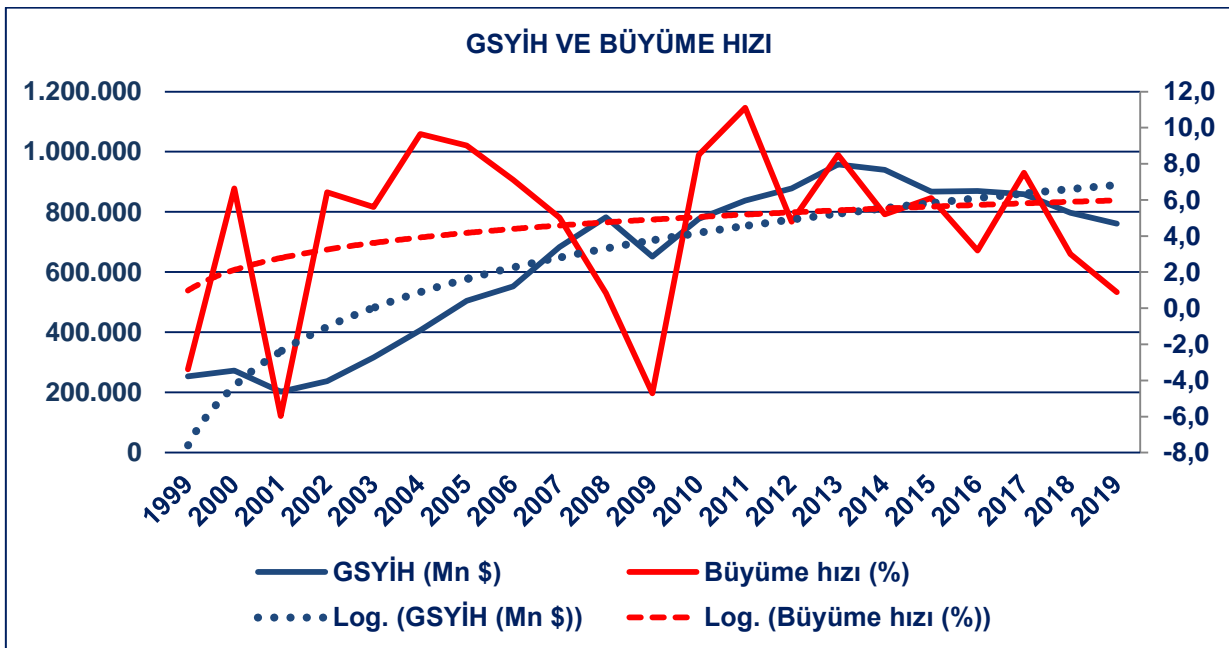
2.3. 2020 YILINDA MAKRO EKONOMİK GELİŞMELER

Oldukça zorlu koşullarda geçen 2020 yılında Türkiye ekonomisinde yaşanan gelişmeler ekonomik veriler yardımıyla aşağıdaki alt bölümler dahilinde incelenmiştir.

2.3.1. ÜRETİM VE BÜYÜME BOYUTUNDA

Pandemi nedeniyle tüm ülkeler gibi Türkiye ekonomisi de oldukça zorlu bir süreçten geçmektedir. Bu sürecin zorlu geçmesinin gerisinde ise 2018 yılında yaşanan kur şoku ve 2019 yılında yapılan yerel seçimler nedeniyle genelde ekonominin, özelde de devlet bütçesi imkanlarının zayıflığı bulunmaktadır. Bu durum vatandaşlara ve işletmelere yapılan desteğin yetersiz kalmasına neden olmuştur. Birçok ülke hibe sağlarken, Türkiye krediler aracılığıyla pandeminin etkilerini azaltmaya çalışan bir yöntem izlemiştir. Bu da pandeminin ekonomiye olan yansımalarının giderilmesinden ziyade, ötelenmesine neden olmuştur. Dolayısıyla pandemi bittiğinde de ekonominin ve borçlu kesimler süreçleri iyileştirmesi uzun zaman alacaktır.

Böylesi bir yılda ekonominin yüksek oranda ve istikrarlı büyümesini beklemek gerçekçi olmayacaktır. Grafikten de görülebileceği gibi 2020 yılı öncesinde büyümede belirgin bir ivme kaybeden ve Dolar bazında GSYİH'da gerileme yaşanan bir dönemin ardından böylesi bir durumla karşılaşmak, ekonomik olduğu kadar sosyal maliyetleri de artırma bir sonuç üretecektir.

Bu çerçevede 2020 yılı büyüme verileri değerlendirildiğinde;

- Ekonomi yılın ilk çeyreğinde yüzde 4,5 oranında büyürken ikinci çeyrekte yüzde 9,9 oranında küçülmüş, üçüncü çeyrekte ise yüzde 6,7 oranında büyümüştür. Sadece bu veriler bile ekonomide yaşanan türbülansın derinliğini ortaya koymaya yetmektedir.
- Böylece 2020 yılının 9 aylık bölümünde büyüme binde beş düzeyinde gerçekleşmiştir. Yılın son çeyreğindeki olası gelişmeler de dikkate alındığında 2020 yılının tamamında ekonominin yüzde -1 ile yüzde 1 aralığında bir küçülme/ büyüme performansı göstereceği söylenebilir.
- 2020 yılının ilk üç çeyreğinde en istikrarlı ve yüksek oranlı büyüme tarım sektöründe gerçekleşmiştir. Nitekim sektör, üçüncü çeyrekte yüzde 6,2 ve 9 aylık dönemde ise yüzde 4,1 oranında büyümüştür. Türkiye’de nüfus artış hızının yüzde 1,5 dolaylarında olduğu ve tarımsal üretimin en az bu düzeyde büyümesi gerektiği dikkate alındığında ilk dokuz ayda gerçekleşen yüzde 4,1 oranındaki büyümenin ihracat açısından da imkan yarattığı söylenebilir. Ayrıca gıda arzında istikrarın, kendine yeterliliğin son derece önem kazandığı pandemi sürecinde tarım sektörünün bu performansı sevindiricidir.
- Sanayi sektörü 2020 yılının ilk çeyreğinde yüzde 5,9 büyümüş, ikinci çeyrekte yüzde 16,4 ile tarihi bir küçülme yaşamış, üçüncü çeyrekte ise yüzde 8 ile büyümenin lokomotifini olmuştur. Ancak, sektör hem 2019 yılının hem de 2020 yılının 9 aylık dönemlerinde küçülmüştür. Dolayısıyla, son iki yıl sanayi sektörü açısından kayıp niteliğindedir.
- Türkiye’de uzun yıllardır büyümenin lokomotifini işlevi verilen sektörlerin başında gelen ve 2018 yılının üçüncü çeyreğinden itibaren 8 çeyrektir küçülen inşaat sektörü 2020 yılının ancak üçüncü çeyreğinde yüzde 6,4 oranında büyümüştür. Sektördeki yüksek oranlı büyümenin gerisinde ise konut kredisi faizlerinde yapılan büyük oranlı indirim bulunmaktadır. Nitekim 1 Haziran ile 5 Ağustos tarihleri arasında kamu bankaları aracılığıyla sıfır konutlarda aylık yüzde 0,64, kullanılmış konutlarda ise yüzde 0,74 faiz ile 180 ay vadeli konut kredileri verilmiştir. Böylece müteahhitler üzerinde bulunan kredi borç stokunun bir kısmı vatandaşlara aktarılmış, yani kredilerin bir kısmı bireyselleştirilmiştir. Bu gelişmeye bağlı olarak yılın dokuz ayında inşaat sektöründe yüzde bir düzeyinde büyüme hızı yakalanmıştır.

- 2020 yılının ilk üç çeyreğinin tamamında pozitif büyüyen ve yılın dokuz aylık bölümünü de yüzde 23,4 gibi rekor büyümeyle tamamlayan sektör ise, finans ve sigortacılık olmuştur. İnşaat sektöründe yaşanan olumlu gelişmeler yanında 400 bine yakın yeni yatırımcının borsaya girmesi gibi nedenlere de bağlı olarak finans ve sigorta sektörü yılın üçüncü çeyreğinde yüzde 41,1 gibi çok yüksek bir oranda büyümüştür. Bu hız 1999 sonrasının yani son 20 yılın tüm çeyrekler itibariyle en yüksek büyüme hızı olmuştur.
- Krediyile satılan her konutta verilen kredi yanında yapılabilen deprem ve hayat sigortası, kredi ile alınan her otomobilde yapılan zorunlu trafik sigortası ve kasko sigortaları bu büyüme önemli ölçüde katkı yapmıştır. Dolayısıyla talebi canlandırmaya yönelik ucuz ve bol kredi uygulaması finans ve sigorta sektörüne büyük fayda sağlamıştır. Ancak, batık kredilerinin 500 milyar TL'ye ulaştığı ifade edilen bir bankacılık sektörünün varlığı dikkate alındığında yüzde 41,1 düzeyinde büyümeyi açıklamak güçleşmektedir.

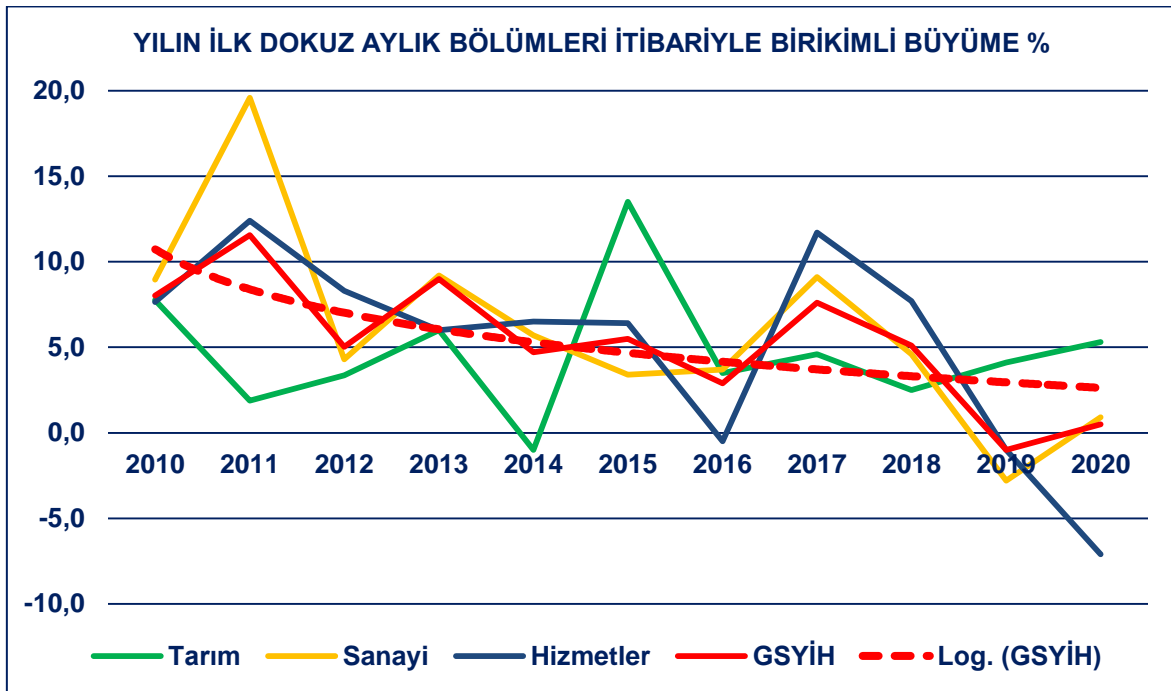
TABLO 2.4: ÜRETİMDE BÜYÜME (%)

SEKTÖR	2019				2020			9 AYLIK	
	I	II	III	IV	I	II	III	2019	2020
Tarım, ormancılık ve balıkçılık	3,9	4,6	4,0	2,5	2,1	4,3	6,2	4,1	5,3
Sanayi	-5,2	-4,0	1,0	4,3	5,9	-16,4	8,0	-2,8	-0,9
İmalat Sanayii	-6,7	-5,7	-0,5	3,6	6,6	-18,2	9,3	-4,3	-0,9
İnşaat	-8,2	-11,7	-9,0	-5,2	-1,8	-2,3	6,4	-9,7	1,0
Hizmetler	-4,3	-0,3	1,1	8,3	3,1	-24,6	0,8	-1,0	-7,1
Bilgi ve iletişim	4,2	4,8	3,6	7,8	10,7	11,8	15,0	4,2	12,5
Finans ve sigorta faaliyetleri	2,1	3,9	1,5	24,2	2,4	27,8	41,1	2,6	23,4
Gayrimenkul faaliyetleri	0,6	2,3	2,6	2,0	2,8	1,8	2,8	1,8	2,5
Mesleki, idari ve destek hizmet faaliyetleri	-11,1	-2,2	2,0	7,1	2,9	-16,0	-4,5	-3,8	-6,2
Kamu yönetimi, eğitim, insan sağlığı ve sosyal hizmet. Faaliyetleri	9,2	2,4	5,1	5,3	4,7	-2,3	2,4	5,5	1,6
Diğer hizmet faaliyetleri	2,6	-1,7	2,4	31,0	12,5	-17,8	6,0	1,1	0,5
Sektörler Toplamı	-2,0	-1,4	0,9	6,2	3,9	-10,8	5,8	-0,8	-0,3
Vergi-Sübvansiyon	-7,4	-4,1	1,8	8,1	9,8	-1,6	14,9	-3,0	7,8
Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	-2,6	-1,7	1,0	6,4	4,5	-9,9	6,7	-1,0	0,5

Kaynak: TÜİK

- Diğer taraftan, pandeminin hızlandırdığı/tetiklediği dijitalleşme süreci, yani eğitimin uzaktan yapılması, elektronik sipariş ve ticaretin geometrik seri ile artması, 2020 yılında bilgi ve iletişim sektöründe büyümeyi hızlandırmıştır. Nitekim bu sektör yılın ilk çeyreğinde yüzde 10,7, ikinci çeyrekte yüzde 11,8 ve üçüncü çeyrekte de yüzde 15 ve dokuz ayın tamamında da yüzde 12,5 oranında büyümüştür. Dolayısıyla büyüme açısından 2020 yılının dokuz aylık bölümünde finans ve sigorta ile bilgi ve iletişim sektörünü pozitif ayırışmıştır. Bu veriler ve yaşanan gelişmeler Türkiye'nin eğitim sistemi ve yatırım tercihlerini gözden geçirmesi gereğini ortaya koymaktadır.

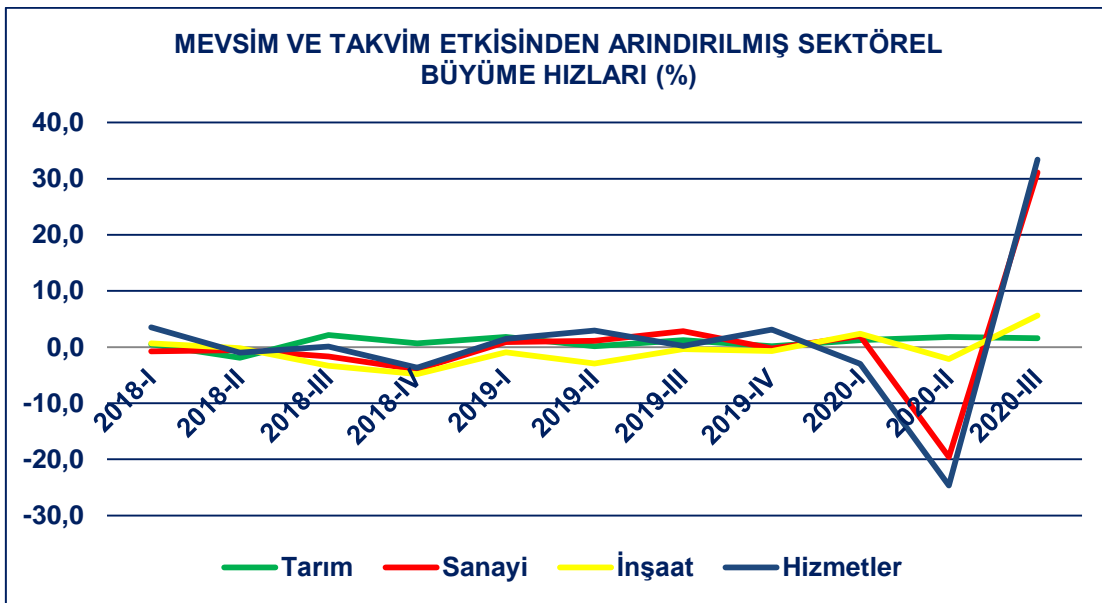
- Mesleki, idari ve destek hizmet faaliyetleri; özel güvenlik, soruşturma, temizlik, çevre düzenlemesi ve bakımı, büro yönetimi, çağrı merkezi, kongre ve ticari fuar organizasyonu gibi faaliyetleri kapsamaktadır. Bu sektör 2020 yılının üçüncü çeyreğinde yüzde 4,5 ile küçülen tek sektör olmuştur. İkinci çeyrekte de yüzde 16 oranında küçülen bu sektörün dokuz aylık dönem toplamında yüzde 6,2 oranında küçüldüğü görülmektedir.
- Türkiye ekonomisinin üretim değeri olarak en büyük sektörü hizmetlerdir. Bu sektör; toptan ve perakende ticaret, ulaştırma ve depolama, konaklama ve yiyecek hizmetlerini kapsamaktadır. Pandeminin en fazla etkilediği, adeta vurduğu bu sektör yılın ikinci çeyreğinde yüzde 24,6 oranında küçülmüş, kısıtlamaların kalktığı üçüncü çeyrekte ise sadece binde 8 oranında büyüebilmiştir. Yılın son çeyreğinde de sektörde önemli bir büyüme artışı beklemek olası görünmemektedir. Dolayısıyla bu sektör için 2020 yılı kayıp bir yıl olacaktır.
- Benzer bir sürecin 2021'nin ilk çeyreğinde de yaşanacağı görülmektedir. Bu nedenle bu sektörlerle yönelik işlevsel ve sistematik önlemler alınması gerekmektedir. Aksi halde sadece ekonomik değil ciddi bir sosyal maliyet ile de karşılaşılacaktır.
- Sektörlerin bu büyüme performansları çerçevesinde sektörler toplamında dokuz aylık dönemde binde 3 oranında bir küçülme yaşanmıştır. Ürünlerin üzerindeki vergilerden sübvansiyonların çıkarılmasıyla bulunan değerdeki büyümenin üçüncü çeyrekte yüzde 14,9, dokuz aylık dönemde de yüzde 7,8 oranında büyümesi sonucunda GSYİH üçüncü çeyrekte 6,7, dokuz ayda ise binde 5 büyümüştür.

- Bu veriler ve değerlendirmeler, pandemiden kaynaklı yılın üçüncü çeyreğinde dengesiz, dokuz aylık dönemde ise istikrarsız bir büyümeye işaret etmektedir. Büyümede yılın ilk dokuz aylık bölümleri itibariyle uzun süredir devam eden ivme kaybının (Log GSYİH) 2020 yılında belirginleştiği de dikkati çekmektedir.
- Ayrıca, çok büyük tutarlarda batık ancak yüzdürülen kredilerin olduğu finans ve sigortacılık sektöründe üçüncü çeyrekte yüzde 41,1, dokuz ayda yüzde 23,4 düzeyindeki büyüme hızı sorgulanmaya değer bir gelişmedir.
- Diğer taraftan, çok özel koşullara sahip 2020 yılında büyüme başta olmak üzere birçok nicel göstergenin önemi azalmıştır. Bu durum Türkiye'nin niceliksel göstergelerinde iyileşme olabilmesinin büyük ölçüde nitelik sıçramasına bağlı olduğunu ortaya koymaktadır.
- Dolayısıyla, hukuk ve demokrasi standartları, kurumsallaşma, bağımsız kurumların bu kimliğinin korunması, kamuda performans ve liyakata dayalı atama, ahlak ile denetim standartlarının iyileştirilmesi gibi boyutlarda mesafe alınması çok daha önemli hale gelmiştir.

Büyümenin rotasını görebilmek için takvim ve mevsim etkisinden arındırılmış veriler ve ilgili grafik değerlendirildiğinde ise;

- 2020 yılındaki anormal üretim dalgalanmaları yaşanmıştır. Zira ikinci çeyrekteki çöküş de, üçüncü çeyrekteki yükseliş de normal görünmemektedir. Bu durum tansiyonun hızlı yükselmesi ve düşmesinin insan bünyesinde yaptığı tahribat örneğinde olduğu gibi ekonomide ilave olumsuzluklar yaratma potansiyeli taşımaktadır.

Bu veriler ve grafikler Türkiye'nin yüzde 4-5 aralığında olan büyüme potansiyelinden uzaklaştığını, bunda da önceki dönemlerde başvurulmuş ekonomiyi daha hızlı büyütme yönelim politikalarının rolü olduğu vurgulanmalıdır. Dolayısıyla gerek firmalar gerekse ekonomi yönetimi açısından yeni ve farklı bakış açılarına ihtiyaç olduğunu söylenebilir.

2.3.2. HARCAMALAR VE BÜYÜME BOYUTUNDA

Ekonomide madalyonun bir tarafında üretim diğer tarafında ise harcamalar bulunmaktadır. Teorik olarak üretim sonucu elde edilen gelirler ile harcamalar toplamının, tasarrufların da ekonomiye tekrar döndüğü varsayımıyla, birbirine eşit olması beklenir. Bununla birlikte, sürekli hale getirildiğinde sonrası tehlikeli de olsa, dış kaynak girişi olan ülkelerde üretimin/gelirin üzerinde harcama imkanı sağlanabilmektedir.

Nitekim Türkiye dışarıdan elde ettiği kısmen kalıcı (doğrudan yatırım) ve kısmen geçici (sıcak para girişi, borçlanma) kaynaklar ile uzun süre üretim/gelirin üzerinde harcama yapabilmiş (cari açık vermiş), ancak bu durumun mutlaka bir ekonomik kriz ile frenlenmek ve tersine döndürülmek gereği doğmuştur. Yaklaşık 30 yıldır 7-8 yıllık aralıklarla aynı noktaya gelinmesi de bu değerlendirmeyi teyit etmektedir.

Tablo 2.5'de Türkiye'de harcamaların bileşimi/dağılımı verilmiştir. Buna göre;

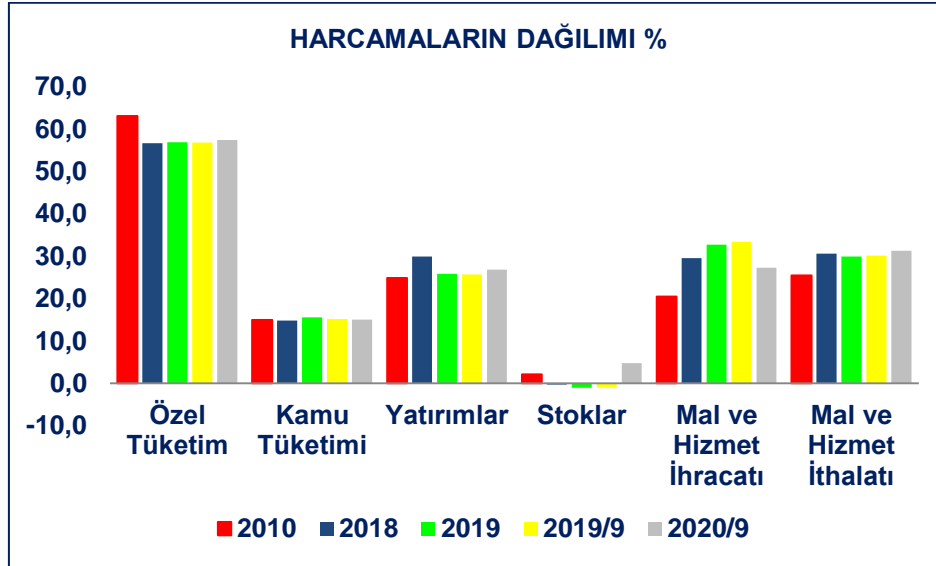
- 2020 yılının dokuz aylık bölümünde 2 trilyon TL'lik özel tüketim, 530 milyar TL'lik kamu tüketim harcaması, 947 milyar TL'lik yatırım harcaması, 1,1 trilyon TL'lik de ithalata yönelik harcama yapılmıştır. Diğer ülke vatandaşları ise Türkiye'de üretilen mal ve hizmetlere 963 milyar TL'lik harcama (ihracat) yapmışlardır. Bu arada stoklardaki mal miktarı 169 milyar TL düzeyinde artmıştır. Böylesi bir yılda bu düzeyde stok artışı yaşanan süreç açısından açıklanabilir olsa da, pandeminin yılın ilk çeyreğinde başlaması nedeniyle makul görünmemektedir.
- 2019 yılının ilk dokuz aylık bölümüne göre 2020 yılının aynı döneminde cari fiyatlarla özel tüketim harcamaları ise yüzde 14,7, kamu tüketim harcamaları yüzde 12,1 oranında artarken, mal ve hizmet ihracatı yüzde 7,2 oranında gerilemiştir. Ekonominin oldukça yavaşladığı, hatta durduğu, ihracatın gerilediği bir yılda mal ve hizmet ithalatının yüzde 3,7 büyümesi üzerinde durulması gereken bir durumdur.

TABLO 2.5: HARCAMALARIN GELİŞİMİ (Cari-Milyar TL)

HARCAMALAR	2000	2010	2017	2018	2019	2019/9	2020/9	(%)
Özel Tüketim Harcamaları	114,9	731,5	1.836,2	2.111,3	2.457,0	1.767,7	2.028,3	14,7
Devletin Nihai Tüketim Har.	20,5	173,7	450,6	552,4	670,8	473,6	530,7	12,1
Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumu	38,1	288,5	935,7	1.114,1	1.117,6	800,3	947,6	18,4
Stok Değişmeleri	2,6	24,4	28,4	-12,5	-46,2	-30,4	169,2	-656,8
Mal ve Hizmet İhracatı	33,2	237,2	770,6	1.099,8	1.414,5	1.038,8	963,8	-7,2
Mal ve Hizmet İthalatı (-)	38,5	295,2	910,9	1.140,7	1.293,5	938,2	1.105,0	17,8
Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	170,7	1.160,0	3.110,7	3.724,4	4.320,2	3.111,9	3.534,6	13,6
PAY (%)								
Yerleşik hanehalkı ve kar amacı olm. kuruluşların nihai tüketim har.	67,3	63,1	59,0	56,7	56,9	56,8	57,4	1,0
Devletin Nihai Tüketim Har.	12,0	15,0	14,5	14,8	15,5	15,2	15,0	-1,3
Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumu	22,3	24,9	30,1	29,9	25,9	25,7	26,8	4,2
Stok Değişmeleri	1,5	2,1	0,9	-0,3	-1,1	-1,0	4,8	-590,2
Mal ve Hizmet İhracatı	19,4	20,4	24,8	29,5	32,7	33,4	27,3	-18,3
Mal ve Hizmet İthalatı (-)	22,6	25,5	29,3	30,6	29,9	30,1	31,3	3,7
Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	0,0

Kaynak: TÜİK

- Diğer taraftan tablodaki veriler ve ilgili grafikten, 2000-2020 döneminde özel tüketim için kullanılan harcamaların payının genelde azaltıldığı, yatırım harcamaları ile ihracat ve ithalatın payının arttığı ise genelde görülmektedir. Bununla birlikte, 2020 yılının dokuz aylık bölümünde tüketimin, yatırımların, stokların ve ithalatın toplam harcamalar içindeki payının arttığı anlaşılmaktadır. Bu dönem için stok ve yatırımlardaki artışın açıklanmaya ihtiyacı bulunmaktadır.

- Harcama kalemleri içinde en istikrarsız olanının ihracat olması da dikkat çekmektedir. Bu durumun mevcut pazarlardaki koşullardan mı, reel döviz kurlarından mı, iç piyasadaki gelişmelerden mi daha fazla etkilendiğinin belirlenmesi ve buna bağlı olarak ihracat stratejisi oluşturulması uygun olacaktır.

2020 yılında harcama kalemlerindeki büyümeye ilişkin veriler de oldukça ilginç gelişmelere işaret etmektedir. Tablo 2.6’da 2020 yılının ilk üç çeyreğinde harcamalarda gerçekleşen büyüme düzeylerine ilişkin veriler yer almaktadır. Buradan;

- Özel tüketim harcamalarının 2020 yılının ilk çeyreğinde yüzde 4,5 büyüdüğü, ikinci çeyreğinde yüzde 8,8 oranında gerilediği, üçüncü çeyrekte ise yüzde 9,2 oranında büyüdüğü görülmektedir. Bunun sonucunda 2019 yılının ilk dokuz aylık bölümünde tüketim harcamaları yüzde 1,8 oranında büyümüştür.

TABLO 2.6: HARCAMA GRUPLARINDA BÜYÜME (%)

HARCAMA KALEMLERİ	2019				2020			9 Aylık	
	I	II	III	IV	I	II	III	2019	2020
Özel Nihai tüketim harcamaları	-4,0	-0,5	2,0	8,2	4,5	-8,8	9,2	-0,7	1,8
Devletin Nihai Tüketim Harcamaları	7,3	3,4	6,3	1,6	3,2	-2,4	1,1	5,6	0,6
Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumu	-14,2	-20,9	-14,0	0,6	-0,3	-6,2	22,5	-16,5	5,5
Mal ve Hizmet İhracatı	9,1	6,2	4,7	0,6	0,3	-36,3	-22,4	6,5	-20,2
Mal ve Hizmet İthalatı (-)	-29,6	-18,6	3,6	27,8	21,7	-7,7	15,8	-15,7	9,7
Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	-2,6	-1,7	1,0	6,4	4,5	-9,9	6,7	-1,0	0,5

Kaynak: TÜİK

- Devletin tüketim harcamaları ise 2020 yılının ilk çeyreğinde yüzde 3,2 oranında büyürken, ikinci çeyrekte yüzde 2,4 oranında gerilemiş ve üçüncü çeyrekte ise sadece yüzde 1,1 oranında artmıştır. Böylece yılın dokuz aylık bölümünde kamu tüketim harcamaları binde 6 oranında büyümüştür. Bu veriler 2020 yılında devletin anti-konjontürel yani büyümedeki yavaşlamayı azaltıcı yönde güçlü bir hamle yapamadığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla önceki yıllarda kamu imkanlarının aşırı kullanımının 2020 yılında gerekli düzeyde kamu harcaması yapılmasını engellediği söylenebilir.
- 2020 yılında yatırım harcamaları (gayri safi sabit sermaye oluşumu) ilk iki çeyrekte de gerilemiş üçüncü çeyrekte ise çok yüksek oranda artmıştır. Böylece yılın dokuz aylık bölümünde yatırım harcamalarında yüzde 5,5 oranında artış gerçekleşmiştir.
- Ancak, yılın üçüncü çeyreğinde yaşanan yüksek oranlı artışın açıklamaya ihtiyacı bulunmaktadır. Bu düzeydeki büyümenin gerisinde altın ithalatının yatırım harcaması olarak tanımlanması bulunmaktadır. Diğer taraftan, bu oldukça tartışmalı bir tanımlamadır ve büyümenin niteliğinin değerlendirilmesinde yanlışlıklara neden olmaktadır.

- Mal ve hizmet ihracatı yılın ikinci ve üçüncü çeyreğinde tarihi nitelikte küçülmeyle karşılaşmış ve 9 aylık dönemde sektör yüzde 20,2 oranında küçülmüştür. Bu gelişmenin gerisinde ise büyük ölçüde dış turizm ve bununla bağlantılı ulaşım sektöründeki gerileme bulunmaktadır. Ayrıca 2020 yılının 11 aylık bölümünde mal ihracatının yüzde 8,5 düzeyinde gerilemiş olması da bu gelişmede önemli rol oynamıştır.
- Ekonomik faaliyetlerin oldukça dalgalı bir seyir izlediği ve döviz kurlarında önemli artışların yaşandığı 2020 yılında mal ve hizmet ithalatı yılın 9 aylık bölümünde yüzde 9,7 oranında artmıştır. Bu artışın gerisinde ise büyük oranda artan altın ithalatının bulunduğu söylenebilir.

Türkiye'nin; tüketim eğilimi yüksek, gösteriş tüketimine meraklı bir sosyo-kültürel altyapıya sahip olduğu söylenebilir. Bu durum kredi talebinin faizlere duyarlılığını artırmaktadır. 2020 yılının Haziran ayı ile birlikte, biraz da ikinci çeyrek kısıtlamalarının etkisini tolere etmek amacıyla, çok düşük faizli (negatif reel faizli) ve bol miktarda adeta "helikopter kredi" verilmiş ve bunun sonucunda ciddi bir talep patlaması yaşanmıştır. Bu krediler bir taraftan konut, otomobil gibi alanlarda talebi artırmış diğer taraftan da bu kredilerin bir kısmı spekülasyon finansal yatırımlara (borsa, döviz) yönelmiştir. Bu politikanın olumsuz yan etkileri kısa zamanda görülmüş ve Ağustos ayında uygulamadan kaldırılmıştır. Ancak;

- Haziran-Ağustos döneminde gerçekleştirilen kredi genişlemesi ile dayanıklı tüketim malları talebi reel olarak yüzde 61,2 gibi rekor bir düzeyde büyümüştür. Bu düzeyde bir büyüme daha önce 2009 sonrası dönemin hiçbir çeyreğinde gözlenmemiştir. Pandemi sürecinde dayanıklı mallarda böylesi bir talep patlaması ile karşılaşılması ucuz krediler yanında bastırılmış bir talebin varlığına da işaret etmektedir.

TABLO 2.7: TÜKETİM HARCAMALARI ALT GRUPLARINDA BÜYÜME (%)

MAL GRUBU	2019				2020		
	I	II	III	IV	I	II	III
Dayanıklı mallar	-13,6	-13,1	-4,4	15,8	9,3	-1,2	61,2
Yarı dayanıklı mallar	-8,0	3,6	7,4	17,4	4,3	-28,5	8,0
Dayanıksız mallar	-0,3	2,1	-1,8	0,3	-0,2	-0,9	6,0
Hizmetler	-2,5	0,5	6,8	11,1	6,5	-25,7	-16,0
Y. hanehalklarının tüketimi	-3,5	0,1	2,6	8,3	4,1	-15,1	0,6

Kaynak: TÜİK

- Üçüncü çeyrekte, dayanıklı mallar kadar olmasa da, benzer bir durum yarı dayanıklı ve dayanıksız mallarda da görülmüştür. Nitekim bu çeyrekte dayanıksız mallar talebi yüzde 20,7, yarı dayanıklı mallar talebi yüzde 14,7 oranında büyümüştür. Bu gelişme bazı kısıtlamaların kalkmasıyla yakıda ilgilidir. Diğer taraftan yılı üçüncü çeyreğinde mal talebindeki artış hizmet talebine yansımamış, sektör hem ikinci hem de üçüncü çeyrekte çok büyük oranda daralmıştır.

Harcama kalemlerinin büyümeye katkıları ise Tablo 2.8'de verilmiştir. Buradan;

- Yılın dokuz aylık bölümünde ekonomide gerçekleşen binde beş oranındaki büyümeye en büyük katkıyı yatırımlar (%1,4) ile özel tüketimin (%1) yaptığı görülmektedir.
- Bu dönemde kamu tüketiminin büyüme katkısı çok düşük düzeyde (binde 1) olmuştur. Bu durum kamu kaynaklarının yetersizliği ile yakından ilgilidir.

TABLO 2.8: HARCAMALARIN BÜYÜMEYE KATKISI (%)

	2019				2020			BİRİKİMLİ 2020		
	I	II	III	IV	I	II	III	3 Ay	6 Ay	9 Ay
Özel Tüketim Har.	-2,4	-0,3	1,2	4,6	2,7	-5,2	5,4	2,7	-1,4	1,0
Devletin Tüketim Har.	1,0	0,5	0,8	0,3	0,5	-0,3	0,1	0,5	0,1	0,1
Yatırım Har.	-4,2	-6,5	-3,8	0,2	-0,1	-1,6	5,2	-0,1	-0,9	1,4
Mal ve Hizmet İhracatı	2,1	1,5	1,2	0,2	0,1	-9,2	-6,0	0,1	-4,8	-5,2
Mal ve Hizmet İthalatı (-)	-7,7	-4,4	0,7	5,7	4,1	-1,5	3,1	4,1	1,1	1,9
Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	-2,6	-1,7	1,0	6,4	4,5	-9,9	6,7	4,5	-3,1	0,5

Kaynak: TÜİK

- Yine bu dönemde büyümeyi; mal ve hizmet ihracatı yüzde 5,2 (azalarak), ithalat ise yüzde 1,9 oranında (artarak) aşağıya çekmiştir. Dolayısıyla, 2020 yılının 9 aylık bölümünde net dış talep ekonomideki çok yetersiz büyümenin en önemli nedeni olmuştur.
- Mal ve hizmet dış ticaretine ilişkin büyüme verileri; dış pazarın bize bağımlı olmadığını ancak Türkiye'nin ithalata bağımlı olduğunu da açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

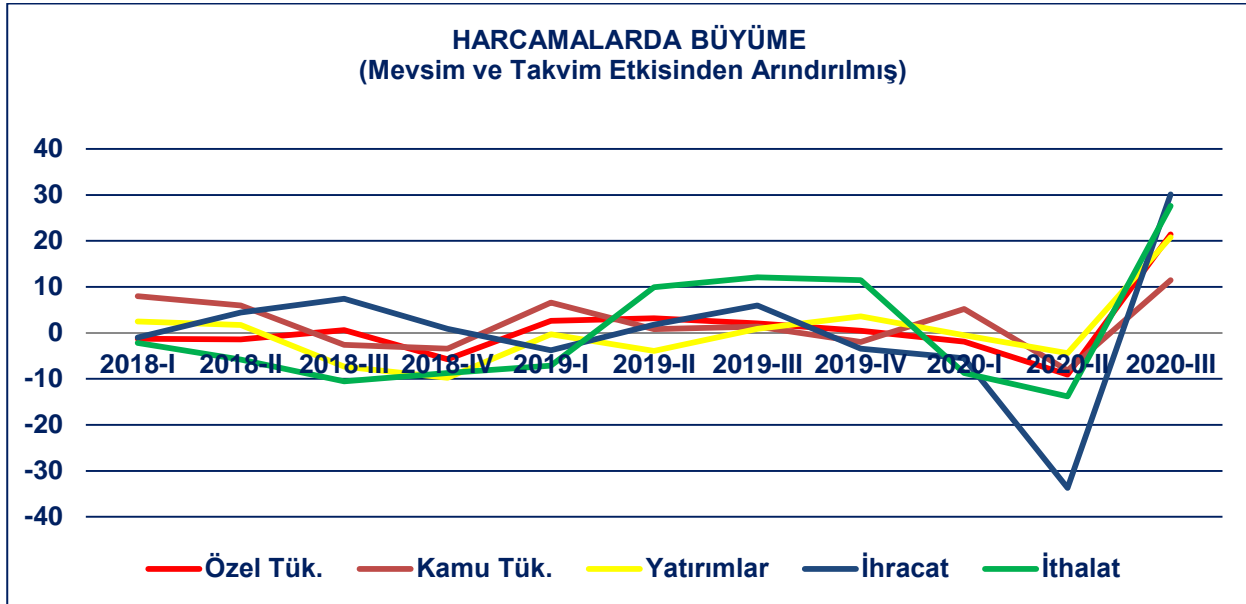
Tablo 2.9’da yer alan ve harcamalardaki mevsim ve takvim etkisinden arındırılmış reel değişimleri gösteren verilerden, aslında ekonominin 2020 yılına pek de parlak başlamadığını, Covid-19 pandemisi öncesinde de talep cephesinde sorunlar olduğunu ortaya koymaktadır.

TABLO 2.9: HARCAMALARDA BÜYÜME (%)
(Mevsim ve Takvim Etkisinden Arındırılmış)

DÖNEM	Özel Tüketim	Kamu Tüketimi	Yatırımlar	Mal ve Hizmet İhracatı	Mal ve Hizmet İthalatı	GSYİH
2018-I	-1,3	8,0	2,5	-1,0	-2,2	1,5
2018-II	-1,4	6,0	1,7	4,4	-5,8	0,5
2018-III	0,6	-2,6	-7,3	7,4	-10,5	-1,6
2018-IV	-5,7	-3,4	-9,8	0,9	-8,7	-3,0
2019-I	2,6	6,6	-0,3	-3,8	-7,1	1,7
2019-II	3,2	0,8	-3,9	1,8	9,9	2,1
2019-III	2,1	1,4	0,9	6,0	12,1	0,4
2019-IV	0,5	-2,0	3,6	-3,4	11,5	2,0
2020-I	-1,9	5,2	-0,5	-5,5	-8,7	0,2
2020-II	-9,1	-8,2	-4,4	-33,7	-13,8	-10,8
2020-III	21,4	11,5	20,8	30,1	27,6	15,6

Kaynak: TÜİK

- Yine yılın ilk çeyreğine göre ikinci çeyrekte tüm talep unsurlarında çöküş yaşanmış, ancak üçüncü çeyrekte tümündeki kayıplar telafi edilmiştir.
- Bununla birlikte, gerek veriler gerekse grafik istikrarsız ve sürdürülemez bir harcama büyümesine işaret etmektedir.

- Böylesi bir söylemin gerisinde ise üçüncü çeyrekte kredi genişlemesiyle gelen düzeltmenin sürdürülemezliği yanında, vatandaşların artan yüksek oranlı borçluluğu yani anapara ve faiz ödemelerinin yüksekliği ile reel satın alma gücündeki gerileme bulunmaktadır.

Bu açıklamalar çerçevesinde 2020 yılı büyümesine ilişkin genel bir değerlendirme yapmak gerekirse;

- Pandemi öncesi ve sürecinde ekonomi yönetimi tarafında düşük faiz ve düşük kur iklimi oluşturulmaya çalışılırken, hem yüksek faiz hem de yüksek kur girdabına girilmiştir.
- Böyle bir ortamda, özellikle 3. çeyrekte, düşük faiz ve bol kredi ile desteklenen özel tüketimde çok hızlı ancak sürdürülemez büyüme yaşanmıştır.
- Diğer taraftan, bu yıl kurlarda görülen yüksek oranlı reel artışa rağmen mal ve hizmet ithalatı artarken ihracatın gerilemesi, düşük faiz ile ekonomiyi büyütme politikaların içeriğinin sorgulanması gereğine işaret etmiştir.
- Bu veri ayrıca turizm sektörünün ülke için önemli olduğu kadar, çok fazla bel bağlanmaması gereğini de ortaya koymuştur.
- 2021 yılında sadece pandeminin değil bu borçluluğun ve yüksek faizlerin de büyümeyi güçleştirmesi söz konusu olacaktır. Bir başka ifadeyle 2021 yılında da Türkiye'yi yine zorlu bir süreç beklemektedir.
- Dolayısıyla gelinen noktada 2021-2023 yıllarını kapsayan Yeni Ekonomi Programı'nın da yenilenerek ekonomik birimlere daha güçlü bir yol gösterici nitelik kazanması uygun olacaktır.

2.3.3. YATIRIMLAR VE BÜYÜME BOYUTUNDA

Yatırımlar hem miktarı hem de alanı itibariyle ekonomi ve toplumun geleceği açısından son derece önemlidir. Bu önem her geçen gün artan ve artacağı öngörülen işsizlik nedeniyle daha da belirginleşmektedir. İzleyen bölümde 2020 yılında Türkiye’de yatırımlar boyutunda yaşanan gelişmeler değerlendirilmiştir.

2.3.3.1. YERLİ YATIRIMLAR

2020 yılı yatırımlar açısından oldukça ilginç gelişmelere sahne olmuştur. Nitekim Tablo 2.10’dan;

- Cari fiyatlarla yılın ilk çeyreğinde 276, ikinci çeyreğinde 291, üçüncü çeyreğinde 379 milyar TL olmak üzere toplam 947 milyar TL’lik yatırım yapılmıştır. Bu 2019 yılının ilk üç çeyreğine göre yüzde 18,4’lük bir artışa karşılık gelmektedir.
- 2020 yılının 9 aylık bölümünde yatırımların yaklaşık yüzde 49’u inşaat, yüzde 39’u da makine ve teçhizat yatırımlarına ayrılmıştır.

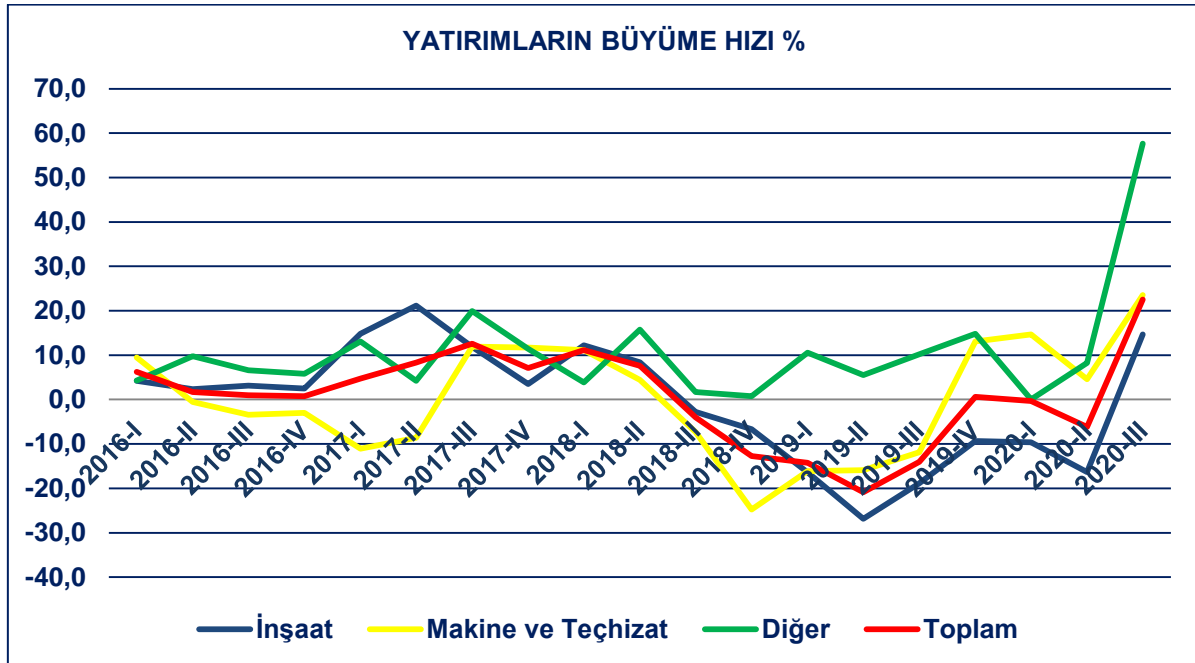
TABLO 2.10: YATIRIM HARCAMALARININ GELİŞİMİ(%)

ALAN	Yıl	Tutar (Cari-Milyon TL)					Bir önceki yılın aynı çeyreğine göre değişim (Reel Büyüme)			
		Çeyrek					Çeyrek			
		I	II	III	IV	9 Aylık	I	II	III	IV
İnşaat	2018	144,7	177,5	163,5	157,8	485,7	12,2	8,4	-2,8	-6,7
	2019	146,9	140,4	139,2	154,5	426,5	-16,4	-26,8	-18,8	-9,3
	2020	138,5	141,8	182,1		462,4	-9,6	-16,4	14,7	
Makine-Teçhizat	2018	80,3	94,8	100,9	103,4	276,0	11,1	4,4	-7,3	-24,8
	2019	86,6	100,4	104,7	125,5	291,8	-16,1	-15,9	-11,8	13,1
	2020	109,2	115,4	143,9		368,6	14,6	4,5	23,5	
Diğer	2018	18,8	21,2	23,7	28,0	63,8	3,9	15,7	1,7	0,7
	2019	24,9	27,6	29,6	37,4	82,1	-14,2	-20,9	-14,0	0,6
	2020	28,7	34,1	53,8		116,6	0,1	8,3	57,6	
TOPLAM	2018	243,9	293,5	288,2	289,2	825,5	11,1	7,6	-4,0	-12,7
	2019	258,4	268,4	273,5	317,3	800,3	-14,2	-20,9	-14,0	0,6
	2020	276,5	291,3	379,8		947,6	-0,3	-6,2	22,5	

Kaynak: TÜİK

- Reel büyüme verileri incelediğinde yatırımların 2020 yılının ilk çeyreğinde binde 3, ikinci çeyreğinde yüzde 6,2 oranında geriledikten sonra üçüncü çeyrekte yüzde 22,5 oranında arttığı görülmektedir. Böylece yılı 9 aylık bölümünde toplam yatırımlar, önceki yılı aynı dönemine göre yüzde 5,5 oranında büyümüştür.

- Yatırımların alt boyutları incelediğinde makine ve teçhizat yatırımlarının son dört çeyrektir yüksek oranda arttığı dikkat çekmektedir. Bu yılın 9 aylık bölümünde bu yatırımlardaki artış yüzde 14,2 düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu olumlu ancak, konjonktür itibariyle açıklanması zor bir gelişmedir.
- Diğer taraftan inşaat yatırımları yılın iki çeyreğinde gerilerken üçüncü çeyrekte yüzde 14,2 oranında büyümüştür.
- 2020 yılında en fazla artan yatırım türü ise diğer aktifler olmuştur. Nitekim, bu yatırımlar yılın ilk çeyreğinde binde bir, ikinci çeyrekte yüzde 8,3 ve üçüncü çeyrekte de yüzde 57,6 oranında büyümüştür. Böylece önceki yılın aynı dönemine göre bu gruptaki büyüme yüzde 23,4'e ulaşmıştır. Parasal olmayan altın ithalatını da içeren ve daha çok bu varlıklardaki artıştan kaynaklanan büyümenin de gerek tanım gerekse büyüme boyutuyla açıklanmaya ihtiyacı bulunmaktadır.
- Bu arada aşağıdaki grafikten de görülebileceği gibi Türkiye'de yatırım harcamalarının belirgin bir özelliği istikrarsızlıktır. Yatırımlardaki istikrarsızlığın hem konjonktürden beslenmesi hem de konjonktürü etkilemesi söz konusudur. Bu nedenle Türkiye'nin bir an önce yatırımlarda istikrarı sağlayacak iklimi oluşturması gerekmektedir.

2020 yılında teşvik belgeli sabit sermaye yatırımlarının gelişimi Tablo 2.11'de verilmiştir. Buna göre;

- 2019 yılının 11 aylık döneminde 166 milyar TL olan toplam teşvikli yatırım tutarı 2020 yılının aynı döneminde cari olarak yüzde 29,5 oranında artmış ve 215 milyar TL'ye yükselmiştir.
- 2020 yılının 11 aylık bölümünde enerji yatırımları yüzde 150,9, imalat sanayi yatırımları yüzde 29,4, tarım yatırımları yüzde 40,4 oranında artarken hizmet sektörü yatırımları ise yüzde 10,2, madencilik yatırımları yüzde 36,5 oranında gerilemiştir.

TABLO 2.11: TÜRKİYE'DE YATIRIM TEŞVİKLERİNİN SEKTÖREL DAĞILIMI

(Milyon TL)	ENERJİ	HİZMETLER	İMALAT	MADENCİLİK	TARIM	Genel Toplam
2001	1.484	4.065	6.667	79	71	12.366
2002	494	3.801	6.729	555	89	11.668
2003	444	5.172	5.659	324	81	11.680
2004	678	7.463	7.368	260	109	15.878
2005	1.409	6.846	7.083	647	72	16.057
2006	1.001	7.648	4.330	203	116	13.298
2007	4.835	8.461	6.200	321	122	19.939
2008	8.832	6.878	4.764	246	118	20.838
2009	6.591	7.502	8.509	859	215	23.676
2010	8.441	24.615	31.299	2.021	1.276	67.652
2011	13.435	15.405	18.978	792	1.191	49.801
2012	11.382	13.931	33.545	2.162	686	61.706
2013	31.488	19.065	35.353	8.871	829	95.606
2014	10.415	26.791	24.622	1.973	639	64.440
2015	37.766	34.674	23.489	2.411	750	99.090
2016	25.523	43.628	24.221	3.760	808	97.940
2017	101.709	32.900	42.061	2.314	1988	180.972
2018	21.833	64.865	64.285	3.785	2528	157.296
2019	27.996	45.007	110.795	10.152	4.121	198.071
2019(Ocak-Kasım)	16.562	35.090	100.973	9.727	3.702	166.053
2020(Ocak-Kasım)	41.557	31.495	130.643	6.178	5.195	215.067
2020/2019 Değişim (%)	150,9	-10,2	29,4	-36,5	40,4	29,5

Kaynak: sanayi.gov.tr

- Bu veriler pandeminin sadece mevcut hizmet işletmelerini değil yarının hizmet işletmelerini de olumsuz etkilediğini, dolayısıyla sektördeki girişimcilerin beklentilerindeki olumsuzluğun devam ettiğini ortaya koyması bakımından önemlidir. 2020 yılı Ocak-Kasım döneminde gerçekleştirilen 215 milyar TL'lik teşvikli yatırım çerçevesinde yaklaşık 277,3 bin kişiye istihdam imkanı yaratılmıştır. Bu veri 2019 yılının aynı dönemine oranla teşvikli yatırımlarının bu yıl yüzde 54,7 oranında daha fazla istihdam yaratması anlamına gelmektedir. Yaratılacak ilave istihdamın 208,5 bininin imalat sanayi sektörü, 46,2 bininin ise hizmetler sektöründe gerçekleşmesi öngörülmektedir.

TABLO 2.12: TEŞVİKLİ YATIRIMLARIN İSTİHDAM KAPASİTESİ

YIL	ENERJİ	HİZMETLER	İMALAT	MADENCİLİK	TARIM	Genel Toplam
2001	1.034	31.698	68.056	2.215	2.703	105.706
2002	388	36.332	89.675	5.361	3.690	135.446
2003	1.872	43.933	81.666	13.588	2.320	143.379
2004	1.542	50.164	95.986	6.294	4.368	158.354
2005	726	55.950	83.674	4.874	2.298	147.522
2006	734	40.176	51.923	2.940	2.245	98.018
2007	2.167	30.324	63.641	2.293	1.839	100.264
2008	2.793	29.541	54.771	2.446	1.643	91.194
2009	1.317	25.419	46.942	3.085	1.829	78.592
2010	2.528	48.657	68.983	5.169	7.479	132.816
2011	3.732	43.875	63.137	3.416	5.698	119.858
2012	3.183	57.009	78.265	6.866	2.825	148.148
2013	4.310	74.398	97.882	10.125	3.004	189.719
2014	2.151	68.678	65.996	4.060	2.186	143.071
2015	4.194	69.098	63.626	2.111	2.677	141.706
2016	4.863	66.226	62.584	2.453	2.854	138.980
2017	7.284	107.010	101.779	3.961	6.639	226.673
2018	4.317	115.244	126.629	3.545	5.272	255.007
2019	2.971	51.846	137.239	8.129	5.611	205.796
2019 (Ocak-Kasım)	2.394	45.511	119.403	7.241	4.732	179.281
2020 (Ocak-Kasım)	5.419	46.298	208.514	7.804	9.281	277.316
2020/2019 Değişim (%)	126,4	1,7	74,6	7,8	96,1	54,7

Kaynak: sanayi.gov.tr

- Ayrıca, 2020 yılının 11 ayında teşvikli yatırımlar aracılığıyla yaratılacak istihdam 2019'un aynı dönemine göre; imalat sanayinde yüzde 74,6, tarım sektöründe yüzde 96,1, hizmetler sektöründe ise yüzde 1,7, enerji sektöründe yüzde 126,4, madencilik sektöründe yüzde 7,8 oranında artması öngörülmektedir.

Yatırımlardaki gelişmelere ilişkin olarak değerlendirilebilecek bir diğer gösterge de kurulan ve kapanan şirket sayılarıdır. Tablo 2.13'de yer alan verilere göre;

- 2020 yılının ilk 11 aylık bölümünde 94.234 yeni şirket kurulmuş, 12.770 şirket ise kapanmıştır. Böylece 2020 yılı Ocak-Kasım döneminde kurulan net işletme sayısı 2019 yılının aynı dönemine göre yüzde 24,3 oranında artmıştır.

TABLO 2.13: KURULAN VE KAPANAN ŞİRKETLERİN SAYILARI (Adet)

YIL	Kurulan	Kapanan	Kurulan-Kapanan
2006	52.699	9.471	43.228
2007	55.350	9.954	45.396
2008	49.003	9.578	39.425
2009	44.472	10.395	34.077
2010	51.968	13.442	38.526
2011	54.442	14.991	39.451
2012	39.764	16.062	23.702
2013	49.943	17.400	32.543
2014	58.715	15.822	42.893
2015	67.622	13.701	53.921
2016	64.481	12.328	52.153
2017	73.783	14.701	59.082
2018	86.349	13.593	72.756
2019	85.263	14.050	71.213
2019/11	77.311	11.760	65.551
2020/11	94.234	12.770	81.464
2020/2019 Değişim (%)	21,9	8,6	24,3

Kaynak: TÜİK

Bu veriler, pandemi nedeniyle oldukça zorlu geçen 2020 yılında girişimcilerin yatırım arayışlarına devam ettiğini, girişimci ruhun korunduğunu ortaya koymaktadır.

2.3.3.2. KONUT YATIRIMLARI

Türkiye'de önemli bir yatırım alanı da inşaat ve konuttur. Gelineen noktada aşırı doz düzeyine ulaşan bu yatırımların ve bunun sonucunda oluşan konut stokunun akıbeti belirsizliklere sebep olmaktadır. Tablo 2.14'de bu alanda 2020 yılında yaşanan gelişmeleri değerlendirmek amacıyla inşaat ruhsatları ve konut satışlarına ilişkin veriler yer almaktadır. Buradan;

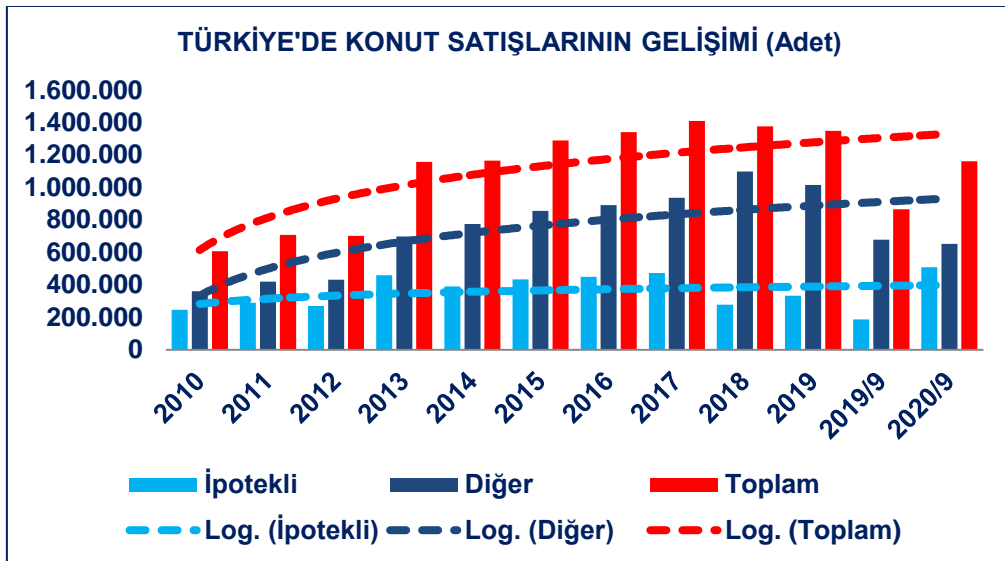
- 2017 yılında inşaat ruhsatı alımı, daire sayısı ve konut satışlarında tarihi zirveye ulaşıldığı ve bir daha bu düzeylere ulaşamadığı görülmektedir. Dolayısıyla sektör zirveyi (boom) bu yılda yaşamıştır.

TABLO 2.14: İNŞAAT YATIRIMLARINA İLİŞKİN GELİŞMELER

YIL	Verilen İnşaat Ruhsatları						Konut Satışları		
	Yüzölçüm (Bin Metrekare)			Daire Sayısı			Adet		
	Kamu	Özel	Toplam	Kamu	Özel	Toplam	İpotekli	Diğer	Toplam
2010	20.518	155.912	176.429	80.912	826.539	907.451	246.741	360.357	607.098
2011	16.778	106.844	123.622	52.088	598.039	650.127	289.275	419.000	708.275
2012	27.467	131.283	158.750	73.737	698.141	771.878	270.136	431.485	701.621
2013	25.964	149.843	175.808	67.340	772.290	839.630	460.112	697.078	1.157.190
2014	26.034	194.620	220.654	51.115	980.639	1.031.754	389.689	775.692	1.165.381
2015	26.948	162.727	189.675	53.128	844.102	897.230	434.388	854.932	1.289.320
2016	29.977	176.994	206.972	67.300	939.350	1.006.650	449.508	891.945	1.341.453
2017	40.224	247.110	287.334	93.710	1.311.737	1.405.447	473.099	936.215	1.409.314
2018	27.022	121.991	149.013	50.686	616.550	667.236	276.820	1.098.578	1.375.398
2019	14.476	60.073	74.549	28.475	296.038	324.513	332.508	1.016.221	1.348.729
2019-I	4.862	14.972	19.834	7.963	69.288	77.251	38.189	218.244	256.433
II	2.606	8.878	11.484	4.142	41.407	45.549	44.696	204.667	249.363
III	3.770	10.743	14.513	9.900	48.063	57.963	105.023	254.654	359.677
IV	3.239	25.479	28.718	6.470	137.280	143.750	144.600	338.656	483.256
2020-I	3.768	13.893	17.661	10.314	71.266	81.580	129.299	211.739	341.038
II	3.025	24.092	27.117	7.006	128.572	135.578	137.075	146.656	283.731
III	3.646	24.030	27.676	10.334	130.315	140.649	242.316	294.193	536.509
2019/9 Ay	11.237	34.594	45.831	22.005	158.758	180.763	187.908	677.565	865.473
2020/9 Ay	10.439	62.015	72.454	27.654	330.153	357.807	508.690	652.588	1.161.278
Değişim (%)	-7,1	79,3	58,1	25,7	108,0	97,9	170,7	-3,7	34,2

Kaynak: TÜİK

- 2020 yılının ilk dokuz aylık bölümünde 2019 yılının aynı dönemine göre toplamda; verilen inşaat ruhsatları (yüzde 58,1) ve izin verilen daire sayısı (yüzde 97,9) ile konut satışları (yüzde 34,2) yüksek oranlarda artmıştır.
- 2020 yılının üçüncü çeyreğinde (1 Haziran-5 Ağustos), kamu bankalarının verdiği çok düşük faizli ve vade yönünden cazip krediler ile sektör canlandırılmaya, inşaat firmaları üzerindeki kredi yükünün vatandaşlara kaydırılmaya çalışıldığı görülmüştür. Bu arayış etkili olmuş ve yılın üçüncü çeyreğinde 536,5 bin ile konut satışlarında çeyreklik bazda tarihi rekor kırılmıştır.

İnşaat ve konut sektöründe yaşanan gelişmeleri değerlendirmeye imkan verecek bir gösterge de konut fiyatlarıdır. Tablo 2.15'den görülebileceği gibi;

- 2010 yılı ile 2020 yılı Ekim ayı sonuna kadar geçen dönemde TÜFE 2,9 kat, Yi-ÜFE 3 kat artarken Türkiye Konut Fiyat Endeksi 3,2 kat artış göstermiştir. Bu artış yeni konutlar için 3,3 kat, ikinci el konutlarda ise 3,1 kat düzeyinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla konut yatırımcısı 2010 yılına göre hala reel olarak kazançlı görünmektedir. Ancak, reel kazanç düzeyi 2017 sonrasında gerilemeye başlamıştır. Bu gelişmede enflasyonu yükselmesi kadar konut arz fazlasının da rolü olduğu söylenebilir.

TABLO 2.15: KONUT FİYAT ENDEKSİNİN GELİŞİMİ

YIL	TÜFE	Yi-ÜFE	Türkiye Konut Fiyat Endeksi (TKFE)	Türkiye Yeni Konutlar Fiyat Endeksi (TYKFE)	Yeni Olmayan Konutlar Fiyat Endeksi (YOKFE)
2010	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
2011	110,5	113,3	107,0	106,5	107,4
2012	117,3	116,1	116,9	116,5	117,0
2013	125,9	124,2	129,9	130,1	129,8
2014	136,2	132,1	147,4	146,4	147,2
2015	148,2	139,6	171,1	169,7	171,0
2016	160,9	153,5	194,3	193,5	194,7
2017	180,0	177,3	214,5	216,0	214,4
2018	216,6	236,9	230,7	232,9	230,8
2019	242,2	254,3	241,2	246,2	240,5
2019/10	262,9	258,7	248,8	255,7	247,8
2020/10	294,2	305,7	321,5	333,5	318,6
Değişim(%)	11,9	18,2	29,2	30,4	28,5

Kaynak: 2017 bazlı TÜİK verilerinin baz yılının 2010'a yılına dönüştürülmesiyle hesaplanmıştır.

- 2020 yılının ilk 10 aylık bölümünde ise Türkiye Konut Fiyat Endeksi yüzde 29,2, Yeni Konut Fiyat Endeksi yüzde 30,4, Yeni Olmayan Konut Fiyat Endeksi yüzde 28,5 oranında artmıştır. Bu veriler düşük faizli kredilerin konut fiyatlarını önemli oranda artırdığını, kredi ile konut alanların da faiz avantajını fiyat artışı ile önemli ölçüde kaybettiklerini otaya koymaktadır.

2.3.3.3. YABANCI YATIRIMLAR

Küreselleşme sürecinin hız kazandığı 1990 sonrasında dünya genelinde doğrudan yatırım hareketliliği de artmıştır. Türkiye'de bu hareketlilikten etkilenmiş ancak, yeterince faydalanamamıştır. Oysa Türkiye'nin kalkınmasının hızlanmasında doğrudan yabancı yatırımların çok önemli katkılar sağlaması olasıdır.

Türkiye'ye doğrudan yabancı yatırımlara ilişkin veriler Tablo 2.16'de yer almaktadır. Buna göre;

- 2000-2020/Kasım döneminde Türkiye'ye toplam 228,9 milyar Dolar tutarında doğrudan yabancı yatırım girişi olmuştur. Bu tutarın 56,7 milyar Dolar'lık kısmı ise gayrimenkul (konut ve arazi) alımı için gelmiştir.
- 2020 yılını Ocak-Kasım döneminde toplam doğrudan yabancı yatırım girişi yüzde 24,6 oranında gerilemiş ve 2005 sonrası dönemin en düşük değeri olan 6 milyar Dolar'a düşmüştür.

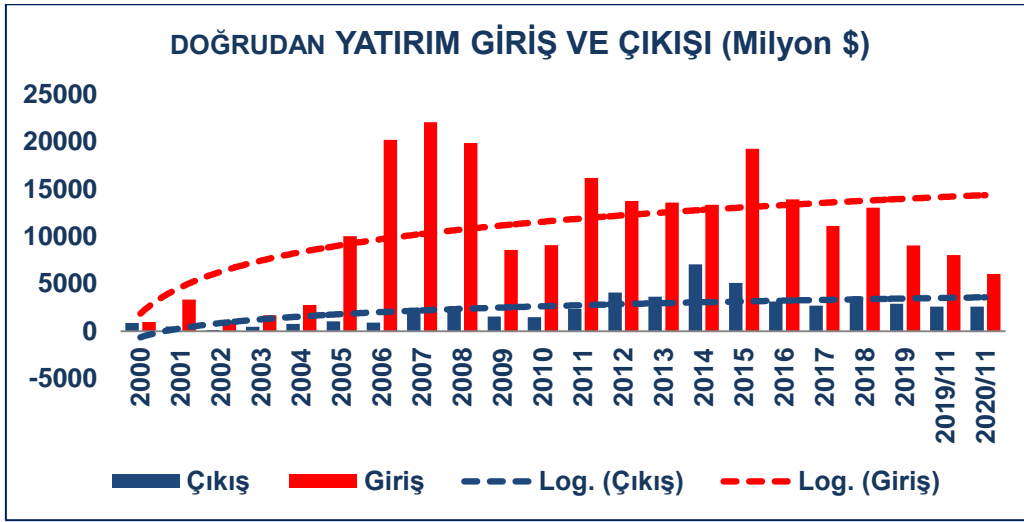
TABLO 2.16: DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR

(Milyon Dolar)	ÇIKIŞ	GİRİŞ	
		Toplam	Gayrimenkul
2000	870	982	
2001	497	3.352	
2002	143	1.082	
2003	480	1.702	998
2004	780	2.785	1.343
2005	1.064	10.031	1.841
2006	924	20.185	2.922
2007	2.106	22.047	2.926
2008	2.549	19.851	2.937
2009	1.553	8.585	1.782
2010	1.482	9.099	2.494
2011	2.370	16.182	2.013
2012	4.106	13.744	2.636
2013	3.636	13.563	3.049
2014	7.050	13.337	4.321
2015	5.096	19.263	4.156
2016	3.138	13.929	3.890
2017	2.701	11.099	4.643
2018	3.649	13.023	5.915
2019	2.924	9.049	4.979
Ocak-Kasım 2019	2.602	8.025	4.378
Ocak-Kasım 2020	2.589	6.053	3.888
Değişim	-0,5	-24,6	-11,2
TOPLAM (2000-2019)	49.707	228.943	56.733

Kaynak: TÜİK

2000-2020 döneminde yerli girişimciler ise yurtdışında 49,7 milyar Dolar'lık doğrudan yatırım gerçekleştirmiştir. 2020 yılının 11 aylık bölümünde doğrudan yatırım çıkışı binde 5 oranında gerilemiş ve 2,5 milyar Dolar olmuştur.

- Doğrudan yabancı yatırım giriş ve çıkışlarına ilişkin veriler ve ilgili grafikteki eğilim çizgileri gerek Türkiye'ye giriş gerekse Türkiye'den çıkış boyutlarıyla doğrudan yabancı yatırımlarda ciddi bir ivme kaybı olduğunu ortaya koymaktadır. Türkiye'ye girişteki ivme kaybının nedenleri arasında özelleştirme imkanlarının sınırına gelinmesi, hukuk sistemine ilişkin kaygılar ve ekonomik istikrarsızlık sayılabilir. Türkiye'den çıkıştaki ivme kaybı ise kurlardaki oynaklık/artış, iç piyasada yavaşlama, faizlerde artış gibi nedenlerle firmaların sermaye gücünün zayıflamasıyla ilişkilendirilebilir.

Türkiye'ye 2002-2020/Kasım döneminde gelen doğrudan yabancı yatırımların sektörel dağılımı Tablo 2.15'da verilmiştir. Buradan görülebileceği gibi;

- 2002-19 döneminde Türkiye'ye gelen 160,8 milyar Dolar'lık doğrudan yabancı yatırımın 99,6 milyar Dolar'ı hizmetler (%61,9'u), 60,7 milyar Dolar'ı sanayi (%37,7'si), 532 milyon Dolar'ı ise tarım (binde 3'ü) sektörüne gelmiştir. Alt sektör olarak en büyük giriş; finans ve sigorta (53,3 milyar Dolar) ile imalat sektöründe (39,1 milyar Dolar) gerçekleşmiştir.

TABLO 2.17: DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN SEKTÖREL DAĞILIMI

(Milyon Dolar) SEKTÖR	2002-2019		OCAK-KASIM		Değişim (%)
	TOPLAM	PAY (%)	2019	2020	
TARIM SEKTÖRÜ	532	0,3	23	14	-39,1
SINAI SEKTÖRLER	60.702	37,7	1.824	1.001	-45,1
Madencilik ve Taşocakçılığı	3.359	2,1	82	108	31,7
İmalat	39.129	24,3	1.695	842	-50,3
Elektrik, Gaz, Buhar ve İklimlendirme Ür. ve Dağıtım	18.137	11,3	47	50	6,4
Su Temini, Kanalizasyon, Atık Yön. ve İyileştirme Faal.	77	0,0	0	1	--
HİZMETLER SEKTÖRÜ	99.617	61,9	3.483	3.627	4,1
İnşaat	5.282	3,3	452	85	-81,2
Toptan ve Perakende Ticaret	10.797	6,7	868	400	-53,9
Ulaştırma ve Depolama	7.373	4,6	258	332	28,7
Konaklama ve Yiyecek Hizmeti Faaliyetleri	1.237	0,8	111	93	-16,2
Bilgi ve İletişim	13.226	8,2	483	1.290	167,1
Finans ve Sigorta Faaliyetleri	53.342	33,2	830	1.147	38,2
Gayrimenkul Faaliyetleri	3.267	2,0	200	27	-86,5
Mesleki, Bilimsel ve Teknik Faaliyetler	952	0,6	70	60	-14,3
İdari ve Destek Hizmet Faaliyetleri	815	0,5	82	15	-81,7
Kamu Yönetimi ve Savunma; Zorunlu Sosyal Güvenlik	0	0,0	0	0	--
Eğitim	161	0,1	0	6	--
İnsan Sağlığı ve Sosyal Hizmet Faaliyetleri	2.329	1,4	88	85	-3,4
Kültür, Sanat, Eğlence, Dinlence ve Spor	318	0,2	1	15	1.400,0
Diğer Hizmet Faaliyetleri	516	0,3	40	72	80,0
TOPLAM	160.851	100,0	5.330	4.642	-12,9

Kaynak: TCMB

- 2020 yılının 11 aylık bölümündeki gelişmeler değerlendirildiğinde ise doğrudan yabancı yatırım girişinin 2019 yılının aynı dönemine göre; tarımda yüzde 39,1, sanayide yüzde 45,1, gerilerken hizmetler sektöründe ise 4,1 oranında arttığı, toplamda da yüzde 12,9 oranında gerilediği görülmektedir. Dolayısıyla, pandeminin de etkisiyle, doğrudan yabancı yatırım girişinde belirgin bir gerileme dikkati çekmektedir.

Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı yatırımların ülkelere ve bölgelere göre dağılımı ise Tablo 2.18'de verilmiştir. Buna göre;

- 2002 sonrasında dönemde Türkiye'ye gelen 160,8 milyar Dolar'lık doğrudan yabancı yatırımın 117 milyar Dolar'lık kısmı (%73,1) Avrupa kaynaklı olmuştur. Avrupa'yı yüzde 17,7 pay ile Asya ve yüzde 8,4 pay ile de Amerika kıtası ülkeleri izlemektedir.

TABLO 2.18: DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN BÖLGESEL DAĞILIMI

(Milyon Dolar)	2002-2019		Ocak-Kasım		Değişim %
	TOPLAM	PAY %	2019	2020	
BÖLGE/ÜLKE					
AVRUPA	117.572	73,1	3.165	3.285	3,8
Almanya	9.936	6,2	366	264	-27,9
Avusturya	10.600	6,6	73	55	-24,7
Belçika	8.799	5,5	69	56	-18,8
Fransa	7.432	4,6	156	144	-7,7
Hollanda	25.826	16,1	961	491	-48,9
İngiltere	11.212	7,0	835	460	-44,9
İspanya	9.520	5,9	214	35	-83,6
İtalya	3.712	2,3	72	970	1.247,2
Lüksemburg	9.590	6,0	95	428	350,5
Yunanistan	6.842	4,3	3	0	-100,0
EFTA ÜLKELERİ	3.876	2,4	250	204	-18,4
DİĞER AVRUPA ÜLKELERİ	6.351	3,9	27	2	-92,6
Rusya	6.230	3,9	16	2	-87,5
AFRİKA	496	0,3	31	18	-41,9
AMERİKA	13.523	8,4	418	783	87,3
KUZEY AMERİKA	12.650	7,9	324	772	138,3
ABD	12.104	7,5	318	769	141,8
ORTA AMERİKA	326	0,2	94	11	-88,3
GÜNEY AMERİKA	547	0,3	0	0	--
ASYA	28.516	17,7	1.713	556	-67,5
YAKIN VE ORTADOĞU ÜLKELERİ	20.369	12,7	1.261	189	-85,0
KÖRFEZ ÜLKELERİ	11.227	7,0	679	183	-73,0
Katar	2.573	1,6	570	87	-84,7
D.YAKIN VE ORTADOĞU ÜLKELERİ	8.630	5,4	579	6	-99,0
DİĞER ASYA ÜLKELERİ	8.147	5,1	452	367	-18,8
Çin	971	0,6	4	1	-75,0
Güney Kore	873	0,5	49	45	-8,2
Japonya	2.910	1,8	297	113	-62,0
OKYANUSYA VE KUTUPLAR	700	0,4	3	0	-100,0
SINIFLANDIRILAMAYAN	44	0,0	0	0	--
TOPLAM DÜNYA	160.851	100,0	5.330	4.642	-12,9

Kaynak: TCMB

- Diğer tarafta 2019 yılı sonu itibariyle Türkiye'ye gelen toplam doğrudan yabancı yatırımlarda; Hollanda (%16), ABD (%7,5), İngiltere (%7) Avusturya (%6,6) ve Almanya (%6,2) ilk sıralarda yer almaktadır.
- 2020 yılının ilk 11 aylık bölümünde ise, tekil ülkelerde farklı gelişmeler görülmekte birlikte, Amerika ve Avrupa kıtası dışındaki tüm ülke gruplarından gelen doğrudan yatırımlarda gerileme yaşanmıştır. İtalya, Lüksemburg ve ABD'den gelen doğrudan yatırımlarda ise artış gerçekleşmiştir.

2.3.4. İSTİHDAM VE İŞSİZLİK BOYUTUNDA

Pandemi öncesi neredeyse tüm ülkelerin başlıca sosyo-ekonomik sorunu olan işsizlik, pandemi sürecinde farklı bir nitelik kazanmış, pandemi sonrasına da oldukça endişe verici bir miras bırakmıştır. Bir başka deyişle, pandemi sürecinde işletmeler dijital imkanları zorunlu olarak kullanmış, mal ve hizmet üretimi ve bunlara ilişkin tedarik ve teslim süreçlerinde “olur ve olmazları” yaşayarak daha iyi görmüştür.

Bu nedenle üretim-işgücü ilişkisinin yeniden tanımlandığı/tanımlanacağı yeni ve farklı bir sürece girildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla hem emek talebinin miktarında hem de talep edilen emeğin niteliksel özelliklerinde önemli değişimler görülebilecektir. Bunun nihai anlamı ise daha az emek ile daha çok üretim, dolayısıyla artacak işsizlik olacaktır.

Üretim ve öğretimin halihazırda yeterince entegre olamadığı, işgücü arzı ile talebi arasında gerek sayı gerekse nitelik açısından uyumsuzluğun bulunduğu Türkiye'yi istihdam ve işsizlik boyutunda ciddi/sürekli sorunlar beklediğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Tablo 2.19’da istihdam ile ilgili veriler bulunmaktadır. Buradan;

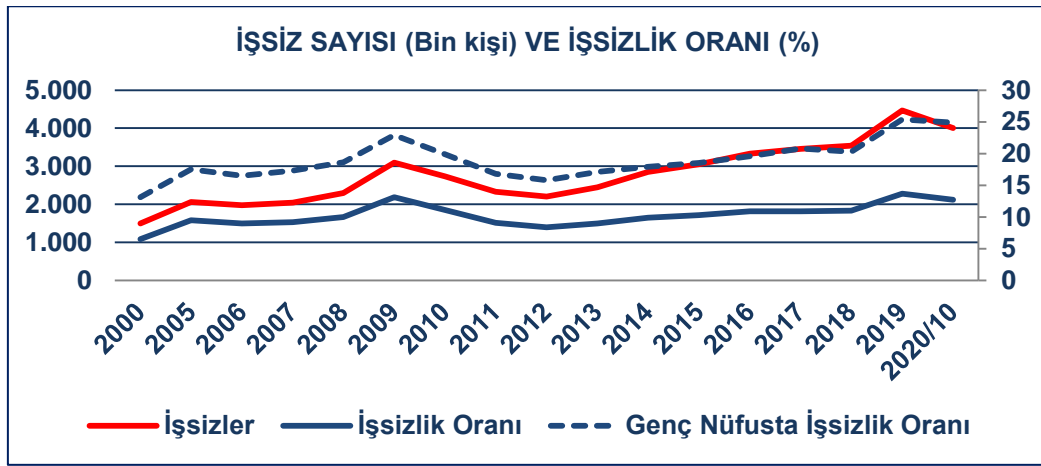
- 2020 yılı Ekim ayı itibariyle çalışma çağındaki nüfusun yaklaşık olarak 62,9 milyon kişi olduğu görülmektedir. Bu nüfusun 31,4 milyonu çalışmak için işgücü piyasasına çıkmış, bunlardan sadece 27,4 milyonu iş bulabilme şansına sahip olmuştur. Geriye kalan dört milyon kişi yani iş arayan her yüz kişiden yüzde 12,7’si ise işsiz kalmıştır.

TABLO 2.19 İŞGÜCÜ PİYASASINDA GELİŞMELER

YIL	15 ve üzeri Yaşta Nüfus	İşgücü Arzı	İstihdam Edilenler	İşsizler	İşgücüne Katılma Oranı	İstihdam Oranı	Kayıt Dışı İstihdam	İşsizlik Oranı	Tarım Dışı İşsizlik Oranı	Genç Nüfusta İşsizlik Oranı	
	Bin Kişi				Yüzde (%)						
2000	46.211	23.078	21.581	1.497	49,9	46,7	50,6	6,5	9,3	13,1	
2005	48.356	21.691	19.633	2.058	44,9	40,6	48,2	9,5	12	17,5	
2010	52.904	24.594	21.858	2.737	46,5	41,3	43,3	11,1	13,7	19,9	
2011	53.985	25.594	23.266	2.328	47,4	43,1	42,1	9,1	11,3	16,8	
2012	54.961	26.141	23.937	2.204	47,6	43,6	39,0	8,4	10,3	15,8	
2013	55.983	27.047	24.601	2.445	48,3	43,9	36,7	9,0	10,9	17,1	
2014	56.986	28.786	25.933	2.853	50,5	45,5	35,0	9,9	12,0	17,9	
2015	57.854	29.678	26.621	3.057	51,3	46,0	33,6	10,3	12,4	18,5	
2016	58.720	30.535	27.205	3.330	52,0	46,3	33,5	10,9	13,0	19,6	
2017	59.894	31.643	28.189	3.454	52,8	47,1	34,0	10,9	13,0	20,8	
2018	60.654	32.274	28.738	3.537	53,2	47,4	33,4	11,0	12,9	20,3	
2019	61.469	32.549	28.080	4.469	53,0	45,7	34,5	13,7	16,0	25,4	
2019/10	61.756	32.740	28.343	4.396	53,0	45,9	34,9	13,4	15,7	25,3	
2020/10	62.935	31.452	27.447	4.005	50,0	43,6	31,0	12,7	14,8	24,9	
FARK	1.179	-1.288	-896	-391	-3,0	-2,3	-3,9	-0,7	-0,9	-0,4	
FARK (%)	1,9	-3,9	-3,2	-8,9	-5,7	-5,0	-11,1	-5,2	-5,9	-1,6	

Kaynak: TÜİK

- 2020 yılına ilişkin istihdam ve işsizlik verileri gündemin önemli bir tartışma maddesi olmuştur. Zira, hem istihdamın azalması hem de işsizliğin azalması gibi çelişkili bir durum ile karşılaşılmıştır. Nitekim 2020 yılı Ekim ayı sonu itibariyle işgücü arzı 1.2 milyon, istihdam edilen sayısı 896 bin, işsiz sayısı ise 391 bin kişi azalmıştır. Dolayısıyla yaklaşık 2,5 milyon kişi adeta sistemin dışına çıkmıştır.
- Bu durum pandemi nedeniyle hem işgücü piyasasına girişlerin azaldığını hem işsiz kalanların hem de iş aramakta olanların isteğini ve ümidini kaybettiğini ortaya koymaktadır. Ancak bu durum geçici bir nitelik taşımakta, işsiz sayısı ve oranlarında çok yüksek oranda artış potansiyeli bulunmaktadır. Dolayısıyla İşsizliğin bir üst platoya taşınması sürpriz olmayacaktır.
- 2020 yılı Ekim itibariyle Türkiye’de kayıtdışı istihdam oranı yüzde 31’e gerilemiştir. Ancak, bu oran hala çok yüksek düzeydedir. Teknolojinin sunduğu imkanlarla hem bütçe gelir (gelir vergisi) ve giderlerine (SGK açıklarının finansmanı için) hem de çalışana zarar veren bu durumun minimize edilmesi gerekmektedir.

2020 yılında istihdamın sektörel dağılımında meydana gelen gelişmeler ise Tablo 2.20'de verilmiştir. Buradan görülebileceği gibi;

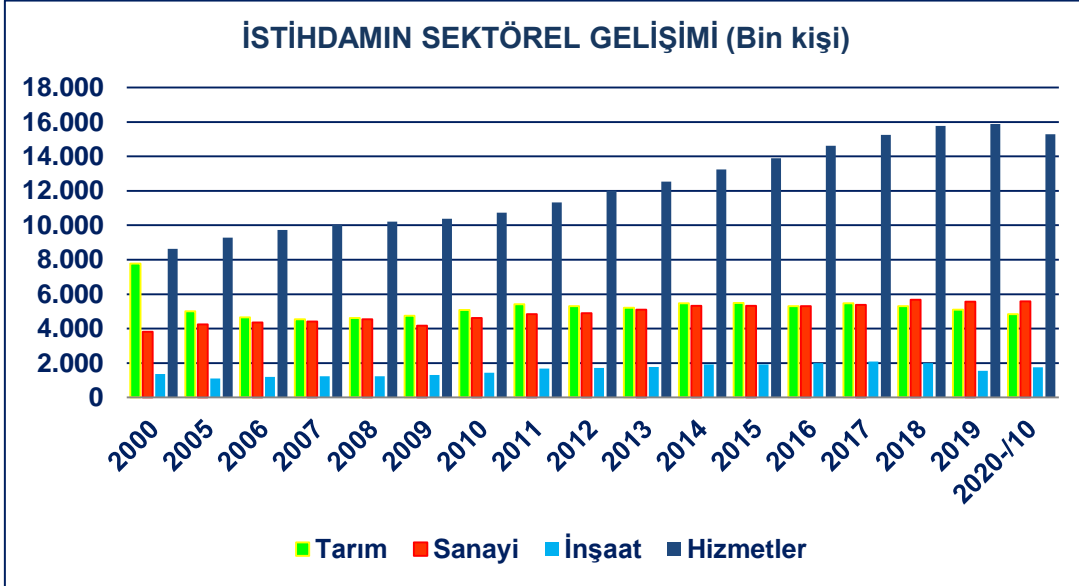
- 2019 yılı Ekim ayı sonunda 5 milyon kişi olan tarımda çalışan sayısı 2020 yılı Ekim ayı sonu itibariyle yaklaşık 242 bin kişi azalarak 4,8 milyona gerilemiştir. En az kısıtlama getirilen sektörlerin başında gelmesine ve istikrarlı büyüyen tek sektör olmasına rağmen gerçekleşen istihdam azalışı sektörde gelir/kan kaybının devam ettiğini ortaya koymaktadır.

TABLO 2.20: İSTİHDAMIN SEKTÖREL DAĞILIMI (Bin kişi)

YIL	Bin Kişi				Toplam İçindeki Payları (%)			
	Tarım	Sanayi	İnşaat	Hizmetler	Tarım	Sanayi	İnşaat	Hizmetler
2000	7.769	3.810	1.364	8.637	36,0	17,7	6,3	40,0
2005	5.015	4.241	1.097	9.281	25,5	21,6	5,6	47,3
2006	4.653	4.362	1.193	9.726	23,3	21,9	6,0	48,8
2007	4.546	4.403	1.231	10.029	22,5	21,8	6,1	49,6
2008	4.621	4.537	1.239	10.208	22,4	22,0	6,0	49,5
2009	4.752	4.179	1.305	10.380	23,1	20,3	6,3	50,4
2010	5.084	4.615	1.434	10.725	23,3	21,1	6,6	49,1
2011	5.412	4.842	1.680	11.332	23,3	20,8	7,2	48,7
2012	5.301	4.903	1.717	12.016	22,1	20,5	7,2	50,2
2013	5.204	5.101	1.768	12.529	21,2	20,7	7,2	50,9
2014	5.470	5.315	1.912	13.235	21,1	20,5	7,4	51,0
2015	5.483	5.332	1.914	13.891	20,6	20,0	7,2	52,2
2016	5.305	5.296	1.987	14.617	19,5	19,5	7,3	53,7
2017	5.464	5.383	2.095	15.246	19,4	19,1	7,4	54,1
2018	5.297	5.675	1.992	15.777	18,4	19,7	6,9	54,9
2019	5.097	5.561	1.550	15.875	18,2	19,8	5,5	56,5
2019-10	5.077	5.666	1.638	15.963	17,9	20,0	5,8	56,3
2020-10	4.835	5.584	1.748	15.279	17,6	20,3	6,4	55,7
Artış (Bin kişi)	-242	-82	110	-684	-0,3	0,4	0,6	-0,7

Kaynak: TÜİK

Diğer taraftan, 2020 yılı Ekim ayı sonunda istihdam; sanayi sektöründe 82 bin kişi, hizmetler sektöründe 684 bin kişi azalırken inşaat sektöründe ise 110 bin kişi artmıştır. Dolayısıyla, pandemi hizmetler ve tarım sektöründe istihdamı adeta vurguna uğratmıştır. Bu gelişmelere bağlı olarak 2020 yılı Ekim ayı sonunda tarımın istihdam içindeki payı yüzde 17,6'ya, hizmetler sektörünün payı ise yüzde 55,7'ye gerilerken, inşaatın payı yüzde 6,4'e, sanayinin payı yüzde 20,3'e yükselmiştir.

Pandeminin etkilerini daha iyi ortaya koyabilmek amacıyla istihdamın yıl içindeki gelişimi Tablo 2.21'de verilmiştir. Buradan;

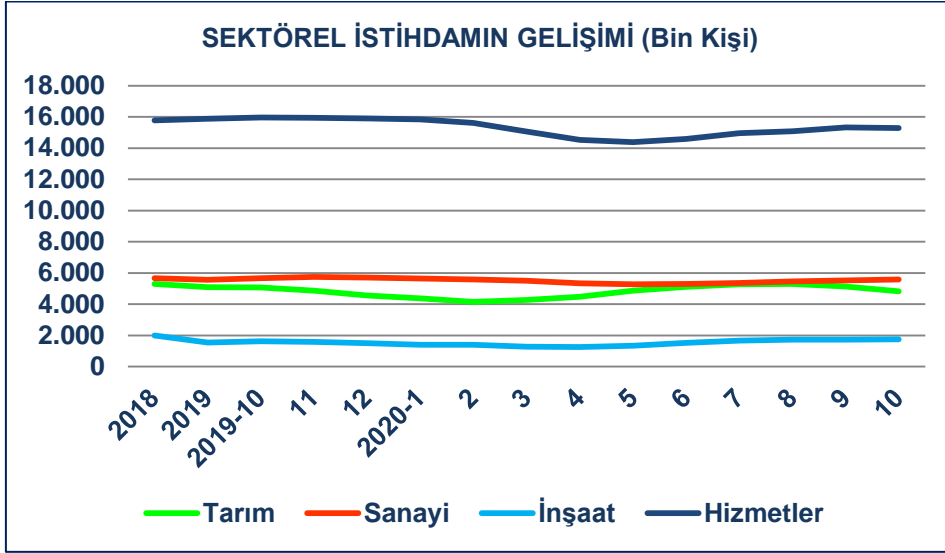
- Pandemi öncesinde, 2020 yılının ilk iki ayında tüm sektörlerde istihdam kaybı yaşandığı, kısıtlamalarla birlikte bu gerilemenin tarım dışındaki sektörlerde ivme kazandığı görülmektedir.

TABLO 2.21: 2020 YILINDA SEKTÖREL İSTİHDAM (Bin kişi)

YIL	Tarım	Sanayi	İnşaat	Hizmetler	Toplam
2018	5.297	5.675	1.992	15.777	28.738
2019	5.097	5.561	1.550	15.875	28.080
2019-10	5.077	5.666	1.638	15.963	28.343
2019-11	4.876	5.758	1.585	15.949	28.169
2019-12	4.570	5.699	1.496	15.893	27.658
2020-1	4.376	5.649	1.410	15.831	27.266
2020-2	4.157	5.593	1.395	15.609	26.753
2020-3	4.280	5.508	1.290	15.055	26.133
2020-4	4.485	5.344	1.250	14.535	25.614
2020-5	4.865	5.272	1.342	14.380	25.858
2020-6	5.118	5.297	1.526	14.590	26.531
2020-7	5.283	5.354	1.669	14.957	27.263
2020-8	5.289	5.460	1.722	15.083	27.554
2020-9	5.132	5.517	1.739	15.319	27.707
2020-10	4.835	5.584	1.748	15.279	27.447

Kaynak: TÜİK

- Haziran ayında kısıtlamaların gevşetilmesi ve yaz hareketliliğinin başlamasıyla istihdam artışı yaşanmıştır. Haziran ayından Ekim ayı sonuna kadar düzenli istihdam artışı yaşanan tek sektör ise sanayi olmuştur. Aşağıdaki grafik de pandemi sürecinde en istikrarlı istihdamın tarım sektöründe gerçekleştiğini ortaya koymaktadır.

Kısaca ifade etmek gerekirse pandemi sürecinin istihdam üzerinde yarattığı etki, en azından işsizlik oranları boyutuyla, henüz belirginleşmemiştir. Bu gelişmede işten çıkarma yasaklarının büyük rolü olmuştur. Ancak pandeminin nasıl gelişeceği ve işten çıkarma yasaklarının ne kadar daha devam ettirileceğine bağlı olsa da, işsizlikte ciddi artışların olması kaçınılmaz görünmektedir. Dolayısıyla işsizlik daha da yakıcı bir sorun olmaya devam edecek gibi görünmektedir.

2.3.5. DIŞ EKONOMİK İLİŞKİLER BOYUTUNDA

2020 yılı hem içeride hem de dışarıda eşanlı bir arz ve talep şokuna sahne olmuştur. Bu hiç de alışık olunmayan durum küresel büyüme ve ticaret hacmini olumsuz etkilemiştir. Dolayısıyla her ülke dünya ekonomisine eklemlenme düzeyi ve kanallarına bağlı olarak bu süreçten az ya da çok, ancak mutlaka etkilenmiştir. Böylesi pek alışık olunmayan iklimde 2020 yılında dış ticaret, ödemeler dengesi ve döviz kurları boyutlarında yaşanan gelişmeler izleyen bölümde değerlendirilmiştir.

2.3.5.1. DIŞ TİCARET

2020 yılında aylık bazda dış ticarete yaşanan gelişmeler Tablo 2.22’de verilmiştir. Buna göre;

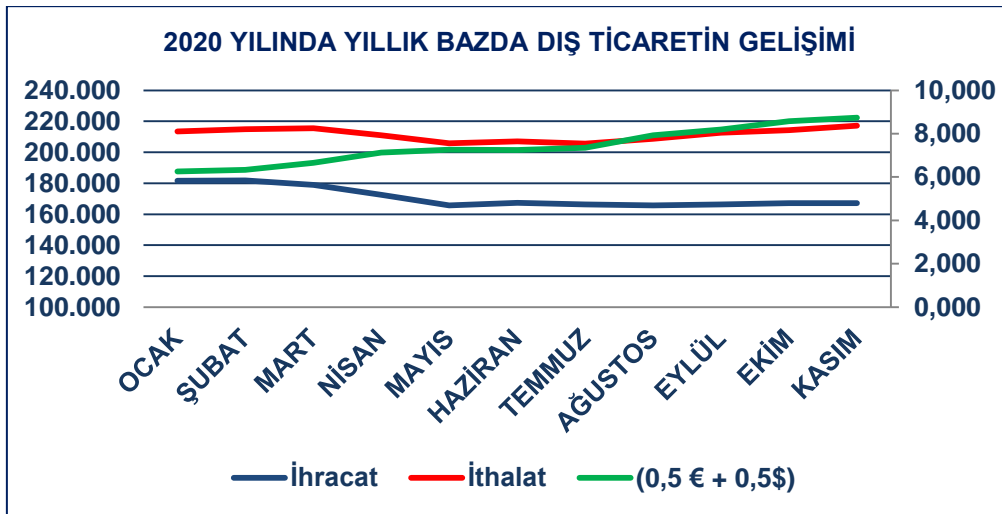
- 2019 yılının Kasım ayı sonunda yıllık bazda 165,4 milyar Dolar olan ihracat 2020 yılının aynı döneminde yüzde 8,3 oranında gerileyerek 151,6 milyar Dolar’a düşmüştür. Bu dönemde ithalat ise yüzde 3,5 oranında artmış ve 197 milyar Dolar olmuştur. İhracat ve ithalattaki bu gelişmelere bağlı olarak da dış ticaret açığı 24,8 milyar Dolar’dan 45,3 milyar Dolar’a yükselmiştir. Böylece Türkiye pandemi sürecinde dış ticaret açığını artırabilmiş ülkelerin başında gelmiştir.

TABLO 2.22: DIŞ TİCARETTE 2020 YILI GELİŞMELERİ (Milyon Dolar)

AY	İHRACAT		İTHALAT		DENGE	
	Aylık	Yıllık	Aylık	Yıllık	Aylık	Yıllık
OCAK	14.687	181.644	19.205	213.385	-4.518	-31.741
ŞUBAT	14.591	181.912	17.633	214.962	-3.043	-33.050
MART	13.338	178.914	18.811	215.522	-5.473	-36.608
NİSAN	8.971	172.545	13.552	211.002	-4.581	-38.457
MAYIS	9.946	165.635	13.388	205.847	-3.442	-40.212
HAZİRAN	13.442	167.442	16.310	207.092	-2.868	-39.650
TEMMUZ	14.875	166.385	17.708	205.571	-2.833	-39.186
AĞUSTOS	12.443	165.605	18.743	208.751	-6.300	-43.146
EYLÜL	15.977	166.308	20.834	212.644	-4.857	-46.336
EKİM	17.309	167.206	19.703	214.170	-2.394	-46.965
KASIM	16.094	167.057	21.127	217.069	-5.033	-50.012
OCAK-KASIM 2019	--	165.446	--	190.290	--	-24.844
OCAK-KASIM 2020	--	151.670	--	197.014	--	-45.344
2020-2019 Değişim (%)	--	-8,3	--	3,5	--	82,5

Kaynak: TÜİK

- Bu ithalat ve dış ticaret açığının kurlardaki artışa rağmen gerçekleşmiş olması ise üzerinde önemle durulması gereken bir konudur. Dolayısıyla daha sağlıklı bir değerlendirme yapabilmek amacıyla detay verilerin incelemesi gerekmektedir.

Bu amaçla öncelikle mal grubu bazında dış ticaretin gelişimine bakılması uygun olacaktır. Tablo 2.23'den görülebileceği gibi;

- 2019 yılı Ocak-Kasım dönemine oranla 2020 yılının aynı döneminde tüketim malları ithalatı yüzde 12,7, sermaye (yatırım) malları ithalatı yüzde 21,7 artarken, ara malları ithalatı binde 5 oranında gerilemiştir. Ekonominin adeta durgunluk yaşadığı bir yılda, sermaye ve tüketim malı ithalatı artarken ara malı ithalatının gerilemiş olması oldukça ilginç bir gelişme olmuştur.
- Bu gelişmenin gerisinde daha çok sermaye malı ithalatı içinde gösterilen parasal olmayan altın ithalatı bulunmaktadır. Dolayısıyla sermaye malı ithalatındaki artış, gelecek dönemlerin üretim kapasitesini artıracak makine ve teçhizat yatırımlarından çok, uzun süre uygulanmaya çalışılan düşük faiz politikasının halkı altına yöneltmesiyle ilgili bir gelişmedir.

TABLO 2.23: MAL GRUBU BAZINDA DIŞ TİCARET (Milyon Dolar)

MAL GRUBU	Ocak-Kasım				Değişim(%)
	2019	2020	2020	2020	
İHRACAT					
TOPLAM	165.446	100,0	151.670	100,0	-8,3
Sermaye (yatırım) malları	19.753	11,9	17.451	11,5	-11,7
Ara (ham madde) malları	78.380	47,4	72.043	47,5	-8,1
Tüketim malları	66.308	40,1	61.069	40,3	-7,9
Diğerleri	1.005	0,6	1.106	0,7	10,1
İTHALAT					
TOPLAM	190.290	100,0	197.014	100,0	3,5
Sermaye (yatırım) malları	23.336	12,3	28.389	14,4	21,7
Ara (ham madde) malları	147.456	77,5	146.702	74,5	-0,5
Tüketim malları	18.977	10,0	21.386	10,9	12,7
Diğerleri	521	0,3	537	0,3	3,0
DENGE					
TOPLAM	- 24 844		- 45 344		82,5
Sermaye (yatırım) malları	- 3 584		- 10 938		205,2
Ara (ham madde) malları	- 69 076		- 74 659		8,1
Tüketim malları	47 332		39 684		-16,2
Diğerleri	483		569		17,7

Kaynak: TÜİK

- Aynı dönemde mal grubu bazındaki ihracatta yaşanan gelişmelere incelendiğinde, 2020 yılının Ocak-Kasım döneminde tüm mal gruplarında bir gerileme gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Kurların önemli oranda arttığı, iç talebin daraldığı bir dönemde yaşanan böylesi bir gelişme küresel talepteki gerilemeyle açıklanabilir. Dolayısıyla Türkiye dış ticarete pandemiden daha çok ihracat boyutuyla etkilenmiş gibi görünmektedir.

- İthalat ve ihracattaki bu gelişmelere bağlı olarak 2020 yılının ilk 11 aylık bölümünde tüketim malları dış ticareti 39 milyar Dolar fazla verirken, ara mallarında 74 milyar Dolar, yatırım mallarında ise 10 milyar Dolar'lık açık ile karşılaşmıştır. Böylece dış ticaret açığı toplamda yüzde 82,5 oranında artarak 45 milyar Dolar'a ulaşmıştır.

Dış ticarettaki gelişmelerin değerlendirilebileceği bir diğer boyut ise sektörler itibariyle ihracat ve ithalattır. Tablo 2.24 incelendiğinde;

- 2020 yılı Ocak-Kasım döneminde ihracatın 2019 yılının aynı dönemine göre; tarım ve ormancılık ürünlerinde yüzde 5,3 artarken, madencilik ve taş ocaklığı ürünlerinde ise yüzde 12,2, imalat sanayi ürünlerinde ise yüzde 8,7 oranında gerileme yaşandığı görülmektedir.

TABLO 2.24: SEKTÖREL BAZDA DIŞ TİCARET (Milyon Dolar)

SEKTÖR	Ocak-Kasım				Değişim(%)
	2019		2020		
İHRACAT					
TOPLAM	165.446	100,0	151.670	100,0	-8,3
Tarım	4.923	3,0	5.186	3,4	5,3
Madencilik ve Taşocaklığı	2.941	1,8	2.583	1,7	-12,2
İmalat Sanayi	156.826	94,8	143.194	94,4	-8,7
Diğerleri	756	0,5	707	0,5	-6,5
İTHALAT					
TOPLAM	190.290	100,0	197.014	100,0	3,5
Tarım	8.951	4,7	8.732	4,4	-2,4
Madencilik ve Taşocaklığı	28.719	15,1	20.204	10,3	-29,6
İmalat Sanayi	146.573	77,0	161.414	81,9	10,1
Diğerleri	6.048	3,2	6.664	3,4	10,2
DENGE					
TOPLAM	- 24 844		- 45 344		82,5
Tarım	- 4 028		- 3 546		-12,0
Madencilik-taşocaklığı	- 25 778		- 17 621		-31,6
İmalar	10 254		- 18 220		-277,7
Diğerleri	- 5 292		- 5 956		12,5

Kaynak: TÜİK

- Aynı döneme ilişkin sektörel ithalat verileri incelendiğinde; madencilik ürünlerinde yüzde 29,6, tarım ürünlerinde ise yüzde 2,4 oranında gerileme yaşanırken, ithalatın en fazla gerçekleştiği imalat sanayinde, yüzde 10 oranında düşüşle karşılaşmaktadır.

Bu veriler 2020 yılında dış ticaret dengesinde ciddi bir bozulma yaşandığını, kur artışlarına rağmen böyle bir gelişmenin yaşanmasının gerisinde ise büyük ölçüde adeta patlayan altın ithalatı olduğunu ortaya koymaktadır.

2.3.5.2. ÖDEMELER DENGESİ

2020 yılı Ocak-Kasım döneminde ödemeler bilançosunda yaşanan gelişmeler Tablo 2.25'de verilmiştir. Buradan;

- 2019 yılı Ocak-Kasım döneminde 9,6 milyar Dolar fazla veren cari dengenin 2020 yılının aynı döneminde yüzde 467,1 oranında tersine döndüğü ve 35,2 milyar Dolar açığa dönüştüğü görülmektedir. Böylece, Türkiye bir yıldan fazla süre ile cari fazla vermeyi sürdürememiştir.
- Bu dönemde mal dengesi yani dış ticaret açığı yaklaşık yüzde 163,8 oranında artmıştır. Dış ticaret açığındaki artışın gerisinde ise ihracat azalırken ithalatın artması bulunmaktadır. Bu da özellikle yılın üçüncü çeyreğinde yaşanan iç talep artışıyla ve de altın ithalatındaki artış ile ilişkili bir gelişmedir.
- Diğer taraftan yılın 11 aylık döneminde hizmetler hesabındaki fazla yüzde 79,1 oranında azalmıştır. Bu gelişmede ise adeta çöken dış turizm ve onunla bağlantılı hizmet ihracatındaki gerileme bulunmaktadır.

TABLO 2.25: ÖDEMELER DENGESİNDE GELİŞMELER (Milyon Dolar)

	OCAK-KASIM		
	2019	2020	Değişim (%)
CARİ İŞLEMLER HESABI	9.602	-35.249	-467,1
İhracat	166.950	150.650	-9,8
İthalat	180.028	185.156	2,8
MAL DENGESİ	-13.078	-34.506	163,8
Hizmet Gelirleri	58.648	30.099	-48,7
Hizmet Giderleri	24.927	23.035	-7,6
HİZMET DENGESİ	33.721	7.064	-79,1
Birincil Yatırım Kaynaklı Gelirler	5.507	6.160	11,9
Birincil Yatırım Kaynaklı Giderler	17.231	14.284	-17,1
BİRİNCİL GELİR DENGESİ	-11.724	-8.124	-30,7
İkincil Yatırım Kaynaklı Gelirler	683	317	-53,6
SERMAYE HESABI	36	-32	-188,9
FİNANS HESABI	-4.789	457	-109,5
Doğrudan Yatırımlar: Net Varlık Edinimi	2.602	2.589	-0,5
Doğrudan Yatırımlar: Net Yükümlülük Oluşumu	8.025	6.053	-24,6
DOĞRUDAN YATIRIM DENGESİ	5.423	3.464	-36,1
Portföy Yatırımları: Net Varlık Edinimi	3.424	158	-95,4
Portföy Yatırımları: Net Yükümlülük Oluşumu	3.052	-10.460	-442,7
Hisse Senetleri	317	-4.527	-1.528,1
Borç Senetleri	2.735	-5.933	-316,9
PORTFÖY YATIRIMI DENGESİ	-372	-10.618	2.754,3
Diğer Yatırımlar: Net Varlık Edinimi	7.932	-75	-100,9
Merkez Bankası	0	0	0
Genel Hükümet	2	33	1.550,0
Bankalar	5.417	-37	-100,7
Diğer Sektörler	2.513	-71	-102,8
Diğer Yatırımlar: Net Yükümlülük Oluşumu	7.670	6.622	-13,7
Merkez Bankası	542	12.680	2.239,5
Genel Hükümet	-986	-560	-43,2
Bankalar	-2.005	-355	-82,3
Diğer Sektörler	10.119	-5.143	-150,8
DİĞER YATIRIM DENGESİ	-262	6.697	-2.656,1
CARİ SERMAYE VE FİNANS HESABI DENGESİ	14.427	-35.738	-347,7
NET HATA VE NOKSAN	-7.564	-2.858	-62,2
GENEL DENGE	-6.863	38.596	-662,4
REZERV VARLIKLAR	6.863	-38.596	-662,4
Resmi Rezervler	6.863	-38.596	-662,4
Uluslararası Para Fonu Kredileri	0	0	0

Kaynak: TCMB

- Yurtdışına ödenen ve yurt dışından elde edilen faiz, kar, menkul kıymet kazançlarını içeren birincil gelir dengesi 2019 yılının 11 aylık bölümünde 11,7 milyar Dolar, 2020 yılının aynı döneminde ise 8,1 milyar Dolar açık vermiştir. Böylece bu kanaldan yurtdışına aktarılan kaynak yüzde 30,7 oranında azalmıştır.

Pandeminin etkilerini ortaya koyabilmek amacıyla 2020 yılında cari dengede yaşanan gelişmeleri daha detaylı incelemek faydalı olacaktır. Bu amaçla cari açığı artıran ve azaltan seçilmiş önemli gelişmeler Tablo 2.26'da verilmiştir.

Buna göre;

- Cari açığı artıran başlıca gelişmeler dış ticaret açığındaki 21,4 milyar Dolar'lık artış ile hizmetler dengesindeki fazlanın 26,6 milyar Dolar azalmasıdır. Birincil yatırım gelirleri dengesindeki açığın 3,6 milyar Dolar gerilemesi, artan cari açığı telafi etmeye yetmemiştir. Dış ticaret açığındaki artışın gerisinde ise öncelikle 2,7 milyar Dolar'lık kısmı bavul ticaretindeki (ihracatındaki) azalma olmak üzere mal ihracatının 16,9 milyar Dolar gerilemesi bulunmaktadır. İthalattaki artışın en önemli nedeni ise 13,2 milyar Dolar artarak 23 milyar Dolar'a ulaşan parasal olmayan altın ithalatıdır.

TABLO 2.26: CARİ AÇIĞIN ARTIŞINDA ETKİLİ OLAN FAKTÖRLER

(Milyon Dolar)	OCAK-KASIM		DEĞİŞİM	
	2019	2020	Açığı artıran	Açığı azaltan
CARİ İŞLEMLER HESABI	9.602	-35.249		
DIŞ TİCARET DENGESİ	-13.078	-34.506	-21.428	
İhracat	165.042	148.065	-16.977	
Bavul Ticareti	4.703	1.987	-2.716	
İthalat	170.202	162.071		
Parasal Olmayan Altın	-7.965	-20.525	-12.560	
İhracat	1.861	2.560		699
İthalat	9.826	23.085	13.259	
HİZMETLER DENGESİ	33.721	7.064	-26.657	
Gelir	58.648	30.099	-28.549	
Gider	24.927	23.035		-1.892
Taşımacılık	13.257	4.598	-8.659	
Gelir	22.027	12.851	-9.176	
Gider	8.770	8.253		-517
Yolcu	9.414	2.647	-6.767	
Gelir	10.582	3.219	-7.363	
Gider	1.168	572		-596
Navlun	2.682	1.401		
Gelir	8.180	6.841	-1.339	
Gider	5.498	5.440		-58
Seyahat	24.607	7.955		
Gelir	28.409	9.011	-19.398	
Gider	3.802	1.056		-2.746
Finansal Hizmetler	-40	-577		
Gelir	438	622		184
Gider	478	1.199	721	
BİRİNCİL GELİR DENGESİ	-11.724	-8.124		3.600
Gelir	5.507	6.160		653
Gider	17.231	14.284		-2.947
Yatırım Geliri	-10.516	-6.985		3.531
Gelir	5.216	5.984		768
Gider	15.732	12.969		-2.763
Doğrudan Yatırım	-2.426	-671		1.755
Gelir	546	909		363
Gider	2.972	1.580		-1.392
Portföy Yatırımları	-3.604	-3.019		585
Gelir	1.979	2.955		976
Gider	5.583	5.974	391	
Diğer Yatırımlar	-4.486	-3.295		1.191
Faiz Geliri	2.691	2.120	-571	
Faiz Gideri	7.177	5.415		-1.762

Kaynak: TCMB verilerinden yararlanılarak hesaplanmıştır.

- Cari açığı artıran bir diğer önemli neden ise hizmet gelirlerindeki büyük gerilemedir. Nitekim 2020 yılında seyahat(turizm) gelirlerinde 19,3 milyar Dolar'lık kayıp yaşanmıştır. Bununla bağlantılı olarak da yolcu taşımacılığı gelirleri de 7,3 milyar Dolar azalmıştır.
- Cari açığı artıran bu gelişmeler karşısında açığı azaltıcı yönde de gelişmeler (seyahat giderlerinin, yurtdışına kar ve faiz transferlerinin azalması gibi) yaşanmış ancak bu gelişmeler çok sınırlı kalmıştır.

Ödemeler dengesinin sermaye ve finans hesabındaki gelişmeler incelendiğinde ise;

- 2019 yılının 11 aylık döneminde Türkiye'ye 2,2 milyar Dolar'lık dış kaynak girişi sağlanırken 2020 yılının aynı döneminde giriş değil 457 milyon Dolar'lık çıkış gerçekleştiği (Türkiye'nin dış yükümlülüğünün azaldığı) görülmektedir.
- 2020 yılında gerçekleşen bu yabancı kaynak çıkışı; 3,4 milyar Dolar'lık net doğrudan yatırım girişi ile mevduat ve kredilerden gelen net 6,6 milyar Dolar'a rağmen net portföy yatırımlarından 10,6 milyar Dolar'lık çıkıştan (geri dönme) kaynaklanmıştır.
- Yılın 11 aylık döneminde yaşanan bu gelişmeler sonucunda 35,2 milyar Dolar'lık cari açık verilmesi, sermaye finans hesabından da 400 milyon Dolar civarında çıkış gerçekleşmesi ve net hata ve noksan hesabından da 2,8 milyar Dolar'lık çıkış olmasına bağlı olarak 38,5 milyar Dolar'lık rezerv azalışı olmuştur.
- Dolayısıyla 2020 yılında Türkiye'den net dış kaynak çıkışı gerçekleşmiştir. Böylece yıl içinde yaşanan kur artışlarının bir gerekçesinin de, yerlilerin döviz talebi yanında, dış kaynak girişi yerine çıkışı olduğu anlaşılmaktadır.

2020 yılında döviz kurlarında sadece artış değil azalış yönünde gelişmeler de yaşanmıştır. Bu nedenle sıcak para olarak da bilinen ve Türkiye ekonomisinin adeta bağımlısı haline geldiği portföy yatırımlarındaki gelişmelerin incelenmesi gerekmektedir.

Bu amaçla Tablo 2.27 incelendiğinde;

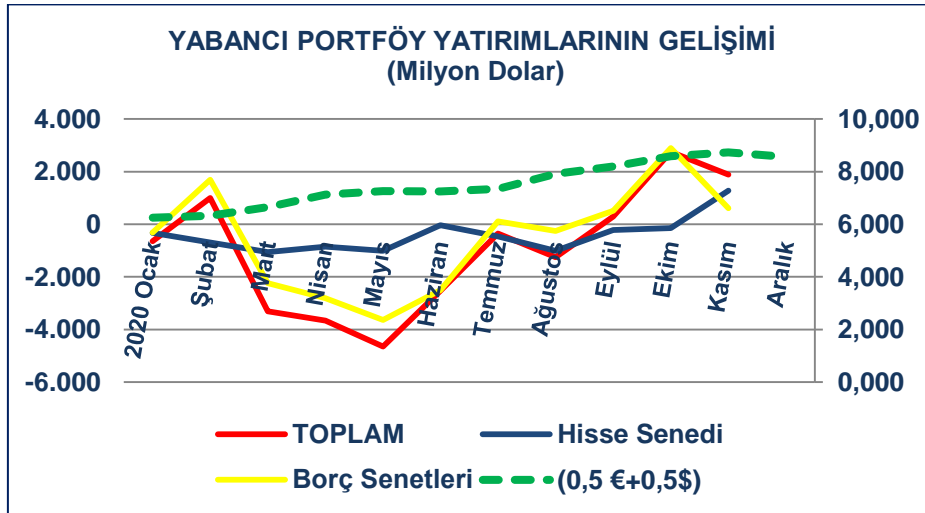
- 2019 yılının 11 aylık bölümünde Türkiye'ye 3 milyar Dolar'lık sıcak para girişi olurken 2020 yılının aynı döneminde 10,4 milyar Dolar'lık çıkış gerçekleştiği görülmektedir. Bunun 4,5 milyar Dolar'ı hisse senetlerinden 5,9 milyar Dolar'ı ise borç senetlerinden olmuştur. Bu gelişmeye bağlı olarak uzun yıllar sonra ilk kez Borsa İstanbul'da yabancıları payı yüzde 50'nin altına gerilemiştir.

TABLO 2.27: YABANCI PORTFÖY YATIRIMLARININ GELİŞİMİ
(Milyon Dolar)

AY	TOPLAM	Hisse Senetleri	Borç Senetleri
2020 Ocak	-647	-333	-314
Şubat	1.001	-687	1.688
Mart	-3.306	-1.063	-2.243
Nisan	-3.661	-847	-2.814
Mayıs	-4.646	-1.009	-3.637
Haziran	-2.535	-31	-2.504
Temmuz	-352	-467	115
Ağustos	-1.256	-1.007	-249
Eylül	296	-213	509
Ekim	2.756	-146	2.902
Kasım	1.890	1.276	614
2019 Ocak-Kasım	3.052	317	2.735
2020 Ocak-Kasım	-10.460	-4.527	-5.933
Değişim (%)	-442,7	-1.528,1	-316,9

Kaynak: TCMB

- Diğer taraftan, Eylül ayı ile birlikte yabancıların tekrar Türkiye'ye giriş yapmaya başladıkları ve bu eğilimin Kasım ayı sonuna kadar devam ettiği görülmektedir. Aralık ayında döviz kurlarında gerileme yaşandığı dikkate alındığında girişi bu ayda da devam ettiği söylenebilir.

Kısaca ifade etmek gerekirse, pandemiye bağlı olarak ekonominin durgunluk yaşadığı, net dış kaynak girişinin olmadığı bir yılda Türkiye, rezervlerini eriterek, cari açık vermiştir. Bu açık Türkiye'ye yüksek kur, yüksek enflasyon ve yüksek faiz olarak faturalanmıştır. Bu nedenle 2021 yılına ödemeler bilançosu kanalıyla pek de parlak olmayan bir miras kalmıştır.

2.3.5.3. ULUSLARARASI YATIRIM POZİSYONU

Ödemeler bilançosu üzerinden hesaplanan ve Türkiye'nin farklı kanallardan dünyadan alacakları (varlıklar) ile dünyaya olan borçlarını (yükümlülükler) gösteren uluslararası yatırım pozisyonuna ilişkin veriler Tablo 2.28'de sunulmuştur. Buna göre;

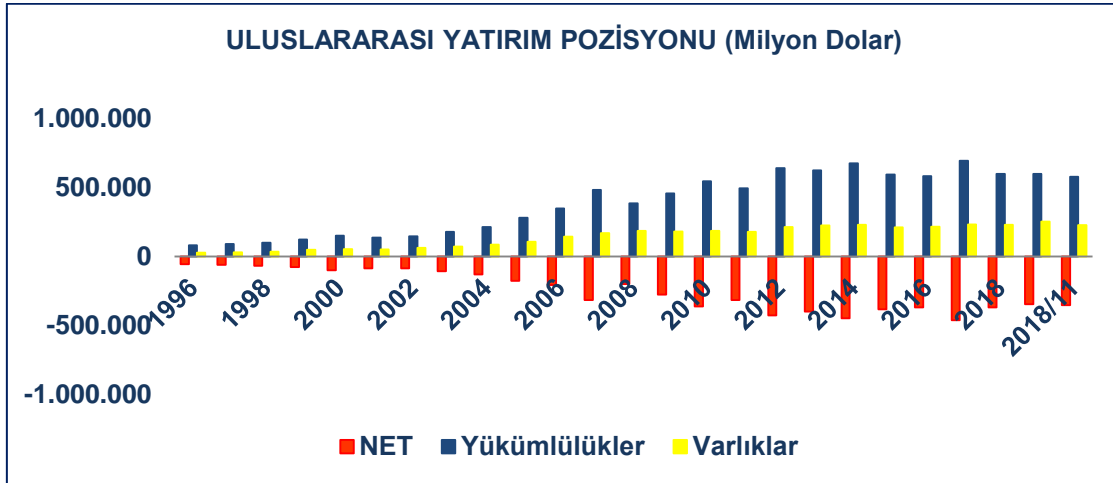
- 2020 yılı Ekim ayı sonu itibarıyla Türkiye'nin yurtdışında yani dünya genelinde 227 milyar Dolar düzeyinde varlığı, dünya geneline ise 578 milyar Dolar yükümlülüğü (borcu) bulunmaktadır. Bunun sonucunda Türkiye'nin uluslararası yatırım pozisyonu 351 milyar Dolar açık vermiştir. Dolayısıyla diğer ülkeler Türkiye'den net 351 milyar Dolar alacaktır.

TABLO 2.28: ULUSLARARASI YATIRIM POZİSYONU

(Milyon Dolar)		2000	2010	2019	2020Q1	2020Q2	2020Q3	Ekim 20
Ulus. Yat. Pozisyonu, NET		-98.281	-361.311	-345.881	-306.770	-344.797	-371.292	-351.194
A.	Varlıklar	53.166	185.908	253.303	235.581	225.611	222.970	227.074
1.	Doğrudan Yatırımlar	3.668	23.962	50.943	51.489	51.866	52.878	53.155
2.	Portföy yatırımları	0	2.230	1.594	1.514	1.368	1.674	1.674
2.1	Hisse senetleri	0	372	521	530	530	806	806
2.2	Borç senetleri	0	1.858	1.073	984	838	868	868
3.	Diğer yatırımlar	26.173	73.732	95.070	90.433	86.032	88.738	87.719
3.1	Diğer Hisse Sen. ve Kat. Pay.	602	991	1.956	1.967	1.991	2.124	2.117
3.2	Efektif ve Mevduatlar	19.627	58.139	65.061	62.090	64.647	62.393	59.394
3.3	Krediler	2.063	2.557	6.947	6.888	6.711	7.125	5.418
3.4	Ticari Krediler	2.697	10.526	19.541	17.921	11.115	15.525	19.219
3.5	Diğer Varlıklar	1.184	1.519	1.565	1.567	1.568	1.571	1.571
4.	Rezerv varlıklar	23.325	85.984	105.696	92.145	86.345	79.680	84.526
B.	Yükümlülükler	151.447	547.219	599.184	542.351	570.408	594.262	578.268
1.	Doğrudan Yatırımlar	18.812	188.602	163.460	130.944	165.964	185.410	170.705
2.	Portföy yatırımları	35.862	118.195	132.751	117.396	109.739	103.827	104.190
2.1	Hisse senetleri	7.404	61.311	32.576	21.863	24.672	20.435	19.256
2.2	Borç senetleri	28.458	56.884	100.175	95.533	85.067	83.392	84.934
3.	Diğer yatırımlar	96.773	240.422	302.973	294.011	294.705	305.025	303.373
3.1	Efektif ve Mevduatlar	16.111	44.323	56.809	55.389	66.426	68.835	68.724
3.2	Krediler	72.799	171.240	188.589	183.238	179.452	180.524	178.837
3.3	Ticari Krediler	7.863	23.381	56.249	54.069	47.505	54.317	54.453
3.4	SDR Tahsisatları	0	1.478	1.326	1.315	1.322	1.349	1.359

Kaynak: TCMB

- Ekim ayı sonu itibariyle diğer ülkelerin/yatırımcıların; 170,7 milyar Dolar'ı doğrudan yatırım, 104,1 milyar Dolar'ı portföy yatırımı ve 303 milyar Dolar'ı da mevduat ve kredi olmak üzere Türkiye'den toplam 578 milyar Dolar alacağı bulunmaktadır. Bu, yaklaşık 700 milyar Dolar'lık ekonomik büyüklüğe (GSYİH) sahip bir ülke için oldukça büyük bir tutardır.
- Ekim ayı itibariyle Türkiye'nin uluslararası varlıklarının dağılımına bakıldığında ise; 53,1 milyar Dolar'ının doğrudan yatırım, 1,6 milyar Dolar'ının portföy yatırımı, 87,7 milyar Dolar'ının mevduat ve krediler, 84,5 milyar Dolar'ının ise rezerv varlıklar şeklinde bulunduğu görülmektedir.
- Bu arada 2019 yılı sonundan 2020 yılının Ekim ayı sonuna kadar Türkiye'nin döviz rezervlerinde 21 milyar Dolar'lık azalış gerçekleşmiştir. TCMB'nin bilançosunda yer alan döviz yükümlülükleri ile swap işlemlerinden borçları da dikkate alındığında net rezervlerin negatife düştüğü görülmektedir. Bu da Türkiye'yi 2021 yılında kur türbülanslarına açık hale getirmektedir.

- Grafik ise uluslararası yatırım pozisyonu açığının özellikle 2002 sonrası dönemde çok hızlı arttığını, 2017 yılında rekor düzeye ulaştıktan sonra izleyen yıllarda 350 milyar Dolar düzeylerinde istikrar kazandığını ortaya koymaktadır.

2.3.5.4. DÖVİZ KURLARI

Döviz kurları, dış girdi bağımlılığı ve ödenmesi/çevrilmesi gereken büyük miktardaki dış borçlar nedeniyle Türkiye ekonomisinin, “kriz” algısını dövize endekslediği için de halk için çok önemli bir göstergedir. Türkiye’de döviz kurlarına ilişkin yıllık bazda gelişmeler Tablo 2.29’da verilmiştir. Buradan görülebileceği gibi;

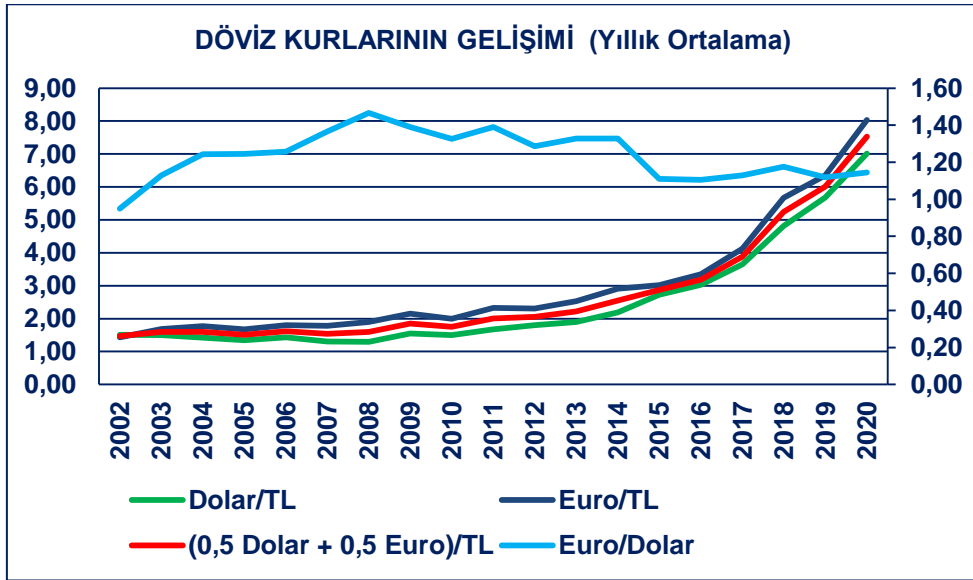
- 2020 yılının sonunda ortalama Dolar kuru yüzde 23,6, Euro kuru yüzde 26,5 ve yarım Dolar ile yarım Euro’dan oluşan döviz sepeti yüzde 25,1 oranında artmıştır. Bu yıl içinde ayrıca Euro, Dolar karşısında yüzde 2,4 oranında değer kazanmıştır.

TABLO 2.29: DÖVİZ KURLARINDA YILLIK GELİŞMELER

YIL	Dolar	(%)	Euro	(%)	0,5 Euro + 0,5 Dolar	(%)	Euro/Dolar	TÜFE (%)
2002	1,509		1,433		1,471		0,949	
2003	1,497	-0,8	1,689	17,9	1,593	8,3	1,129	25,3
2004	1,426	-4,7	1,772	4,9	1,599	0,4	1,243	10,6
2005	1,344	-5,8	1,674	-5,5	1,509	-5,6	1,245	8,2
2006	1,435	6,8	1,804	7,8	1,619	7,3	1,258	9,6
2007	1,305	-9,1	1,782	-1,2	1,544	-4,6	1,366	8,8
2008	1,296	-0,7	1,900	6,6	1,598	3,5	1,466	10,4
2009	1,551	19,7	2,156	13,5	1,854	16,0	1,39	6,3
2010	1,504	-3,0	1,994	-7,5	1,749	-5,7	1,326	8,6
2011	1,674	11,3	2,328	16,8	2,001	14,4	1,391	6,5
2012	1,797	7,3	2,310	-0,8	2,053	2,6	1,286	8,9
2013	1,903	5,9	2,528	9,4	2,216	7,9	1,328	7,5
2014	2,19	15,1	2,909	15,1	2,549	15,0	1,328	8,9
2015	2,722	24,3	3,021	3,9	2,872	12,7	1,11	7,7
2016	3,024	11,1	3,343	10,7	3,183	10,8	1,105	7,8
2017	3,651	20,7	4,120	23,2	3,886	22,1	1,129	11,1
2018	4,818	32,0	5,668	37,6	5,243	34,9	1,176	16,3
2019	5,676	17,8	6,353	12,1	6,015	14,7	1,119	15,2
2020	7,015	23,6	8,035	26,5	7,525	25,1	1,145	12,3
ORT.		9,5		10,6		10,0		10,5

Kaynak: TCMB

- 2020 yılında ortalama Dolar ve Euro kurundaki artış hem TÜFE (12,36) hem de Yi-ÜFE (%12,2) enflasyonunun üzerinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla kurlarda reel artış gerçekleşmiştir.
- Diğer taraftan 2002-2020 döneminde 2018 yılından sonra döviz kurlarının en yüksek oranda arttığı yıl 2020 olmuştur. Böylece 2017 sonrasındaki üç yılda kurlardaki artış; Dolar’da yüzde 92, Euro’da yüzde 95, döviz sepetinde ise yüzde 93 oranında gerçekleşmiştir. Bu artış sadece Türkiye’yi değil, herhangi bir ülke ekonomisini çok olumsuz etkileyebilecek bir gelişmedir.

Döviz kurlarında 2020 yılı içinde aylık bazda yaşanan değişimler ise Tablo 2.30'da verilmiştir. Buradan;

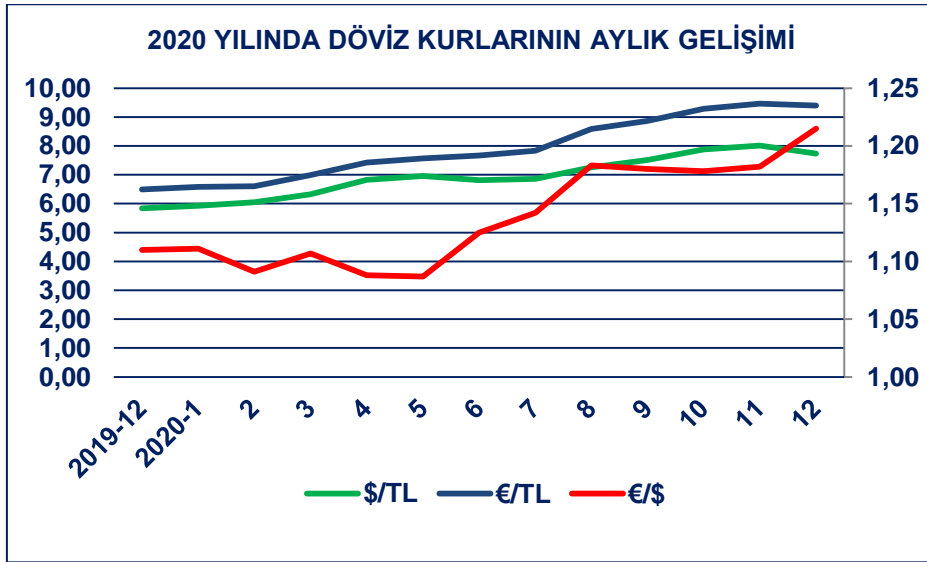
- 2019 yılını 5,84 TL düzeyinde kapatan ortalama Dolar kurunun yılsonunda yüzde 32,3 oranında artarak 7,72 TL'ye yükseldiği görülmektedir. Euro ise 2019 yılını 6,48 TL'den kapatmış, 2020 yılını yüzde 44,8'lük artış ile 9,39 TL düzeyinde tamamlamıştır.

TABLO 2.30: DÖVİZ KURLARINDA AYLIK GELİŞMELER

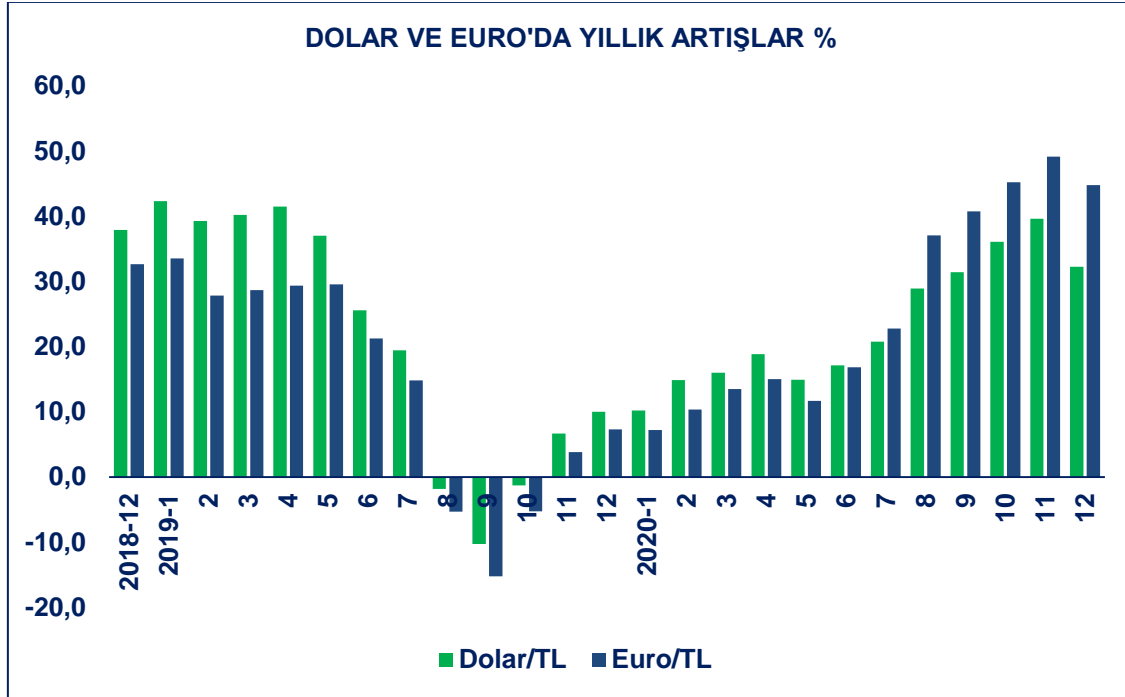
AY	DOLAR			EURO			€/ \$
	\$/TL	Aylık değişim	Yıllık Değişim	€/TL	Aylık değişim	Yıllık Değişim	
2019-12	5,843	1,9	10,0	6,487	2,2	7,3	1,110
2020-1	5,923	1,4	10,2	6,581	1,5	7,2	1,111
2020-2	6,050	2,1	14,9	6,600	0,3	10,4	1,091
2020-3	6,320	4,5	16,0	6,995	6,0	13,5	1,107
2020-4	6,825	8,0	18,9	7,423	6,1	15,0	1,088
2020-5	6,958	2,0	14,9	7,566	1,9	11,7	1,087
2020-6	6,815	-2,1	17,2	7,669	1,4	16,9	1,125
2020-7	6,857	0,6	20,8	7,828	2,1	22,8	1,142
2020-8	7,259	5,9	28,9	8,584	9,7	37,1	1,183
2020-9	7,515	3,5	31,4	8,869	3,3	40,8	1,180
2020-10	7,881	4,9	36,1	9,282	4,7	45,2	1,178
2020-11	8,011	1,6	39,6	9,466	2,0	49,2	1,182
2020-12	7,728	-3,5	32,3	9,393	-0,8	44,8	1,215

Kaynak: TCMB

- Döviz kurlarının 2020 yılındaki gelişimine ilişkin grafik incelendiğinde, Aralık ayı dışında, düzenli bir artış olduğu, aylık bazda en yüksek artışın Ağustos ayında gerçekleştiği görülmektedir.

- 2018-2020 döneminde yıllık bazda kur artışlarını gösteren grafik incelendiğinde son üç yılda oldukça istikrarsız bir gelişim olduğu anlaşılmaktadır. Döviz kurlarının böylesi yüksek oranlı ve istikrarsız artış eğilimi gösterdiği bir ortamda gerek üretim gerekse fiyatlarda da istikrarsızlık olması kaçınılmazdır.

Döviz kurlarındaki gelişmeleri reel efektif döviz kuru (RER) endeksleri çerçevesinde de değerlendirmek mümkündür. Nominal döviz kurundaki nispi fiyat etkileri arındırılarak elde edilen bu endeks TL'nin, ticaret partnerlerinin paraları karşısındaki değerini daha hassas ölçmektedir. Reel efektif kurun artması TL'nin reel olarak değer kazandığını, düşmesi ise TL'nin reel olarak değer kaybettiğini göstermektedir.

Tablo 2.31’de yer alan veriler incelendiğinde;

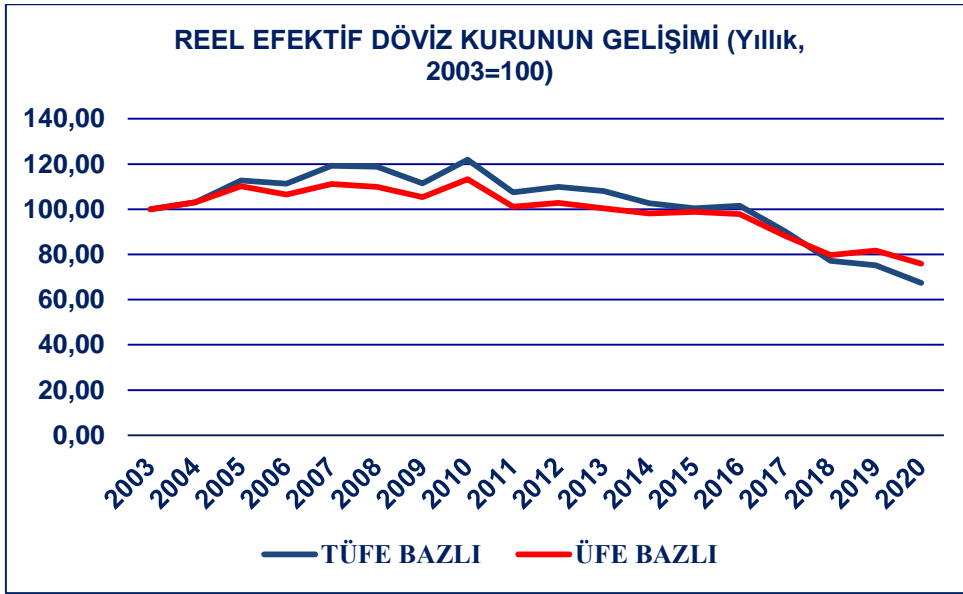
- 2020 yılı sonunda TL’nin değerinin hem TÜFE hem de Yi-ÜFE bazlı endeksler itibarıyla 2003 sonrası dönemin en düşük düzeyine gerilediği görülmektedir. Bir başka deyişle TL’nin dış değeri son 18 yılın en düşük düzeyindedir.

TABLO 2.31: REEL EFEKTİF DÖVİZ KURU ENDEKSİNDE GELİŞMELER

YIL	YILLIK ORTALAMA		AY	AYLIK	
	TÜFE BAZLI	ÜFE BAZLI		TÜFE BAZLI	ÜFE BAZLI
2003	100,00	100,00	07.19	74,98	82,47
2004	103,04	103,13	08.19	76,97	83,95
2005	112,74	110,11	09.19	76,90	83,38
2006	111,29	106,50	10.19	77,07	82,38
2007	119,25	111,16	11.19	77,55	82,67
2008	118,79	109,83	12.19	76,23	81,24
2009	111,44	105,34	01.20	75,73	81,18
2010	121,97	113,30	02.20	75,29	81,49
2011	107,42	101,14	03.20	72,95	80,04
2012	109,89	102,86	04.20	69,21	77,75
2013	108,05	100,41	05.20	68,72	77,90
2014	102,61	98,16	06.20	69,22	77,43
2015	100,44	98,85	07.20	68,44	76,50
2016	101,51	97,91	08.20	63,94	71,99
2017	90,14	88,27	09.20	62,37	71,32
2018	77,22	79,70	10.20	60,63	70,26
2019	75,24	81,71	11.20	60,45	71,38
2020	67,44	75,93	12.20	62,34	73,97
ORT.	102,14	99,13	ORT. 2020	67,44	75,93

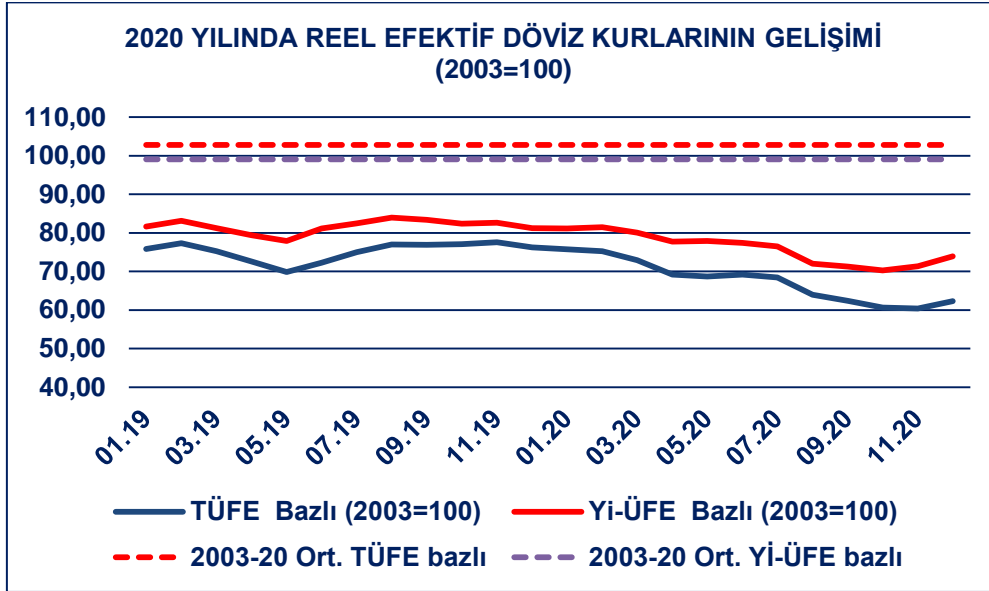
Kaynak: TCMB

- Türkiye ekonomisi 2003-2013 döneminde aşırı değerli, özellikle 2017 sonra da aşırı değersiz TL ile karşılaşmıştır. Bu tıpkı bir dönem yüksek tansiyon, bir dönem de düşük tansiyon yaşayan bir insan gibi ekonomiyi de hasta etmektedir.
- Bu durum ekonomiye çok ciddi maliyetler yüklemektedir. Ekonomi politikası karar birimlerinin Türkiye’yi bu noktaya getiren tercihleri iyi sorgulaması gerekmektedir. Zira, TL’nin hem mevcut hem de olası daha fazla reel değer kaybı ülkeyi daha da yoksullaştıracaktır.

TÜFE ve Yi-ÜFE bazlı reel efektif kur endekslerinin 2019-2020 yıllarındaki aylık bazlı değerlerindeki gelişmeler incelendiğinde ise;

- TL'nin 2003 yılı Mart ayından itibaren hızla değer kaybetmeye başladığı anlaşılmaktadır. Bu durum pandeminin reel kurlar üzerinde de ciddi etki yarattığını ortaya koymaktadır. Ancak, bu gelişmede söz konusu dönemde TCMB tarafından uygulanan düşük reel faiz politikasının rolü olduğu da hatırlanmalıdır.

- Diğer taraftan yılın son çeyreğinde ekonomi yönetimindeki değişiklikler ve faizlerde yapılan artışlar sonucunda TL yeniden değerlenmeye başlamış ve 2020 yılını Ağustos sonrasının en yüksek değerinden kapatmıştır.

Kısaca ifade etmek gerekirse, 2020 yılı başında düşük faiz-düşük kur ikilisini hedeflediği anlaşılan ekonomi politikaları, pandeminin de etkisiyle başarısız olmuş, yıl; yüksek faiz-yüksek kur ile kapatılmıştır. Bu sürecin ekonomiye ciddi zararlar verdiği de ortadadır.

2.3.5.5. DIŞ BORÇLAR

Türkiye'nin brüt dış stokuna ilişkin veriler Tablo 2.32'de verilmiştir. Buradan görülebileceği gibi;

- 1990 yılı son çeyreğinde 52,3 milyar Dolar olan brüt dış borç stoku 2018 yılının ilk çeyreğinde tarihi rekor düzeyi olan 466,9 milyar Dolar'a yükselmiş, 2020 yılının ikinci çeyreğinde, 2017 yılının ikinci çeyreği sonrasının en düşük değeri olan 423,7 milyar Dolar'a gerilemiştir.
- Ancak 2020 yılının üçüncü çeyreğinde dış borç stoku tekrar artış eğilimine girmiş ve 435 milyar Dolar'a yükselmiştir.

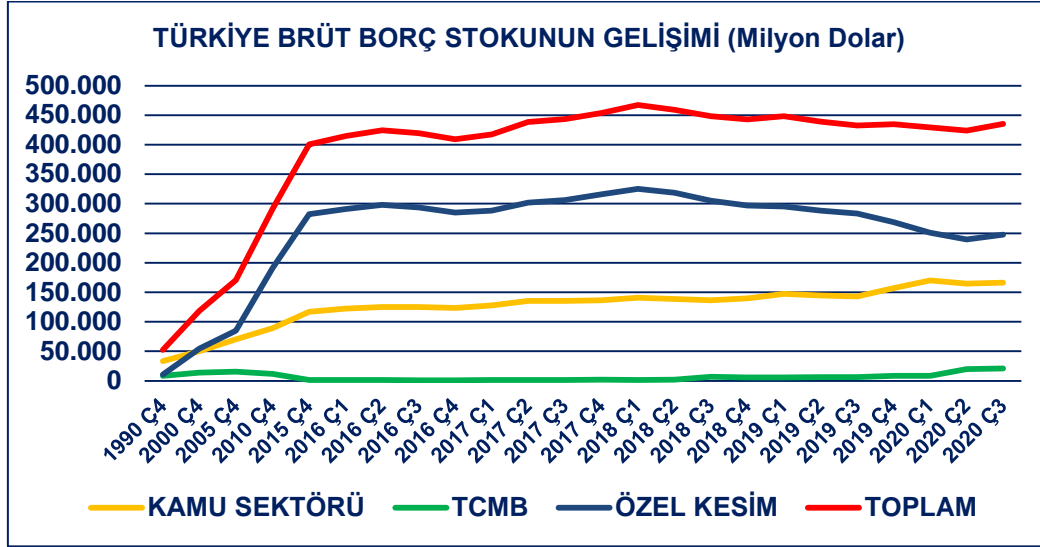
TABLO 2.32: TÜRKİYE BRÜT DIŞ BORÇ STOKU (Milyon Dolar)

DÖNEM	KAMU SEKTÖRÜ	TCMB	ÖZEL KESİM	TOPLAM	TOPLAM/ GSYİH %
1990 Ç4	33.268	8.342	10.770	52.381	26,1
2000 Ç4	50.081	14.090	54.431	118.602	43,6
2005 Ç4	70.411	15.425	84.945	170.781	34,2
2010 Ç4	89.109	11.565	191.086	291.760	37,8
2015 Ç4	116.638	1.327	282.366	400.332	46,4
2016 Ç1	122.148	1.304	290.946	414.398	48,7
2016 Ç2	124.906	1.167	298.079	424.152	49,5
2016 Ç3	125.229	964	293.433	419.626	49,0
2016 Ç4	123.374	821	285.056	409.251	47,4
2017 Ç1	127.824	1.390	288.287	417.502	48,9
2017 Ç2	135.143	1.398	301.911	438.452	52,1
2017 Ç3	135.612	1.306	306.317	443.235	52,0
2017 Ç4	136.172	1.761	315.745	453.679	52,8
2018 Ç1	140.528	1.446	324.950	466.924	52,4
2018 Ç2	138.819	1.834	318.509	459.162	51,5
2018 Ç3	136.565	6.714	304.879	448.158	53,0
2018 Ç4	139.856	5.922	296.979	442.758	55,5
2019 Ç1	147.098	5.906	295.392	448.397	59,0
2019 Ç2	144.380	6.500	288.386	439.266	60,3
2019 Ç3	143.007	6.405	283.128	432.540	58,4
2019 Ç4	157.100	8.421	268.983	434.503	57,1
2020 Ç1	170.135	8.393	250.934	429.462	56,1
2020 Ç2	164.715	19.638	239.368	423.721	57,0
2020 Ç3	166.428	21.029	247.663	435.121	59,1
2020 Ç3-2019 Ç3	23.421	14.624	-35.465	2.581	

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı

- 2020 yılı üçüncü çeyreği itibariyle brüt dış borçların kullanıcılarına göre dağılımı incelendiğinde, kamunun 166,4 milyar Dolar, özel sektörün 247,6 milyar Dolar, Merkez Bankasının ise 21 milyar Dolar dış borcu olduğu anlaşılmaktadır.

- Bunların yanında son bir yılda, yani 2019 yılının üçüncü çeyreğinden 2020 yılının üçüncü çeyreğine kamunun 23,4 milyar Dolar, Merkez Bankası'nın 14,6 milyar Dolar ilave dış borç kullanırken özel sektörün dış borcunu 35,4 milyar Dolar azalttığı görülmektedir.

- Diğer taraftan Merkez Bankası'nın 2018 yılı üçüncü çeyreğinden itibaren hızla borçlanmış olması dikkati çekmektedir. Bu gelişmeye yol açan nedenlerin üzerinde önemle durulması gerekmektedir.
- Böylece brüt dış borç stokunun GSYİH'ya oranı da yılın üçüncü çeyreği sonunda yüzde 59,1'e yükselmiştir. Bu düzey 1990 sonrası dönemin, 2019'un ikinci çeyreğindeki yüzde 60,3 oranından sonra, en yüksek düzeyi olmuştur. Bu gelişmede borçların artması yanında Dolar bazında GSYİH'nın gerilemesi de etkili olmuştur.

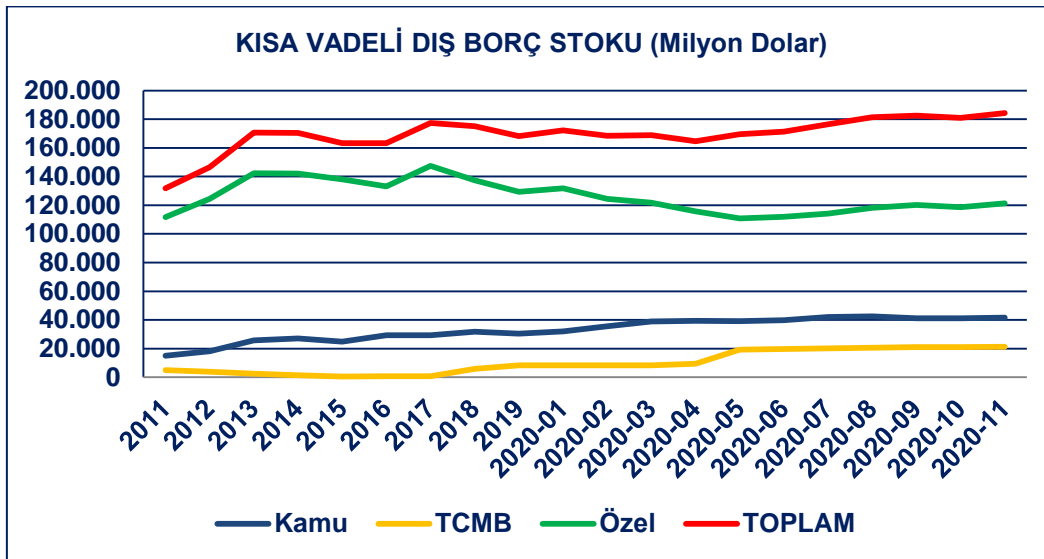
Türkiye’de dış borçların geldiği düzey kadar vade yapısı da önem taşımaktadır ve bu bağlamda oldukça sorunlu bir durum ile karşı karşıya kalınmıştır. Nitekim Tablo 2.33 incelendiğinde;

TABLO 2.33: TÜRKİYE KISA VADELİ DIŞ BORÇ STOKU

(Milyon Dolar)	2012-12	2015-12	2018-12	2019-12	2020-03	2020-06	2020-09	2020-11
1 KAMU	18.245	24.890	31.721	30.513	38.858	39.844	41.251	41.700
1.1 GENEL YÖNETİM	4.589	4.320	4.686	4.291	7.121	5.670	5.854	6.408
1.1.1 Merkezi Yönetim	4.097	3.875	4.307	3.907	6.719	5.295	5.444	6.003
1.1.2 Mahalli İdareler	490	445	379	384	402	375	410	405
1.1.3 Fonlar	2	0	0	0	0	0	0	0
1.2 FİNANSAL KURULUŞLAR	13.480	20.431	26.982	26.089	31.603	34.025	35.240	35.133
1.2.1 Bankalar	13.480	20.431	26.982	26.089	30.496	32.898	34.071	33.940
1.2.2 Bankacılık Dışı	0	0	0	0	1.107	1.127	1.169	1.193
1.3 FİNANSAL OLMAYAN KUR.	176	139	53	133	134	149	157	159
1.3.1 KİT'ler	176	139	53	133	134	149	157	159
1.3.2 Diğer	0	0	0	0	0	0	0	0
2 TCMB	3.777	487	5.914	8.413	8.385	19.633	21.021	21.309
3 ÖZEL	124.454	137.957	137.362	129.312	121.641	111.894	120.184	121.315
3.1 FİNANSAL KURULUŞLAR	71.495	86.368	69.759	61.902	51.239	50.124	52.843	53.794
3.1.1 Bankalar	64.102	78.627	63.069	55.493	45.368	46.206	49.509	49.608
3.1.2 Bankacılık Dışı	7.393	7.741	6.690	6.409	5.871	3.918	3.334	4.186
3.2 FİNANSAL OLMAYAN KUR.	52.959	51.589	67.603	67.410	70.402	61.770	67.341	67.521
4 TOPLAM	146.476	163.334	174.997	168.238	168.884	171.371	182.456	184.324

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı

- 2020 yılı Kasım ayı sonu itibariyle Türkiye’nin bir yıl içinde vadesi gelecek yani ödenecek/çevrilecek kısa vadeli dış borç miktarı 184,3 milyar Dolar’dır. Merkez Bakasının swap işlemleri dahil net döviz rezervlerinin negatif bakiyede olduğu dikkate alındığında, bu borçların akıbeti endişe yaratmaktadır.

- Vadesi bir yılda gelecek borçların 41 milyar Dolar'ı kamuya, 21 milyar Dolar'ı TCMB'ye, 121,3 milyar Dolar'ı da özel sektöre aittir.
- Bu veriler içinde üzerinde özellikle durulması gereken boyut, finansal olmayan özel sektör kuruluşlarının yani reel sektörün vadesi bir yıl içinde gelecek olan 67,5 milyar Dolar dış borcunun olmasıdır. İç talebin canlı olmadığı, ihracatın gerilediği, döviz kurlarının son bir yılda yüzde 30 civarında arttığı bir ortamda bu borçların ödenebilmesi kolay olmayacaktır.

2.3.6. KAMU KESİMİ DENGESİ BOYUTUNDA

Son yıllarda oldukça bozulan kamu/bütçe dengelerinde 2020 yılında yaşanan gelişmeler izleyen bölümde değerlendirilmiştir.

2.3.6.1. BÜTÇE DENGESİ

Merkezi yönetim bütçesinde 2020 yılında yaşanan gelişmeler Tablo 3,34'de verilmiştir. Buradan görüleceği gibi;

- Bu yıl toplam bütçe gelirleri yüzde 17,6, vergi gelirleri ise yüzde 23,6 oranında artmıştır. Bu veriler toplam bütçe gelirleri hedefinin aşıldığını (%107,6) ortaya koymaktadır.
- Ekonominin 2020 yılını sıfır dolaylarında bir büyümeyle kapatacağı ve de yıllık ortalama TÜFE enflasyonun yüzde 14 düzeyinde gerçekleştiği dikkate alındığında, yüzde 23,6 düzeyindeki vergi hasılatı artışının, reel artışa işaret ettiği anlaşılmaktadır.
- 2020 yılında bütçe harcamalarının yüzde 20,2 oranında artarak hedeflerin üzerine çıktığı (%109,7) ve 1,2 trilyon TL'ye ulaştığı görülmektedir. Bu yıl içinde en yüksek harcama artışının yüzde 34 ile faiz harcamalarında yaşandığı, faiz dışı harcamaların ise yüzde 18,7 oranında arttığı anlaşılmaktadır.
- Harcamaların dağılımına bakıldığında 497 milyar TL ile cari transferlerin ilk sırada geldiği, bunu 287 milyar TL ile personel harcamaları ve yaklaşık 133,9 milyar TL ile de faiz harcamalarının izlediği görülmektedir.
- Bu yıl sermaye giderleri yani yatırım harcamaları için 92,9 milyar TL kullanılmıştır. Bu tutar düşük olmakla birlikte hedefin yüzde 164,1'ine karşılık gelmektedir. Yani hedef yüzde 64,1 oranında aşılmıştır. Bu durum bütçe açığının önemli bir kaynağını (ilave 36 milyar TL) ortaya koymaktadır.

TABLO 2.34: MERKEZİ YÖNETİM BÜTÇESİ (Milyon TL)

(Milyon TL)	2019		2020		DEĞİŞİM
	GERÇ.	HEDEF	GERÇ.	G. ORANI	2020/2019
Bütçe Giderleri	1.000.027	1.095.461	1.202.236	109,7	20,2
Faiz Hariç Giderler	900.087	956.521	1.068.274	111,7	18,7
Personel Giderleri	249.892	282.488	287.769	101,9	15,2
Sosyal Güv.Kur. Devlet Primi	43.045	48.120	48.286	100,3	12,2
Mal ve Hizmet Alımları	84.363	75.550	96.399	127,6	14,3
Cari Transferler	400.316	451.122	497.989	110,4	24,4
Sermaye Giderleri	80.717	56.607	92.911	164,1	15,1
Sermaye Transferleri	16.316	6.784	15.171	223,6	-7,0
Borç Verme	25.438	27.087	29.750	109,8	16,9
Yedek Ödenekler	0	8.764	0	0,0	
Faiz Harcamaları	99.940	138.940	133.962	96,4	34,0
Bütçe Gelirleri	875.280	956.588	1.029.493	107,6	17,6
Genel Bütçe Gelirleri	847.692	936.635	1.000.039	106,8	18,0
Vergi Gelirleri	673.860	784.602	833.062	106,2	23,6
Teşebbüs ve Mülkiyet Geliri	93.718	64.331	59.410	92,4	-36,6
Özel Gelirler ile Bağışlar ve Yardımlar	6.993	11.043	10.430	94,5	49,1
Faizler, Paylar ve Cezalar	64.488	62.152	88.434	142,3	37,1
Sermaye Gelirleri	7.107	13.594	7.534	55,4	6,0
Alacaklardan Tahsilat	1.525	914	1.169	127,9	-23,4
Özel Bütçeli İdarelerin Öz Gelirleri	20.925	12.464	21.692	174,0	3,7
Düzen. Ve Denet. Kurumların Gelirleri	6.663	7.488	7.762	103,7	16,5
Bütçe Dengesi	-124.747	-138.873	-172.743	124,4	-38,5
Faiz Dışı Denge (Maliye Tanımlı)	-24.808	67	-38.781	-58.278,5	-56,3

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı

- 2020 yılında toplam bütçe gelirleri yüzde 17,6, giderler ise yüzde 20,2 oranında artmıştır. Böylece bu yıl bütçe açığı 2019 yılına göre yaklaşık yüzde 39 oranında artarak 172,7 milyar TL'ye ulaşmıştır. Bütçe açığının artmasına bağlı olarak faiz dışı bütçe dengesi de, 2019 yılının ardından ikinci kez ve 38,7 milyar TL tutarında açık vermiştir. Bu gelişmenin kamunun daha fazla borçlanmasına, borç stokunun artmasına ve de bütçeden faiz harcamalarına ayrılacak tutarın artmasına neden olacağı açıktır.

Vergi gelirlerinin dağılımı ise Tablo 2.35'de verilmiştir. Buna göre;

- 2020 yılında toplam vergi gelirleri yüzde 23,6 oranında artarken, kurumlar vergisi tahsilatı yüzde 33,3 oranında artmış, gelir vergisi hasılatı yüzde 2,4 gerilemiştir.
- Dahilde alınan KDV tahsilatı, ciddi kısıtlamalara, turizmdeki ciddi gerilemeye rağmen yüzde 29 oranında artmıştır. İthalattan alınan KDV tahsilatı ise hem ithalatın hem de kurların artmasına bağlı olarak yüzde 27 oranında artmış ve 159 milyar TL'lik tahsilata imkan vermiştir.

- Türkiye’de en büyük vergi tahsilatı Özel Tüketim Vergisinden sağlanmaktadır. ÖTV tahsilatı 2020 yılında yüzde 40,9 oranında artmıştır. Bu artışın en önemli kaynağı ise motorlu taşıtların ilk el satışından elde edilen ÖTV olmuştur. Kurlarda ortaya çıkan artışlar sonucu otomobil fiyatlarının artması ve ayrıca ÖTV oranlarında yapılan artışlar bu gelişmenin temel nedenleri olmuştur.

TABLO 2.35: 2020 YILINDA VERGİ GELİRLERİNİN DAĞILIMI

(Milyon TL)	2019		2020		ARTIŞ (%)
	GERÇ.	HEDEF	GERÇ.	GERÇ. (%)	
MERKEZİ YÖNETİM BÜTÇESİ	875.280	956.588	1.029.493	107,6	17,6
VERGİ GELİRLERİ	673.860	784.602	833.062	106,2	23,6
GELİR, KAR VE SER. KAZANÇ. ÜZ. ALINAN	241.533	271.514	263.862	97,2	9,2
GELİR VERGİSİ	162.704	182.121	158.814	87,2	-2,4
-Beyana Dayanan Gelir Vergisi	7.962	9.231	8.248	89,4	3,6
-Basit Usulde Gelir Vergisi	201	242	228	94,1	13,4
-Gelir Vergisi Tevkifatı	151.789	169.496	147.227	86,9	-3,0
-Geçici Gelir Vergisi	2.752	3.151	3.112	98,7	13,1
KURUMLAR VERGİSİ	78.829	89.393	105.047	117,5	33,3
-Beyana Dayanan Kurumlar Vergisi	3.211	3.031	-268	-8,9	-108,4
-Kurumlar Vergisi Tevkifatı	159	321	180	56,1	13,4
-Geçici Kurumlar Vergisi	75.459	86.041	105.135	122,2	39,3
MÜLKİYET ÜZERİNDEN ALINAN	15.607	18.619	17.277	92,8	10,7
VERASET VE İNTİKAL VERGİSİ	1.104	1.216	1.298	106,8	17,6
MOTORLU TAŞITLAR VERGİSİ	14.503	17.403	15.979	91,8	10,2
D.ALINAN MAL VE HİZ. VERGİLERİ	230.955	263.970	314.895	119,3	36,3
DAHİLDE ALINAN KDV	55.458	57.805	71.542	123,8	29,0
ÖZEL TÜKETİM VERGİSİ	147.134	175.175	207.283	118,3	40,9
-Petrol ve Doğalgaz Ürünlerine İlişkin	60.997	65.946	69.009	104,6	13,1
-Motorlu Taşıt Araçlarına İlişkin	13.807	18.887	46.596	246,7	237,5
-Kolalı Gazoz, Alkollü İç. ve Tüt. Mam.	66.095	83.136	79.607	95,8	20,4
Alkollü İç.	14.715	17.173	16.464	95,9	11,9
Tüt. Mamül	50.358	64.814	61.801	95,4	22,7
Kolalı Gazoz	1.022	1.149	1.341	116,8	31,2
-Dayanıkları Tüketim ve Diğer Mal. İlişkin	6.235	7.206	12.070	167,5	93,6
- 6111 S.K. Kap. Tahsil Olunan Özel Tük.Ver.			0		
- 6736 S.K. Kapsamında Tahsil Olunan ÖTV	0		1		467,9
BANKA VE SİGORTA MUAM. VERGİSİ	22.670	24.982	27.068	108,3	19,4
ŞANS OYUNLARI VERGİSİ	1.681	1.876	3.464	184,6	106,0
ÖZEL İLETİŞİM VERGİSİ	4.014	4.132	4.488	108,6	11,8
DİJİTAL HİZMET VERGİSİ			1.061		
DAHİLDE AL. D. MAL VE HİZMET VER.	-3		-10		-265,5
ULUSLARARASI TİC. VE MUAM. ALINAN	142.732	179.443	185.411	103,3	29,9
GÜMRÜK VERGİLERİ	16.832	20.513	25.631	125,0	52,3
İTH. ALINAN KATMA DEĞER VERGİSİ	125.271	158.063	159.170	100,7	27,1
DİĞER DIŞ TİCARET GELİRLERİ	628	867	609	70,3	-3,0
DAMGA VERGİSİ	18.853	21.500	20.961	97,5	11,2
HARÇLAR	24.176	29.550	30.653	103,7	26,8
BAŞKA YERDE SNF. MAYAN D. VERGİLER	5	6	4	70,8	-24,8
DİĞER GELİRLER	201.420	171.986	196.431	114,2	-2,5

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı

Türkiye'de devlet bütçesinin harcama kalemlerinin detayları Tablo 2.36'da verilmiştir. Buradan;

- 2020 yılında yüzde 20,2 oranında artarak 1,2 trilyon TL'ye ulaşan merkezi yönetim bütçe harcamalarının her geçen gün daha fazla oranda esnekliği olmayan; personel, SGK açıkları ve faiz gibi alanlara kaydığı görülmektedir. Nitekim, 2020 yılında bu üç hesaptan yapılan gider bütçesi toplamının yüzde 60'ına karşılık gelmektedir.

TABLO 2.36: MERKEZİ YÖNETİM BÜTÇE GİDERLERİNİN DAĞILIMI

(Milyon TL)	2019		2020		
	GERÇ.	HEDEF	GERÇ.	GERÇ. (%)	ARTIŞ
Merkezi Yönetim Bütçe Giderleri (A+B)	1.000.027	1.095.461	1.202.236	109,7	20,2
A) Faiz Hariç Bütçe Giderleri	900.087	956.521	1.068.274	111,7	18,7
1. Personel Giderleri	249.892	282.488	287.769	101,9	15,2
2. SGK'ya Devlet Primi Giderleri	43.045	48.120	48.286	100,3	12,2
3. Mal ve Hizmet Alım Giderleri	84.363	75.550	96.399	127,6	14,3
4. Cari Transferler	400.316	451.122	497.989	110,4	24,4
a) Görev Zararları	8.013	9.238	11.006	119,1	37,3
b) Hazine Yardımları	219.546	240.618	275.858	114,6	25,6
SGK'ya Hazine Yardımları	5.516	6.859	5.408	78,8	-1,9
Sağlık, Emeklilik ve Sos.Yard. Gid.	197.065	218.779	245.976	112,4	24,8
Mahalli İdarelere Hazine Yardımları	1.691	1.868	1.807	96,8	6,9
Diğer Hazine Yardımları	15.274	13.112	22.666	172,9	48,4
c) Kar Am. Gütmeyen Kur. Yap. Trans.	5.934	3.249	3.976	122,4	-33,0
d) Hane Halkına Yapılan Transferler	6.662	7.720	7.645	99,0	14,8
e) Tarımsal Destekleme Ödemeleri	16.965	21.969	21.944	99,9	29,3
f) Hane Halkına Yapılan Diğer Trans.	18.592	20.054	25.407	126,7	36,7
g) Sosyal Amaçlı Transferler	19.889	23.325	22.990	98,6	15,6
h) Yurtdışına Yapılan Transferler	4.109	4.407	4.914	111,5	19,6
i) Gelirden Ayrılan Paylar	100.606	120.541	124.249	103,1	23,5
5. Sermaye(Yatırım) Giderleri	80.717	56.607	92.911	164,1	15,1
6. Sermaye Transferleri	16.316	6.784	15.171	223,6	-7,0
a) Yurtiçi Sermaye Transferleri	16.026	6.267	14.195	226,5	-11,4
b) Yurtdışı Sermaye Transferleri	290	517	976	188,9	235,9
7. Borç Verme	25.438	27.087	29.750	109,8	16,9
a) Yurtiçi Borç Verme	24.564	25.712	28.875	112,3	17,6
b) Yurtdışı Borç Verme	875	1.375	874	63,6	0,0
8. Yedek Ödenekler	0	8.764	0	0,0	
B. Faiz Giderleri	99.940	138.940	133.962	96,4	34,0

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı

Kısaca ifade etmek gerekirse, 2020 yılında pandeminin etkisiyle alınan kısıtlayıcı önlemler, ekonominin çeyrekler itibariyle gösterdiği dalgalı büyüme, tüketim desenindeki farklılaşma, enflasyon, faizler ve kurlardaki artış gibi birçok boyutta yaşanan olumlu/olumsuz gelişmelere bağlı olarak bütçe dengelerinde bozulma yaşanmıştır. Ancak, pandemi koşullarında bu bozulmanın makul düzeylerde olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, bütçedeki asıl bozulmanın 2021 yılında yaşanacağını söylemek de yanlış olmayacaktır.

2.3.6.2. BÜTÇE NAKİT DENGESİ VE FİNANSMANI

2020 yılında bütçe açığının reel olarak artması, finansman ihtiyacını da artırmış, bu nedenle de borçlanma kaynaklarına oldukça fazla başvurulmuştur. Bu durumu daha yakından değerlendirmek amacıyla 2020 yılının 11 aylık dönemine ilişkin bütçe nakit dengesi ve finansmanına ilişkin veriler Tablo 2.37’de verilmiştir. Buradan;

- 2020 yılının 11 aylık döneminde bütçe nakit dengesi 131,2 milyar TL açık vermiştir. Bu, 2019 yılının aynı dönemine göre nakit açığının yüzde 39 oranında artması anlamına gelmektedir.

TABLO 2.37: MERKEZİ YÖNETİM BÜTÇE FİNANSMANI

(Milyon TL)	2017	2018	2019	2019/11	2020/11	Değişim (%)
MER. YÖN. BÜTÇE DENGESİ	-47.779	-72.813	-123.693	-92.938	-132.053	42,1
BÜTÇE EMANETLERİ	-4.469	-1.472	2.062	-7.627	-8.350	9,5
DİĞER EMANETLER	-395	450				
AVANSLAR	-2.196	-14.631	-2.925	6.175	9.180	48,7
MER. YÖN. BÜTÇE NAKİT DENGESİ	-54.839	-88.465	-124.556	-94.391	-131.222	39,0
MER. YÖN. BÜTÇE FİNANSMANI	54.839	88.465	124.556	94.391	131.222	39,0
A-BORÇLANMA (NET)	83.621	60.145	156.951	142.427	233.221	63,7
1-DIŞ BORÇLANMA (NET)	16.816	9.656	31.723	31.693	5.327	-83,2
Kullanım	42.471	41.391	66.344	65.276	47.499	-27,2
Ödeme	-25.655	-31.735	-34.621	-33.583	-42.171	25,6
2-İÇ BORÇLANMA (NET)	66.805	50.489	125.228	110.734	227.894	105,8
a-TL Cinsinden Hazine Bonosu	-50	4.521	5.705	1.916	-13.942	-827,8
Satış	2.482	7.959	11.201	7.411	23.937	223,0
Ödeme	-2.533	-3.439	-5.495	-5.495	-37.879	589,3
b-Döviz Cinsinden Hazine Bonosu	66.856	0	-113	976	0	-100,0
Satış	124.766	0	1.122	1.122	0	-100,0
Ödeme	-57.910	0	-1.235	-146	0	-100,0
c-TL Cinsinden Devlet Tahvili	0	41.216	68.667	63.945	106.277	66,2
Satış	0	111.089	146.327	135.723	241.854	78,2
Ödeme	0	-69.873	-77.661	-71.778	-135.577	88,9
d-Döviz Cinsinden Devlet Tahvili	-247	4.752	50.968	43.897	135.559	208,8
Satış	617	4.998	53.189	44.861	163.244	263,9
Ödeme	863	-246	-2.220	-964	-27.685	2773,1
B-NET BORÇ VERME (-)	0	-938	-876	-582	-683	17,3
BORÇ VERME	0	68	0	0	48	
GERİ ÖDEME (-)	-29.029	1.006	876	582	731	25,6
C-ÖZELLEŞTİRME GELİRİ		0	0	0	0	
D-TMSF GELİR FAZLALARI		0	0	0	0	
KASA/BANKA VE DİĞER İŞLEMLER			-33.271	-48.619	-102.682	111,2

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı

- Nakit açığının finanse edilebileceği olası kaynaklar; mevcut nakit varlığı (kasa, banka), iç ve dış borçlanma, özelleştirme gelirleri ile TMSF'den aktarılan gelir fazlalarıdır. 2020 yılında nakit açığının finansmanı için devlet içeriden (net 227,8 milyar TL) ve dışarıdan (net 5,3 milyar TL) yaklaşık olarak 233 milyar TL borçlanmıştır.

- İç borçlanmada dikkat çeken boyut, döviz cinsinden devlet tahvili ile borçlanmanın yüzde 208,8 oranında artırılarak 135,5 milyara TL'ye ulaşmasıdır. Bu durum devletin daha fazla kur riski alması anlamına gelmektedir.
- Nakit açığının finansmanı için önceki yıllarda olduğu gibi bu yıl da özelleştirme ve TMSF kanalından kaynak elde edilememiştir.
- 2020 yılında devletin net borç vermediği, daha önce verdiği borçlardan 683 milyon TL tahsilat yaptığı görülmektedir.
- Bu yıl devlet nakit açığının çok üzerinde borçlanmıştır. Nitekim, yılın 11 aylık bölümünde 131 milyar TL düzeyinde bütçe nakit açığı oluşmuşken, devlet 233 milyar TL yani bu açıktan 102 milyar TL daha fazla borçlanmıştır. Bu durum;
 - a) Dövizde yönelebilecek TL'nin azaltılabilmesi (TL cinsinden borçlanmalarda),
 - b) Faizlerin daha da yükselmesi olasılığına karşı önceden daha düşük faizle borçlanmak istenmesi,
 - c) Dövizden TL'ye, TL'den dövizde geçişlerin yaratabileceği dalgalanmaları önlemek amacıyla döviz cinsinden de borçlanmanın gerekli görülmesi,
 - d) İçerden döviz cinsinden borçlanmalarda Dış borç ödemeleri için hazırlık yapılması,
 - e) Merkez Bankasının rezervlerinin dolaylı olarak artırılmasına katkı yapılmak istenmesi,
 - f) Olası bir erken seçim için kaynak biriktirilmesi,

gibi gerekçelerle ilgili olabilecektir.

Bütçe açığının artması ve buna bağlı olarak da borçlanmanın artması, borç çevirme oranlarını (Roll-over rate-ROR) etkilemiştir. Nitekim;

- 2006-2019 döneminde iç borçlar için ortalama borç çevirme oranı yüzde 140 olmuştur. Yani devlet geri ödediğinden yüzde 40 oranında daha fazla borçlanmıştır. Böylesi bir durumda iç borç stokunun, dolayısıyla da faiz ödemelerine ayrılacak kaynak artacaktır.
- 2006-2019 döneminde devletin 1,3 trilyon TL iç borç geri ödemesi yaparken 1,7 trilyon TL yeniden borçlanmış olması borç stoku artışının olası düzeyi hakkında fikir vermektedir.
- 2020 yılının 11 aylık bölümünde ise devletin 201 milyar TL geri ödeme, 429 milyar TL yeni borçlanma yapması sonucunda iç borç çevirme yüzde 231,3 oranında gerçekleşmiştir.

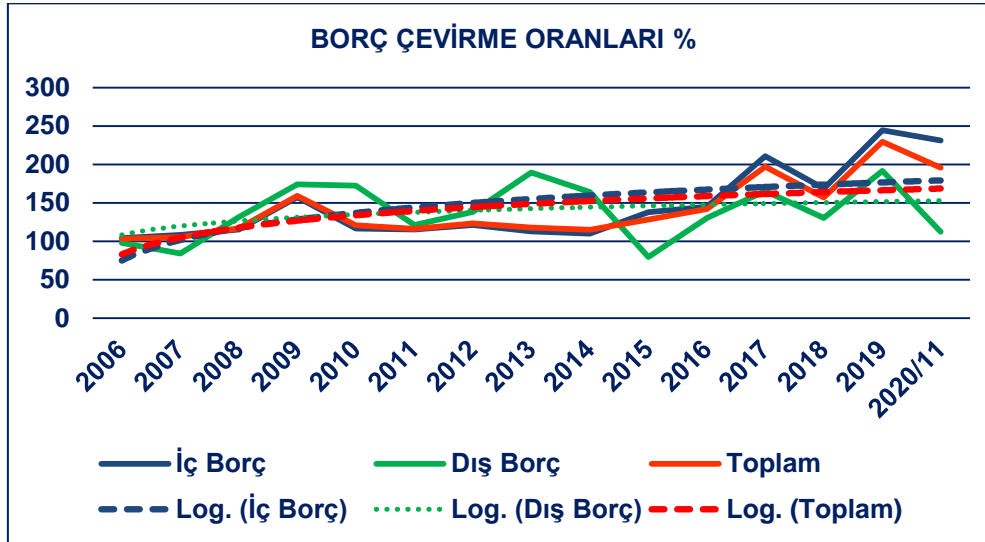
- Tabloda yer alan veriler özellikle iç borçlarda ve yine özellikle 2015 sonrasında borç çevirme oranlarının tehlikeli boyutlara geldiğini ortaya koymaktadır.

TABLO 2.38: MERKEZİ YÖNETİM BORÇ ÇEVİRME ORANLARI

Milyon TL ve (%)	TOPLAM İÇ BORÇLAR			TOPLAM DIŞ BORÇLAR			TOPLAM		
	Borçlanma	Ödeme	ROR	Borçlanma	Ödeme	ROR	Borçlanma	Ödeme	ROR
2006	116.231	-111.769	104	18.069	-18.476	97,8	134.300	-130.245	103,1
2007	116.223	-107.307	108,3	13.060	-15.538	84,1	129.283	-122.845	105,2
2008	103.983	-90.124	115,4	14.597	-11.075	131,8	118.580	-101.199	117,2
2009	149.897	-95.126	157,6	14.395	-8.272	174	164.292	-103.398	158,9
2010	162.637	-139.308	116,7	18.436	-10.680	172,6	181.073	-149.988	120,7
2011	112.073	-97.074	115,5	13.990	-11.522	121,4	126.063	-108.595	116,1
2012	101.899	-84.018	121,3	16.581	-11.987	138,3	118.480	-96.006	123,4
2013	144.528	-128.062	112,9	16.469	-8.702	189,3	160.997	-136.765	117,7
2014	129.430	-117.788	109,9	20.645	-12.569	164,2	150.075	-130.358	115,1
2015	92.831	-67.355	137,8	10.403	-13.092	79,5	103.234	-80.448	128,3
2016	92.067	-63.547	144,9	19.136	-14.684	130,3	111.203	-78.231	142,1
2017	127.248	-60.443	210,5	42.471	-25.655	165,5	169.719	-86.098	197,1
2018	124.047	-73.558	168,6	41.354	-31.735	130,3	165.401	-105.293	157,1
2019	211.839	-86.612	244,6	66.344	-34.621	191,6	278.183	-121.232	229,5
TOP ve ORT.	1.784.933	-1.322.091	140,6	325.950	-228.608	140,8	2.110.883	-1.550.701	138,0
2020/11	429.034	-201.141	231,3	47.499	-42.171	112,6	476.533	-243.312	195,9

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı verilerinden yararlanılarak hesaplanmıştır.

- 2006-2019 döneminde dış borçlar için ortalama borç çevirme oranı ise yüzde 140,8 olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla devlet ödediği her 100 TL dış borç karşılığında dışarıdan 140,8 TL yeniden borçlanmıştır. Böylece dönem bütününde 228,6 milyar TL'lik dış borç geri ödemesi yapılırken 325,9 milyar TL yeniden borçlanılmıştır. Dolayısıyla kamu dış borç stoku artmıştır.

- 2020 yılında ise 42,1 milyar TL tutarında dış borç geri ödemesi, 47,4 milyar TL yeniden borçlanma yapılmıştır. Böylece dış borç çevirme oranı önceki yıllara göre gerilemiş ve yüzde 112,6 olmuştur.

- İç ve dış borç çevirme oranlarındaki gelişmelere bağlı olarak 2006-2019 döneminde toplam borçlarda çevirme oranı yüzde 138 olarak gerçekleşmiştir. Bunun anlamı ise 1,5 trilyon TL'lik toplam borç ödemesine karşı 2,1 trilyon TL yeniden borçlanma olmuştur. Dolayısıyla kamu toplam borç stoku son ciddi miktarda artmıştır.

Bütçe ve finansmanına ilişkin gelişmeler kamu dengeleri boyutundan Türkiye'nin hızla 1990'lı yılların koşullarına doğru ilerlediğine ilişkin bir işaret olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle, pandemi sonrasında bütçede ciddi oranda gelir artırıcı ve harcama azaltıcı önlemlerin hayata geçirilmesi gerekebilecektir.

2.3.6.3. KAMU BORÇ STOKU

Yukarıdaki analizlerde kamunun yüksek hızla borçlandığına vurgu yapılmıştı. Bu vurguyu verilerle de değerlendirmek amacıyla Tablo 2.39'de ilgili istatistiklere yer verilmiştir. Buradan görülebileceği gibi;

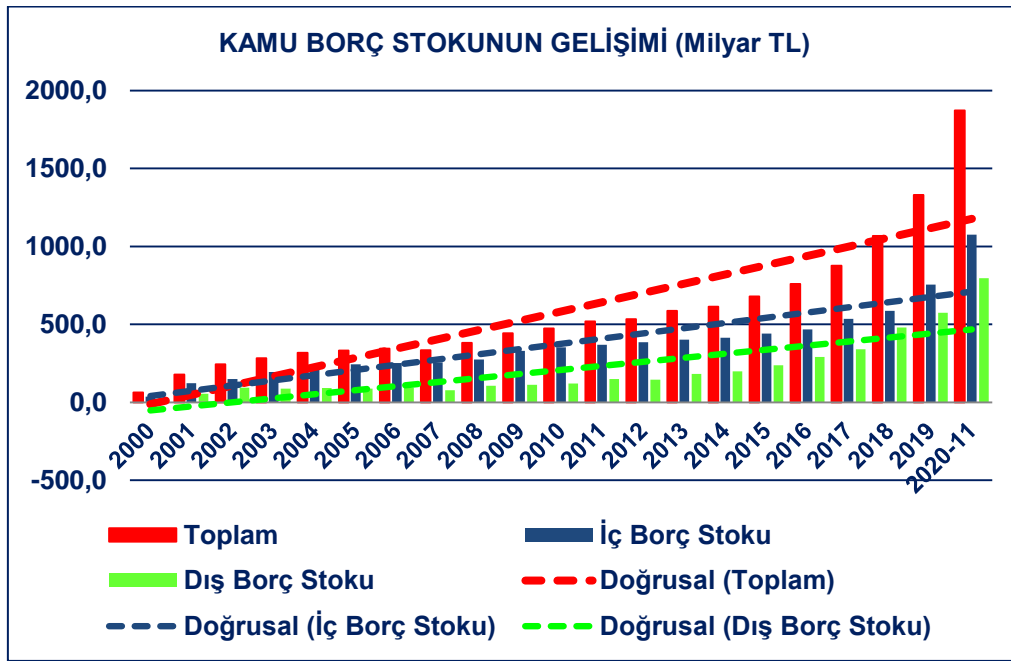
- İçeriden ve dışarıdan yapılan borçlanmalar sonucunda 2015 yılında 440,1 milyar TL olan kamu iç borç stoku 2019 yılı sonunda 755,1 milyar TL'ye, 238 milyar TL olan kamu dış borç stoku da 574 milyar TL'ye, toplam kamu borç stoku da 678 milyar TL'den 1,2 trilyon TL'ye yükselmiştir.

TABLO 2.39: MERKEZİ YÖNETİM TOPLAM BORÇ STOKU

(Milyar TL)	2015	2016	2017	2018	2019	2019/11	2020/11	Değişim (%)
Toplam	678,2	760,0	876,5	1.067,1	1.329,1	1.274,4	1.872,1	46,9
İç Borç Stoku	440,1	468,6	535,4	586,1	755,1	722,2	1.075,0	48,9
Hazine Bonosu	0,0	1,0	1,0	5,5	18,3	17,6	4,3	-75,5
Devlet Tahvili	440,1	467,6	534,5	580,6	736,8	704,6	1.070,7	52,0
Dış Borç Stoku	238,1	291,3	341,0	481,0	574,0	552,2	797,1	44,3
Uluslararası Tahvil	167,3	211,4	252,3	364,9	451,2	435,1	632,5	45,4
Kredi	70,8	79,9	88,7	116,1	122,8	117,1	164,5	40,5
Merkezi Yönetim İç Borç Stokunun Elinde Bulunduranlara Göre Dağılımı								
Toplam	458,5	496,8	574,1	633,4	873,6	845,2	1.222,2	44,6
Yurt İçi Yerleşikler	379,1	410,8	462,8	544,4	785,7	757,8	1.176,9	55,3
Bankacılık Kesimi	224,3	236,4	270,4	339,5	507,1	483,9	832,9	72,1
Kamu Bankaları	85,6	93,3	101,6	141,1	223,3	214,3	431,2	101,2
Özel Bankalar	108,9	90,2	108,5	120,7	163,8	155,9	219,7	40,9
Yabancı Bankalar	25,7	48,9	55,9	61,5	74,6	73,0	94,5	29,5
Kalkınma ve Yatırım Bank.	4,1	3,9	4,3	7,2	14,5	11,8	19,0	60,7
Katılım Bankaları				9,0	30,9	28,9	68,6	137,2
Banka Dışı Kesim	145,9	160,6	178,0	191,3	259,7	255,2	254,6	-0,2
Gerçek Kişiler	1,5	0,9	1,3	3,5	3,7	5,3	12,8	142,4
Tüzel Kişiler	115,9	128,0	143,2	153,6	189,8	186,3	159,6	-14,3
Menkul Kıy. Yat. Fonları	28,4	31,7	33,5	34,2	66,3	63,6	82,2	29,2
TCMB	9,0	13,9	14,5	13,6	18,9	18,7	89,3	378,3
Yurtdışı Yerleşikler	79,4	86,0	111,3	88,9	873,6	87,4	45,3	-48,2

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı

- 2020 yılında da kamu borçlanması hızlanarak artmıştır. Kamu iç borç stoku 2020 yılının ilk 11 ayı sonunda, 2019 yılının aynı dönemine göre yüzde 48,9 oranında artarak 722 milyar TL'den 1,1 trilyon TL'ye yükselmiştir. Aynı dönemde kamunun dış borç stoku ise TL bazında yüzde 44,3 oranında artarak 797 milyar TL'ye ulaşmıştır.
- Bu gelişmeler sonucu Kasım ayı itibariyle kamunun TL bazında toplam borç stoku, yüzde 46,9 oranında artarak 1,2 trilyon TL'den 1,8 trilyon TL'ye yükselmiştir. Bir başka deyişle 2020 yılı Ocak-Kasım döneminde kamu borç stoku yaklaşık 598 milyar TL artmıştır.

- Bu düzeyde bir borç artışı, 2003 sonrası dönemin hiçbir yılında söz konusu olmamıştır. Hatta bu borç artışı 2004-2017 dönemindeki 14 yılda gerçekleşen toplam borç artışından (593 milyar TL) da daha yüksektir.
- Bu veriler gelecek yıllardaki enflasyon oranı, faiz düzeyi ve bütçeden faiz ödemelerine ayrılmak zorunda alınacak kaynaklar konusunda fikir vermektedir. Dolayısıyla uzun yıllardır IMF ve AB çıpasının ardından Türkiye'nin en sağlam çıpası konumuna gelen güçlü kamu dengeleri çıpası da kaybedilmek üzeredir. Bu çıpanın tekrar nasıl sağlanacağı ve/veya yerine neyin konulacağı sorusu cevap beklemektedir.

2.3.6.4. KAMU BORÇLANMA FAİZLERİ

Tablo 2.40'da kamu iç borçlanma faizlerinin 2008-2020 dönemindeki aylık gelişimi verilmiştir. Buradan görülebileceği gibi;

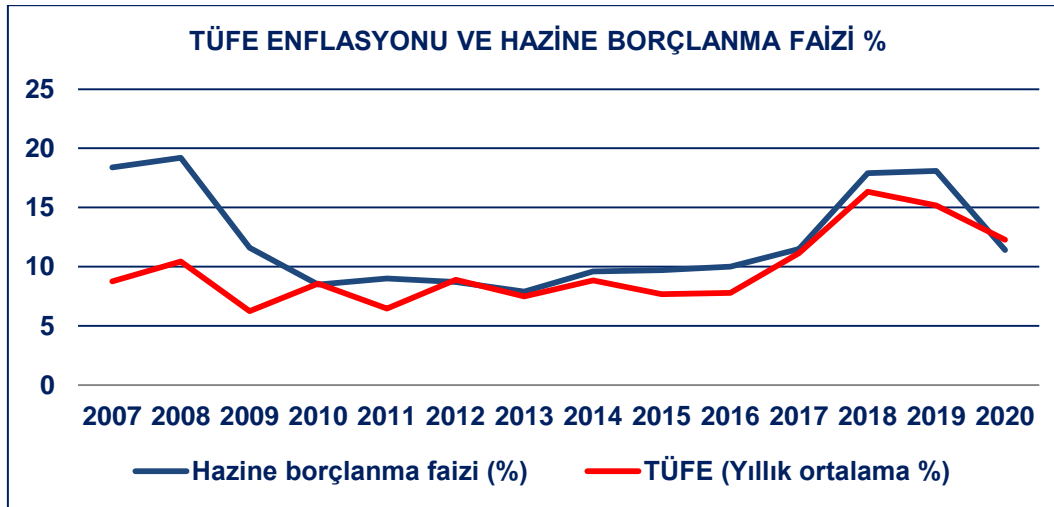
- Yıllık ortalama olarak Hazine borçlanma faizleri, 2013 yılında yüzde 7,9 ile inceleme döneminin en düşük düzeyine gerilemiş, sonraki yıllarda yatay seyredirken 2016 yılından itibaren yeniden artış eğilimine girmiş ve 2019 yılında rekor düzeye, yüzde 18,1 yükselmiştir.

TABLO 2.40:HAZİNE İSKONTOLU İHALELERİ YILLIK BİLEŞİK FAİZ ORANLARI

AYLAR	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Ocak	16,2	16,2	8,8	7,7	10,5	6,5	10,8	7,8	11,1	11,3	12,8	18,6	10,2
Şubat	16,7	15,0	8,5	8,7	9,4	6,2	10,9	8,1	10,9	11,1	12,7	18,6	10,7
Mart	17,5	14,3	8,7	9,0	9,6	6,5	11,1	8,2	10,1	11,4	13,4	19,7	11,0
Nisan	18,3	13,4	9,1	9,0	9,6	6,6	10,4	9,7	9,6	10,9	13,4	22,2	9,3
Mayıs	19,6	11,6	9,7	8,8	9,5	5,7	9,2	9,6	9,6	11,2	16,3	25,8	8,8
Haziran	21,5	12,1	9,1	9,1	9,1	8,4	8,7	9,9	9,3	10,8	18,1	23,6	9,0
Temmuz	20,5	11,0	8,4	9,1	8,0	9,0	8,6	9,6	9,1	11,0	18,7	20,4	9,9
Ağustos	18,9	9,5	8,4	8,9	7,9	9,3	9,2	10,5	9,7	11,0	22,5	15,3	14,1
Eylül	18,8	9,1	8,1	8,1	7,9	9,8	9,4	11,3	9,2	11,1	25,3	15,3	13,6
Ekim	20,6	7,5	7,7	8,4	7,5	8,5	9,8	10,8	9,7	12,0	23,8	14,3	13,3
Kasım	21,4	8,5	7,9	10,5	7,2	8,9	8,3	10,3	10,7	13,2	18,7	12,3	13,3
Aralık	18,6	9,0	8,0	10,3	5,8	9,2	8,8	10,9	11,4	13,0	18,6	11,7	13,6
Ortalama	19,2	11,6	8,5	9,0	8,7	7,9	9,6	9,7	10,0	11,5	17,9	18,1	11,4

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

- Kamu iç borçlanma faizleri 2020 yılında, TCMB'nin faiz indirimlerinin de katkısıyla, Mayıs ayına kadar gerilemiş, bu aydan sonra ise artış sürecine girmiş ve Ağustos ayında yüzde 14,1 ile yılı en yüksek düzeyine ulaşmıştır. Yılın geri kalan bölümünde ise yüzde 13'ler düzeyinde istikrar kazanmıştır.
- 2020 yılına ilişkin enflasyon oranları dikkate alındığında Hazinesinin 2020 yılındaki borçlanmalar için negatif reel faiz ödediği anlaşılmaktadır.

Türkiye’de mevcut enflasyon oranları ve alternatif finansal yatırım araçlarına ilişkin beklentiler dikkate alındığında, TL bazlı Hazine bonolarının-tahvillerinin 2020 yılında yatırımcılarına reel olarak kaybettirdiği unutulmadığında, 2021 yılında faizlerde artış yaşanacağını söylemek mümkündür.

2.3.7. ENFLASYON BOYUTUNDA

Türkiye’nin, dünya genelinde 50 yıla yakın bir süredir yüksek enflasyonla yaşayan ve toplumunun çok büyük bir bölümü enflasyonsuz bir dönem hatırlamayan yegane ülke olduğunu söylemek mümkündür. Zaman zaman tek hanelere düşürülmüş olsa da, yapısal kaynakları ortadan kaldırılamadığı için enflasyon yeniden yükselişe geçebilmektedir. Bu nedenle, dün olduğu gibi bugün de Türkiye’nin en önemli ve çözümü en öncelikli sorunlarının başında enflasyon gelmektedir. Dünya genelinde neredeyse yüzde 0-3 bandına yerleşen bir enflasyonun varlığı bu öncelikli olma durumunu daha da belirginleştirmektedir. Aksi halde yüksek enflasyon, yüksek faiz, istikrarsız döviz kurları sarmalından kurtulmak mümkün olmayacaktır.

2020 yılına ilişkin aylık ve yıllık enflasyon verileri Tablo 2.41’de verilmiştir. Buradan;

- 2020 yılında yurtiçi üretici fiyatları endeksindeki (Yİ-ÜFE) gelişmeler incelendiğinde, yıllık enflasyonun Ağustos ayına kadar tek hanede ancak yine de dünya geneline oranla yüksek seyrettiği görülmektedir. Ancak ÜFE enflasyonu Ağustos ayı sonrasında farklı bir nitelik kazanmış, önce çift hanelere ardından da yüzde 20’nin üzerine yükselmiştir. Bu gelişmenin, dış girdi bağımlılığının yüksek olmasının etkisiyle, büyük ölçüde kurlarda aynı dönemde yaşanan artışlardan kaynaklandığı söylenebilir.

TABLO 2.41: 2020 YILI ENFLASYON ORANLARI (%)

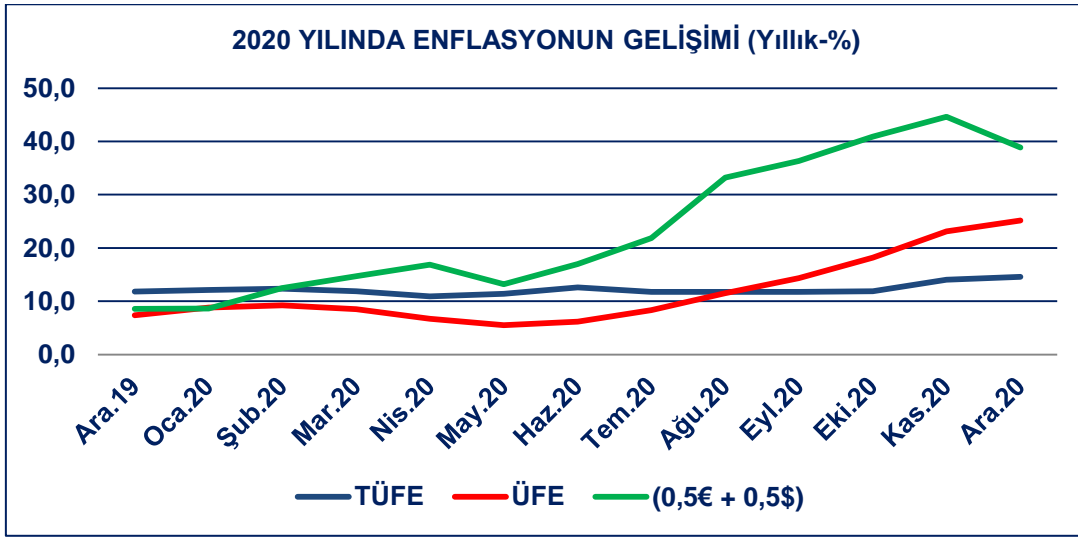
AYLAR	TÜFE		Yİ-ÜFE		(0,5 € + 0,5 \$) %	
	Aylık	Yıllık	Aylık	Yıllık	Aylık	Yıllık
Ara.19	0,7	11,8	0,7	7,4	2,0	8,6
Oca.20	1,4	12,2	1,8	8,8	1,4	8,6
Şub.20	0,4	12,4	0,5	9,3	1,2	12,5
Mar.20	0,6	11,9	0,9	8,5	5,3	14,7
Nis.20	0,9	10,9	1,3	6,7	7,0	16,8
May.20	1,4	11,4	1,5	5,5	1,9	13,2
Haz.20	1,1	12,6	0,7	6,2	-0,3	17,0
Tem.20	0,6	11,8	1,0	8,3	1,4	21,8
Ağu.20	0,9	11,8	2,4	11,5	7,9	33,2
Eyl.20	1,0	11,8	2,7	14,3	3,4	36,3
Eki.20	2,1	11,9	3,6	18,2	4,8	40,9
Kas.20	2,3	14,0	4,1	23,1	1,8	44,6
Ara.20	1,3	14,6	2,4	25,2	-2,0	38,9

Kaynak: TÜİK

- 2020 yılında Tüketici Fiyatları Endeksinde (TÜFE) gerçekleşen gelişmeler değerlendirildiğinde ise aylık bazda dalgalanmalar olsa da Ocak-Ekim döneminde yıllık bazda yüzde 11'ler düzeylerinde bir TÜFE enflasyonunun olduğu görülmektedir. Ancak, Kasım ve Aralık aylarında bu oranın yüzde 14'e yükseldiği anlaşılmaktadır.
- 2020 yılında enflasyon boyutunda dikkat çeken önemli gelişme; ÜFE ve TÜFE enflasyonları arasındaki büyük farktır. ÜFE'deki yüksek artışa TÜFE'nin ayak uyduramaması, büyük ölçüde, pandemiye bağlı kısıtlamalar ve gelir düşüklüğüne bağlı olarak talebin çok zayıf olmasından kaynaklanmaktadır.
- Türkiye ekonomisinin ilk dokuz ayda ancak binde beş büyüdüğü ve maliyet enflasyonunun belirgin olduğu dikkate alındığında Türkiye'nin pandemi sürecini stagflasyonist bir iklimde geçirdiği söylenebilir.
- Ancak, talebin canlanması sonrasında maliyet artışlarının tüketicilere yansıtılma düzeyinde artış olabilecek, bu da enflasyona yeni bir ivme kazandırabilecektir.

2020 yılı deneyimi de bir kez daha Türkiye'nin enflasyonu kontrol altına almak için kurlarda istikrar sağlaması gereğine işaret etmiştir. TÜFE ve Yİ-ÜFE enflasyonları ile yarım Dolar ve yarım Euro'dan oluşan döviz sepetindeki yıllık değişimleri gösteren grafik incelendiğinde;

- 2020 yılı Haziran ayında döviz sepetinde artışın belirginleşmesiyle ÜFE enflasyonu da uyumlu harekete geçmiştir. Ancak bu harekete TÜFE katılmamış ve yatay bir seyir izlemiştir.
- 2019 Aralık ayı ile 2020 yılı Aralık ayını kapsayan dönem için döviz sepeti ile Yİ-ÜFE enflasyonu arasındaki korelasyon katsayısı 0,87, TÜFE enflasyonu ile de 0,51 olarak hesaplanmaktadır. Dolayısıyla her iki enflasyon da kur artışlarından aynı yönde etkilenmekte, ancak pandeminin yarattığı özel koşullar nedeniyle döviz kurları ile TÜFE enflasyonu arasında daha zayıf bir ilişki bulunmaktadır.

2020 yılının özgün koşulları ekonomide yaşanan gelişmelerin standart perspektiften değerlendirilmesini güçleştirmekte, daha geniş bir bakış açısına ihtiyaç doğurmaktadır. Nitekim TÜFE enflasyonun sektörel boyutta analizi bu ihtiyacın hissedildiği alanların başında gelmektedir.

Zira pandemi nedeniyle talep deseni değişmiş ve daralmıştır. Bu da bazı üretici/satıcıların maliyet artışlarını nihai tüketiciye yansıtmasını engellemiş, bazılarının ise enflasyonun üzerinde artırabilmesine imkan vermiştir. Dolayısıyla bazı ürünlerde “pandemi rantı” oluşmuştur. Tablo 2.42 incelendiğinde;

- 2020 yılı sonu itibariyle sektörel bazda en yüksek fiyat artışlarının ulaştırma ve gıda ürünlerinde gerçekleştiği görülmektedir. Gıda ürünlerindeki yüksek fiyat artışları pandemiye rağmen talebin korunması, hatta artması ile girdi maliyetlerine bağlanabilir. Ulaşım maliyetlerindeki artış ise hem akaryakıt fiyatlarındaki artıştan, hem de kapasite kullanımının düşmesi ve dolayısıyla birim taşıma maliyetlerinin artmasıyla ilişkilendirilebilir.

TABLO 2.42: BAZI SEKTÖRLERDE YILLIK TÜFE ENFLASYON ORANLARI (%)

AYLAR	TÜFE	Gıda	Giyim	Konut	Ev Eşy.	Sağlık	Ulaştırma	Haberleşme	Eğitim
2019-12	11,8	10,9	4,5	9,9	9,8	13,6	12,2	3,2	14,5
2020-1	12,2	9,0	6,0	14,8	7,5	14,1	13,0	2,1	15,1
2020-2	12,4	10,6	6,0	15,3	7,4	13,6	11,7	2,3	14,2
2020-3	11,9	10,1	6,2	15,3	7,7	12,8	8,8	2,5	13,4
2020-4	10,9	11,3	4,9	14,5	6,1	12,9	5,5	1,6	12,4
2020-5	11,4	12,9	7,7	14,5	9,0	13,1	6,7	3,0	11,2
2020-6	12,6	12,9	10,7	15,0	9,7	13,6	11,0	4,8	11,7
2020-7	11,8	12,7	10,3	12,5	7,8	14,2	8,8	5,8	12,6
2020-8	11,8	13,5	9,2	11,3	8,9	14,7	12,7	6,4	8,5
2020-9	11,8	15,0	6,9	10,0	11,3	15,1	13,0	6,7	7,6
2020-10	11,9	16,5	2,2	8,4	13,0	15,6	13,9	5,5	7,4
2020-11	14,0	21,1	1,0	9,1	14,2	16,3	18,7	5,2	7,0
2020-12	14,6	20,6	-0,3	9,6	18,0	16,7	21,1	5,7	6,8

Kaynak: TÜİK

- Diğer taraftan pandemi sürecinde giyim harcamalarında belirgin bir düşüş yaşanmış, bu da olası maliyet artışlarının fiyatlara yansıtılmasını engellemiştir. Hatta satıcılar nakit ihtiyaçlarını karşılamak için fiyatlarda indirimler yapmıştır.

Kısaca ifade etmek gerekirse; 2020 yılında enflasyona ilişkin olarak sadece teknik/ekonomik analiz yapmak yeterli olmayacak, kısıtlamaların etkileri ve sosyal yansımalarını da dikkate almak gerekecektir. Ancak bu durum, Türkiye koşullarında kur artışlarının enflasyonist etkilerinin konjonktürel olarak yavaşladığını, makro ekonomik zeminle birlikte enflasyonun daha da artma potansiyeli bulunduğunu görmeye de engel olmamalıdır.

2.3.8. FİNANSAL YATIRIM ARAÇLARI BOYUTUNDA

Tablo 2.43'da finansal yatırım araçlarının 2020 yılı getirilerine yer verilmiştir. Buradan;

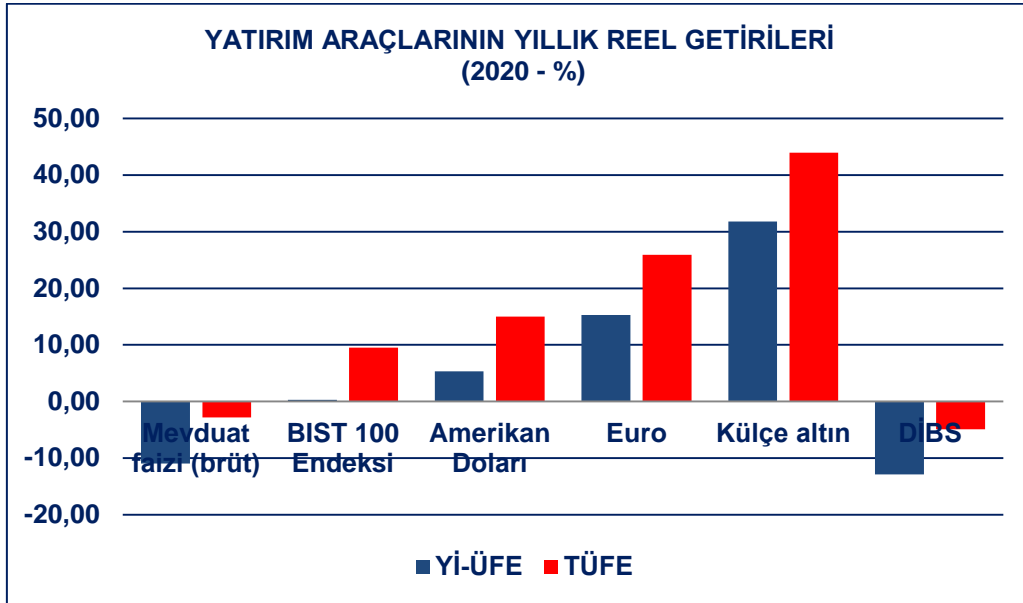
- TÜFE ile enflasyondan arındırıldığında yatırımcısına yıllık bazda en yüksek reel getirileri sırasıyla: külçe altın (% 43,9), Euro (% 25,9), Dolar (% 14,9) ve Borsa, yani BIST 100 endeksinin (%9,5) sağladığı görülmektedir.
- 2020 yılında reel olarak devlet iç borçlanma senetleri (DİBS-%4,9), mevduat faizi (%2,7) ise yatırımcısına kaybettirmiştir. Reel getiri hesabının TÜFE değil de Yİ-ÜFE ile yapılması durumunda ise, ÜFE enflasyonu çok daha yüksek olduğu için, reel getiriler gerilemekte, kayıplar artmaktadır.

TABLO 2.43: 2020 YILINDA BAZI YATIRIM ARAÇLARININ GETİRİSİ

YATIRIM ARAÇLARI	YILLIK		
	Nominal	Reel Getiri (%)	
	Getiri (%)	Yİ-ÜFE	TÜFE
Mevduat faizi (brüt)	11,40	-10,99	-2,79
BIST 100 Endeksi	25,53	0,30	9,54
Amerikan Dolar'ı	31,78	5,30	14,99
Euro	44,30	15,30	25,92
Külçe altın	64,96	31,81	43,94
DİBS	8,99	-12,91	-4,90

Kaynak: TÜİK

- Bu veriler çerçevesinde tasarrufunu TL olarak faizde değerlendiren yatırımcılar 2020 yılını önemli oranda kayıpla kapatmışlardır. Bu kayıp alternatif yatırım araçlarının getirisi dikkate alındığında daha da artmaktadır.
- Bu nedenle 2021 yılında vatandaşların döviz ve altın yerine TL'ye yönelmeleri için reel faizlerin daha yüksek oranda pozitif olması gerekecektir. Aksi halde dolarizasyon yani TL yerine döviz kullanılması şeklindeki para ikamesi tersine dönmeyecek, kurlardaki dalgalanma devam edebilecektir.

- Diğer taraftan 2020 yılında yaşanan genel ekonomik gelişmeler ve yatırım araçlarının getirisine ilişkin değerlendirmeler, faizleri düşürmenin yolunun enflasyonu düşürmekten geçtiğini ortaya koymuştur. Zira TCMB'nin indirimleri yoluyla düşük faiz ve rezerv satışlarıyla düşük kur sağlamak için çıkılan yol; yüksek kur ve yüksek faize varmıştır.

Borsa İstanbul'da 2020 yılında endeks bazında aylık olarak yaşanan gelişmeler Tablo 2.44'de verilmiştir. Buradan görülebileceği gibi;

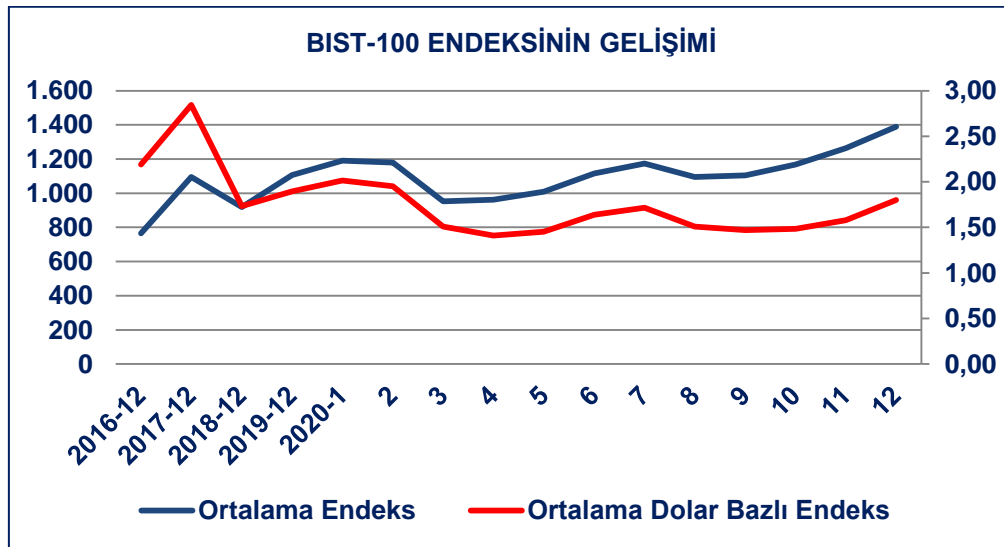
- Pandeminin Türkiye'ye de sirayet etmesinin ardından Mart ve Nisan aylarında Borsa'da düşüş yaşanmış, izleyen aylarda artış trendi görülmüş, yılın son iki ayında bu trende hızlı artışlar görülmüştür.

TABLO 2.44: BORSA ENDEKSİ VE İŞLEM HACMİNDE GELİŞMELER

AYLAR	Ortalama Endeks	Ortalama Dolar Bazlı Endeks	Ortalama İşlem Hacmi (Milyon TL)	Ortalama İşlem Hacmi (Milyon Dolar)
2016-12	765	2,19	3.331	955
2017-12	1.095	2,85	6.551	1.706
2018-12	919	1,73	5.603	1.026
2019-12	1.107	1,90	12.617	2.160
2020-1	1.191	2,01	18.183	3.073
2020-2	1.179	1,95	19.582	3.235
2020-3	953	1,51	12.196	1.930
2020-4	963	1,41	17.978	2.627
2020-5	1.009	1,45	20.164	2.912
2020-6	1.116	1,64	25.299	3.713
2020-7	1.174	1,71	30.717	4.482
2020-8	1.094	1,51	26.949	3.713
2020-9	1.104	1,47	27.498	3.647
2020-10	1.169	1,48	31.953	4.047
2020-11	1.264	1,58	42.132	5.310
2020-12	1.389	1,80	39.678	5.150

Kaynak: Borsa İstanbul

- Bu yıl borsada önemli gelişmeler yaşanmıştır. Binlerce yeni yerli yatırımcı, alternatif araçlardaki getiri beklentilerinin düşük olması nedeniyle, borsaya girmiş, yerli payı yabancıları geçmiş, işlem hacmi ve endeks değerinde tarihi rekorlar kırılmıştır.

- 2020 yılında borsada günlük ortalama işlem hacmi 26 milyar TL olmuş, 30 Aralık tarihinde 1.480 ile endeks tarihi en yüksek değerine ulaşmıştır. Bu arada zorlu ve Covid-19'lu 2020 yılında reel gerekçeleri olmadan birçok hisse senedinin fiyatının artması, reel-finans dengesizliğini/kopuşunu yeniden gündeme getirmiştir. Bu bağlamda, 2021 yılında borsa İstanbul'u riskli günlerin beklediğini söylemek yanlış olmayacaktır.

2.3.9. BANKACILIK, MEVDUAT VE KREDİLER BOYUTUNDA

2020 yılında ekonominin parasal ve finansal boyutlarında yaşanan gelişmeler izleyen bölümde değerlendirilmiştir.

2.3.9.1. BANKACILIK SEKTÖRÜNDE GELİŞMELER

2020 yılında, özellikle pandemi sonrası dönemde, devletin zor durumda kalan işletmeler ile vatandaşlara, gelişmiş ülkelerde olduğu gibi doğrudan yardımlar vermek yerine krediye yönlendirmesi nedeniyle bankacılık kesiminde hareketlilik yaşanmıştır. Bu hareketlilik Hazine-kamu bankaları-TCMB arasında yakın ilişkiler kurulmasını gerektirmiştir. Böylece ciddi bir parasal genişleme ve kredi artışı yaşanmıştır. İzleyen bölümde bu politika tercihinin etkileri değerlendirilecektir.

2.3.9.1.1. BANKACILIK SEKTÖR RASYOLARI

Türkiye 2000'li yılların başında oldukça pahalıya mal olmuş bir bankacılık deneyimi yaşamıştır. Sistemin yeniden yapılandırılması ve Merkez Bankasına araç bağımsızlığı tanınmasının yanında etkin denetim kuralları getirilmiştir.

Ancak, son yıllarda bu kurallardan pratikte bazı geriye gidişlerin yaşandığına ilişkin sinyaller alınmaktadır. Devletin, firmaların ve vatandaşların borçluluk düzeyinin yüksek olduğu, TCMB'nin rezerv sorunu yaşadığı, kamu bankalarının görev zararlarının arttığı bir ortamda bankacılık sistemini her zamankinden daha güçlü tutma gereği bulunmaktadır.

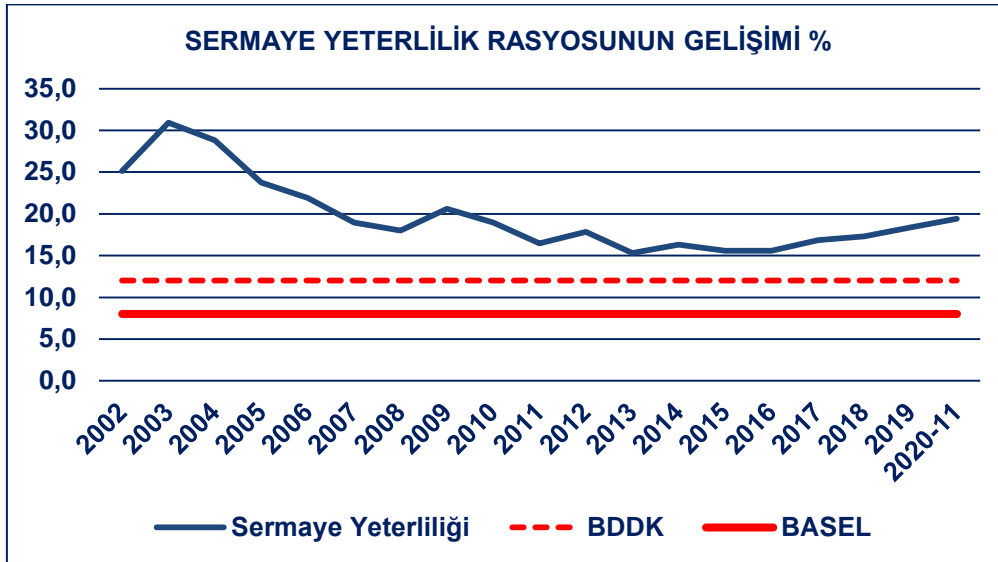
TABLO 2.45: BANKACILIK SEKTÖRÜNE İLİŞKİN ORANLAR

YIL	Sermaye Yeterliliği	Takipteki Al. / Toplam Krediler	Kredi / Mevduat	Menkul Değerler / Mevduat	TL Kredi / TL Mevduat	Krediler / Varlıklar	Faiz Geliri / Faiz Gideri	Özkaynak Karlılığı
2002	25,1	17,5	35,5	62,4		23	140,5	11,3
2005	23,7	4,7	65,7	56,9		37,8	176,3	12,1
2006	21,9	3,7	74,3	51,7	87,6	43,8	161,3	21,0
2007	18,9	3,5	83,2	46,2	94,8	49,1	158,5	24,8
2008	18,0	3,7	84,1	42,7	95,9	50,2	156,5	18,7
2009	20,6	5,3	80,6	51,1	86,9	47,1	196,1	22,9
2010	19,0	3,7	88,5	46,7	89,6	52,2	199,9	20,1
2011	16,5	2,7	101,0	41,0	105,7	56,1	180,5	15,5
2012	17,9	2,9	106,1	35,0	112,0	58,0	190,7	15,7
2013	15,3	2,7	114,1	30,3	125,4	60,5	207,6	14,2
2014	16,3	2,8	121,6	28,7	139,5	62,2	189,7	12,2
2015	15,6	3,1	123,4	26,5	146,6	63,0	189,0	11,3
2016	15,6	3,2	123,6	24,1	131,7	63,5	188,3	14,3
2017	16,8	3,0	126,6	23,4	64,4	184,6	184,6	16,8
2018	17,3	3,9	122,6	23,4	61,9	165,8	165,8	17,3
2019	18,4	5,4	109,6	25,7	59,1	162,9	162,9	18,4
2019-11	18,6	5,2	112,0	25,5	59,6	160,1	162,9	18,6
2020-11	19,4	4,0	108,9	30,0	59,2	206,9	206,9	19,4

Kaynak: BDDK

Bu bağlamda, Basel Kriterleri'ne göre yüzde 8 olması gereken sermaye yeterlilik rasyosunun, BDDK tarafından yüzde 12 olarak belirlenmesi ve hala o düzeyde tutulması önemli bir kazanımdır. Tablo 2.45'den görülebileceği gibi;

- 2019 yılında yüzde 18,4 olan bu oran 2020 yılı Kasım ayı sonunda yüzde 19,4'e yükselmiştir. Bu, risk algısı ve yönetimi açısından olumlu bir gelişmedir.

- Bu arada bankaların takibe düşen alacaklarının toplam kredilere oranı, 2019 yılının 11. ayı itibariyle yüzde 5,2 iken, bu oran 2020 yılının aynı döneminde yüzde 4'e gerilemiştir. Bu oranın, bu konu bağlamında pandemi nedeniyle bankalara getirilen kısıtlamalarla gerilediği ifade edilebilir. Ancak, bir süre sonra bu oranda ciddi artışlarla karşılaşılma olasılığı hiç de az değildir.
- Kredilerin mevduatlara oranı ise 2019 yılı Kasım ayında yüzde 112 iken 2020 yılı Kasım ayı sonunda yüzde 108'e gerilemiştir. Bu oran 2012 sonrası dönemin en düşüğüdür. Bu gelişmede kamu bankalarının dışındaki, yani özel ve yabancı bankaların kredi verme konusunda daha dikkatli davranmalarının etkili olduğu söylenebilir.
- Rasyolar boyutunda 2020 yılında ortaya çıkan bir diğer gelişme ise faiz gelirlerinin faiz giderlerine oranının 2019 Kasım ayına göre 2020 yılında önemli oranda artmasıdır. Bu gelişmede bazı bankaların kredi faizlerini artırırken mevduat faizlerinde daha yavaş davranmalarının etkili olduğu söylenebilir.

Bankacılık sektörüyle ilgili olarak 2021 yılında gündeme gelecek en önemli konunun, yüzdürülen krediler olacağı anlaşılmaktadır. Zira, Hazine-TCMB-Kamu bankaları öncülüğünde tahsili mümkün olmayan ve bilançolarda alacak olarak görünen ancak alınamayacak kredilerin sistemin dışına çıkarılması gerekmektedir.

2.3.9.1.2. MEVDUAT VE KREDİ FAİZLERİ

Tablo 2.46'da Merkez Bankası'nın gecelik ve bankacılık sektöründe TL ve döviz mevduat faizlerinin gelişimi verilmiştir. Buradan;

- 2018 yılının ikinci yarısında başlayan hızlı kur artışları ve Ağustos ayında bunun kur şokuna dönüşmesi sonucunda Merkez Bankasının gecelik borç alma (mevduat) faizlerini Eylül ayında yüzde 22,5'e kadar yükseltmesi gerekmişti. Daha sonra 2019 yılının Temmuz ayından itibaren faiz indirimlerine başlanmış ve 2020 yılının Mayıs ayına kadar devam etmişti.
- Ancak, daha sonra bir taraftan pandeminin etkileri, diğer taraftan da TCMB'nin önemli miktarda döviz satışına rağmen döviz kurlarında ralli başlamıştır. Bunun sonucunda Merkez Bankası gecelik borç alma (mevduat) faizlerini Eylül ayından itibaren artırmaya başlamıştır.

- Eylül ayında 200 baz puanlık artışın ardından Ekim ayının pas geçilmesi ve buna bağlı olarak kurlarda yine hızlı artış olması Kasım ayında 475 baz puanlık artışı getirmiştir. Aralık ayında da 200 baz puanlık artış gerçekleşmiştir. Bu artışların ardından döviz kurlarında bir gevşeme yaşanmıştır.

TABLO 2.46: TL VE DÖVİZ MEVDUAT FAİZLERİ (%)

YIL	TCMB Gecelik Borç Alma Faiz Oranları	TL MEVDUAT FAİZİ ⁽¹⁾			DTH FAİZİ ⁽¹⁾					
					DOLAR			EURO		
		3 Ay	6 Ay	1 Yıl	3 Ay	6 Ay	1 Yıl	3 Ay	6 Ay	1 Yıl
2000	118,42	81,8	41,9	173,4	12	10,3	9,6	7,4	8,1	9,4
2005	13,5	16,9	17,4	16,6	3,6	3,8	3,4	2,9	3	2,9
2010	1,5	8,8	8,8	9,0	2,9	2,8	2,7	2,6	2,6	2,6
2015	7,25	11,8	11,6	10,7	2,1	2,1	2,1	1,4	1,4	1,5
2016	7,25	10,6	10,6	10,3	2,9	2,9	2,4	1,4	1,4	1,3
2017	7,25	13,6	13,6	13,5	3,4	3,0	3,1	1,5	1,4	1,6
2018	22,50	23,6	25,1	22,3	4,3	4,4	4,4	1,9	2,0	1,8
2019	10,50	11,2	11,0	14,6	2,0	2,2	2,6	0,3	0,4	0,7
2020-1	9,75	10,3	10,0	13,3	1,6	2,0	2,4	0,2	0,3	0,6
2020-2	9,25	10,0	9,3	12,7	1,4	1,8	2,2	0,2	0,3	0,5
2020-3	8,25	10,1	8,9	11,6	1,2	1,6	2,0	0,2	0,3	0,4
2020-4	7,25	9,9	8,7	10,8	1,3	1,4	1,9	0,2	0,2	0,4
2020-5	6,75	8,5	8,5	10,2	1,0	1,2	1,7	0,3	0,3	0,3
2020-6	6,75	8,2	8,0	9,5	1,0	1,1	1,5	0,3	0,3	0,3
2020-7	6,75	8,2	7,8	9,0	1,0	1,0	1,4	0,4	0,3	0,3
2020-8	6,75	10,1	8,1	8,7	1,3	1,0	1,3	0,5	0,3	0,3
2020-9	8,75	11,7	8,9	8,7	1,6	1,2	1,3	0,7	0,3	0,3
2020-10	8,75	12,2	9,7	10,0	1,7	1,3	1,5	0,8	0,4	0,4
2020-11	13,50	13,9	11,1	10,6	1,8	1,5	1,5	0,9	0,4	0,4

(1) Ağırlıklı Ortalama Basit Faiz Oranı

Kaynak: TCMB

- 2020 yılında TL mevduat faizlerinde de önce önemli oranda indirimler yaşanmıştır. 2020 yılı Ocak ayında yüzde 13 dolaylarında olan bir yıl vadeli mevduat faizi Ağustos ayında yüzde 8,7'ye kadar düşmüştür. Eylül ayında tersine dönen süreç sonunda bu faiz oranı yüzde 11' kadar yükselmiştir.
- 2020 yılında döviz mevduatı faizlerinde ise düzenli gerileme yaşanmış ve Dolar için faiz oranları yüzde bir, Euro için ise binde 3'e kadar düşmüştür. Buna rağmen döviz mevduatlarında gerileme değil, artış olmuştur.

Bankaların kredi faizleri Tablo 2.47’de verilmiştir. Buna göre;

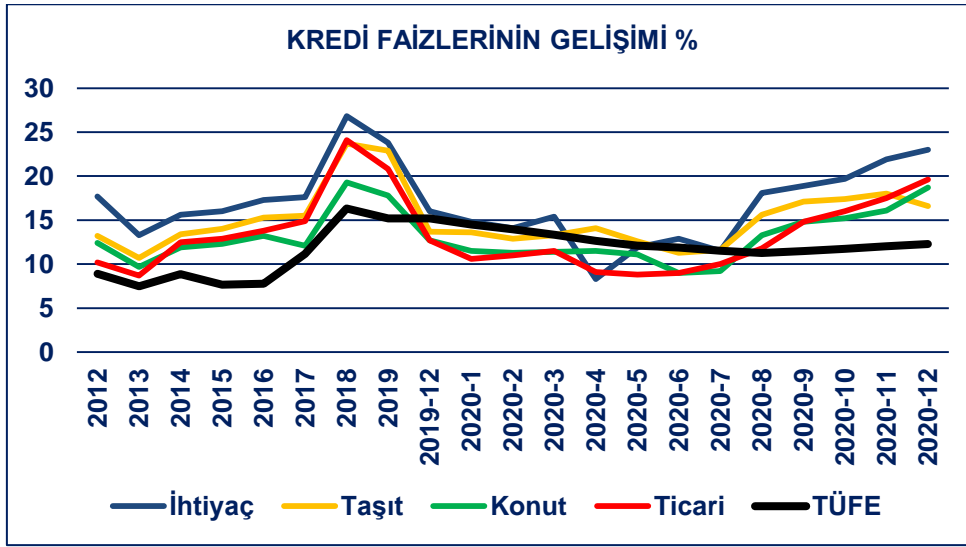
- 2019 yılının ilk yarısında kredi faizlerinde gerileme yaşanmış, ancak, bu eğilim Ağustos ayında tersine dönmüştür. Bu aydan sonra, Merkez Bankası’nın faiz yükseltmeye başlatmasının da etkisiyle, yıl sonuna kadar kredi faizleri düzenli olarak artmıştır.

TABLO 2.47: KREDİ FAİZLERİ (%)

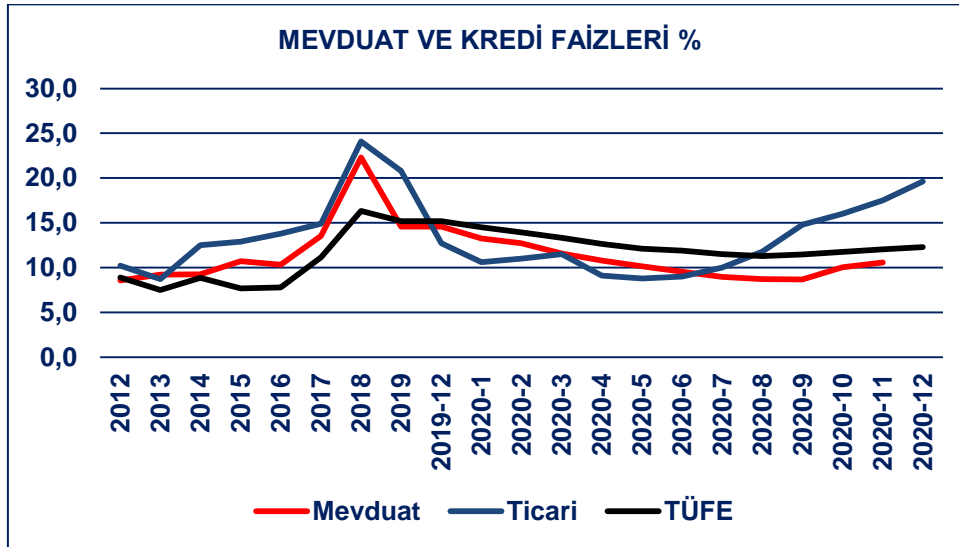
YIL	İhtiyaç	Taşıt	Konut	Ticari
2012	17,7	13,2	12,4	10,2
2013	13,3	10,7	9,7	8,7
2014	15,6	13,4	11,9	12,5
2015	16,0	14,0	12,3	12,9
2016	17,3	15,3	13,2	13,8
2017	17,6	15,5	12,1	14,9
2018	26,8	23,7	19,3	24,1
2019	23,8	22,9	17,8	20,8
2019-12	16,0	13,7	12,7	12,7
2020-1	14,8	13,6	11,5	10,6
2020-2	14,1	12,9	11,3	11,0
2020-3	15,4	13,3	11,4	11,5
2020-4	8,3	14,1	11,5	9,1
2020-5	11,9	12,6	11,1	8,8
2020-6	12,9	11,3	9,0	9,0
2020-7	11,5	11,6	9,2	10,0
2020-8	18,1	15,6	13,3	11,8
2020-9	18,9	17,1	14,8	14,8
2020-10	19,7	17,4	15,2	16,0
2020-11	21,9	18,0	16,1	17,5
2020-12	23,0	16,6	18,7	19,6

Kaynak: TCMB

- 2019 yılı sonunda yüzde 16 olan ihtiyaç kredisi faizleri Nisan ayında yüzde 8,3’e, taşıt kredileri yüzde 13,7’den Haziran’da yüzde 11,3’e, konut kredileri yüzde 12,7’den Temmuzda yüzde 9,2’ye’ye, ticari krediler de yüzde 12,7’den yüzde 8,8’ kadar gerilemiştir.
- Böylece pandeminin etkili olduğu dönemde ekonomiye panzehir olarak düşük faizli kredi enjekte edilmiştir.

- 2020 yılında dikkat çeken bir gelişme de yılın ilk yarısında kredi ve mevduat faizleri birbirine oldukça yakınsamışken yılın ikinci yarısında makasın mevduat faizleri aleyhine hızla açılmasıdır. Bu gelişme, bankaların kredi vermeye zorlanmasına yönelik olarak getirilen düzenlemelere karşı bankaların adeta mevduat toplamak istememesinin bir sonucu olmuştur.

Kısaca ifade etmek gerekirse, faizler açısından 2020 yılında ilk yarısı ile ikinci yarısı, özellikle de son çeyreği yaz ile kış kadar farklı olmuştur. Bu koşullarda hangi uygulamaların daha doğru olduğunu 2021 yılında yaşanacak gelişmeler söyleyecektir.

2.3.9.2. PARASAL GELİŞMELER

Tablo 2.48 temel parasal göstergelerde 2020 yılında aylık bazda yaşanan gelişmeler verilmiştir. Buradan görülebileceği gibi;

- 2020 yılında Merkez Bankası'nın piyasaya çıkardığı ilave para (emisyon) 2019 yılına göre yıl sonunda yüzde 20,5 oranında artmıştır. Ancak yıl içinde bu artışın yüzde 72'ye (Temmuz) kadar ulaştığı gözlenmiştir. Dolayısıyla TCMB yılın ilk yarısında adeta gaza basmış, ikinci yarıda ise fren yaparak parasal genişlemeyi yavaşlatmıştır.
- Ancak yine de yüzde 20,5 düzeyindeki yıl sonu emisyon artış oranı, ekonominin 2020 yılında büyümeyeceği dikkate alındığında, yüksektir ve de yıllık enflasyona yakındır. Dolayısıyla 2020 yılında enflasyonla mücadelenin ikinci plana düştüğü söylenebilir.

TABLO 2.48: PARASAL BÜYÜKLÜKLER(Milyar TL)

YIL	Milyar TL				Yıllık artış (%)			
	Emisyon	M1	M2	M3	Emisyon	M1	M2	M3
2014	86,5	252,0	1018,5	1063,2	13,8	11,8	11,9	11,8
2015	103,0	312,0	1195,8	1238,1	19,2	23,8	17,4	16,5
2016	123,0	382,4	1406,7	1450,7	19,3	22,5	17,6	17,2
2017	131,5	449,6	1624,7	1675,8	6,9	17,6	15,5	15,5
2018	134,5	512,5	1940,6	1988,3	2,3	14,0	19,4	18,6
2019	156,4	712,8	2457,5	2575,2	16,3	39,1	26,6	29,5
2020	188,4	1219,8	3325,0	3418,6	20,5	71,1	35,3	32,8
2020-1	155,1	736,8	2479,9	2593,9	19,7	45,6	26,7	29,1
2020-2	160,4	787,4	2551,4	2668,6	24,4	52,2	29,5	30,9
2020-3	178,3	847,0	2666,8	2779,7	34,6	48,7	28,9	28,9
2020-4	217,4	1004,2	2919,4	3041,1	61,5	76,9	36,4	35,7
2020-5	226,7	1049,0	2917,9	3058,1	48,6	71,3	34,4	34,5
2020-6	222,5	1101,6	3012,7	3146,3	57,4	81,1	39,4	39,0
2020-7	247,2	1195,5	3143,7	3265,4	72,9	98,3	44,3	43,3
2020-8	221,2	1212,2	3202,3	3310,1	42,9	89,0	41,3	39,9
2020-9	216,9	1230,9	3274,8	3378,6	42,0	87,8	43,0	41,1
2020-10	212,9	1275,0	3382,0	3485,8	37,3	91,2	44,7	42,4
2020-11	197,3	1256,0	3354,3	3456,5	29,4	85,5	42,4	39,7
2020-12	188,4	1219,8	3325,0	3418,6	20,5	71,1	35,3	32,8

Kaynak: TCMB

- Diğer taraftan, 2020 yılında dolaşımdaki para ile vadesiz mevduatların toplamından oluşan M1 tanımlı para arzı yüzde 71,1, M1'e vadeli mevduatlar ve yerleşik olmayanların döviz mevduatının eklenmesiyle bulunan M2 tanımlı para miktarında yüzde 35,3 oranında artış gerçekleşmiştir. Bu veriler ise enflasyonist bir artışa işaret etmektedir ve enflasyonu, yetersiz talep nedeniyle olabileceğinden daha az olsa da, artırmıştır.

2.3.9.3. MEVDUAT GELİŞMELERİ

Tablo 2.49'de yer alan verilerden;

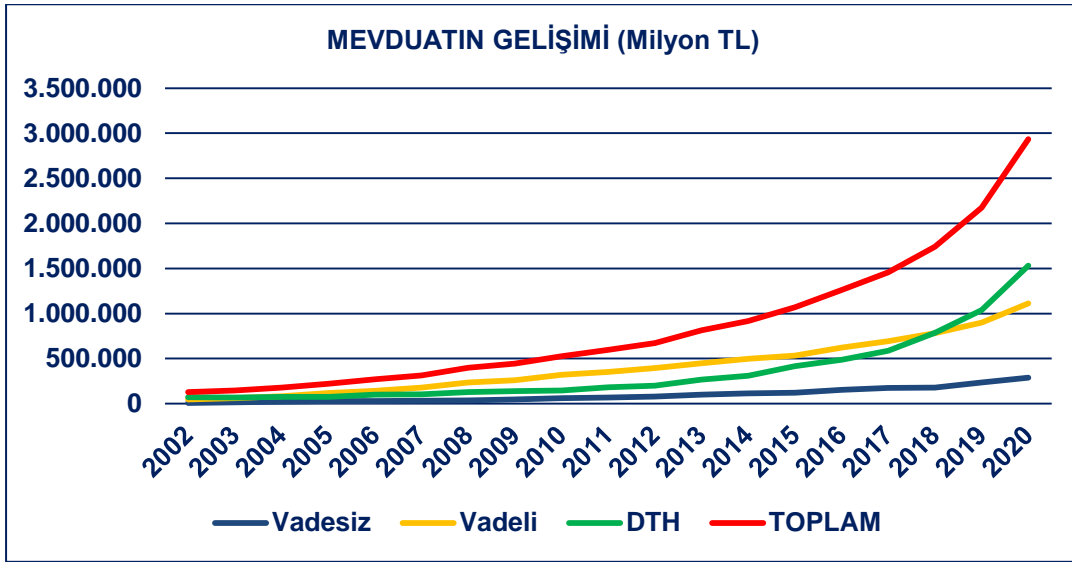
- 2020 yılında toplam mevduat miktarının 2019 yılına göre yüzde 35 oranında artarak 2,9 trilyon TL'ye ulaştığı görülmektedir. Bu artışta halkın tasarruflarındaki artış yanında kur artışlarının döviz mevduatlarının TL cinsinden değerini artırmasının da rolü bulunmaktadır.
- Kur artışları ve halkın dövize yönelimi sonucunda Ağustos ayında toplam mevduatlar içinde dövizin payı yüzde 50'yi geçmiştir. Böylece yılsonunda mevduatların yüzde 52,2'si yani 1,5 trilyon TL'lik bölümü döviz, yüzde 47,8'si yani 1,4 trilyon TL'si de TL mevduatlarından oluşmuştur.

TABLO 2.49:MEVDUAT GELİŞMELERİ (Milyon TL)

YIL	TL				DTH	Pay (%)	Toplam Mevduat	Değişim (%)
	Vadeli	Vadesiz	Toplam	Pay (%)				
2002	47.898	8.711	56.608	43,8	72.769	56,2	129.377	
2003	61.757	13.920	75.677	52,3	68.932	47,7	144.609	11,8
2004	83.220	20.020	103.240	57,6	76.074	42,4	179.314	24,0
2005	116.504	28.687	145.191	65,5	76.440	34,5	221.632	23,6
2006	142.268	28.206	170.474	62,7	101.399	37,3	271.874	22,7
2007	178.150	31.696	209.846	66,8	104.196	33,2	314.042	15,5
2008	233.643	35.159	268.803	67,8	127.823	32,2	396.625	26,3
2009	258.879	46.322	305.201	68,7	139.334	31,3	444.534	12,1
2010	319.965	60.552	380.517	72,4	144.790	27,6	525.307	18,2
2011	350.920	66.379	417.299	69,8	180.689	30,2	597.988	13,8
2012	393.950	76.761	470.711	70,1	200.883	29,9	671.594	12,3
2013	448.620	99.820	548.440	67,3	266.533	32,7	814.973	21,3
2014	496.336	112.344	608.679	66,4	307.856	33,6	916.535	12,5
2015	532.519	122.101	654.620	61,2	415.444	38,8	1.070.064	16,8
2016	620.270	154.286	774.556	61,5	485.150	38,5	1.259.706	17,7
2017	694.316	173.934	868.251	59,6	587.704	40,4	1.455.955	15,6
2018	781.372	176.620	957.992	55,0	784.050	45,0	1.742.042	19,6
2019	898.615	235.846	1.134.460	52,2	1.038.061	47,8	2.172.522	24,7
2020	1.112.822	289.216	1.402.039	47,8	1.530.307	52,2	2.932.346	35,0
Değişim (%)	23,8	22,6	23,6		47,4		35,0	

Kaynak: TCMB

- Bu arada 2020 yılında döviz mevduatları yaklaşık olarak yüzde 47,4, Türk Lirası mevduatları ise yüzde 23,6 oranında artış göstermiştir. Bu gelişmede TL mevduatlara verilen faizdeki gerileme kadar halkın dövizde artış beklentisinin kırılmamış olması ve TCMB döviz rezervlerindeki gerilemenin etkisi olduğu söylenebilir.

Kısaca ifade etmek gerekirse 2020 yılında toplam mevduatlarda reel bir artış yaşanmış, ancak bu artışta daha çok döviz mevduatlarının rolü olmuştur. Dolayısıyla, 2021 yılına TL'ye ve getirisine güven duymayan, kurlarda artış beklentisi yüksek mevduat sahipleri ile girilmiştir. Bu nedenle 2021 yılında kurlarda dalgalanma olasılığı yüksek görünmektedir.

2.3.9.4. KREDİ GELİŞMELERİ

Tablo 2.50'de, kredilerdeki gelişmeler verilmiştir. Buradan;

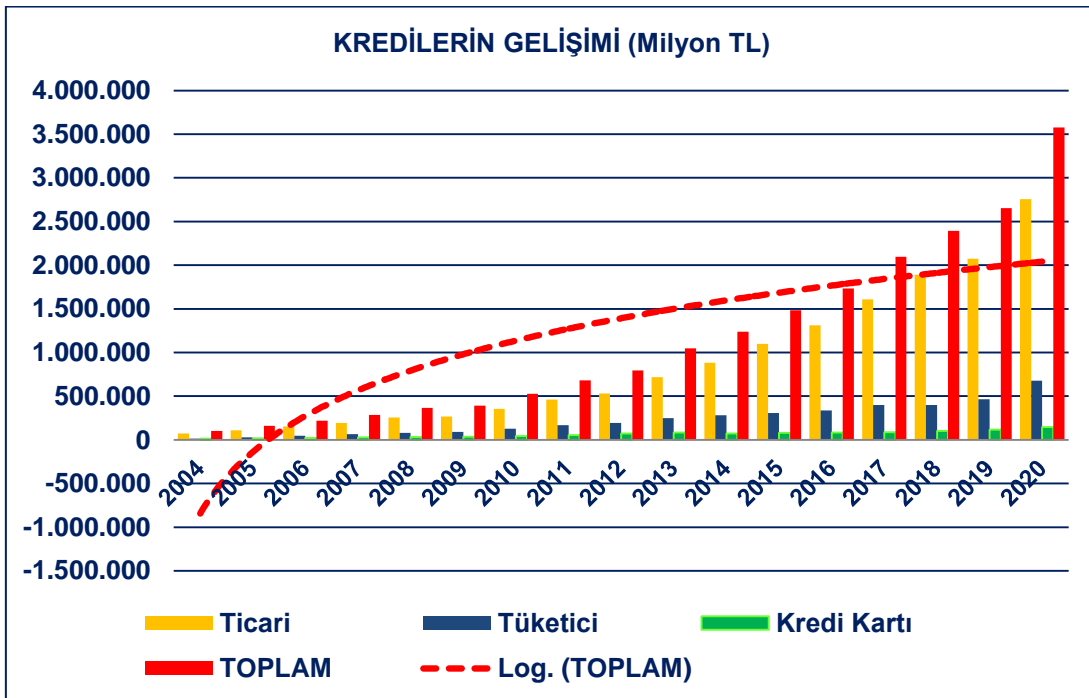
- 2020 yılında toplam kredi hacminin önceki yıla göre yaklaşık yüzde 34,8 oranında arttığı ve 3,5 trilyon TL'ye ulaştığı görülmektedir.
- Bu artış hızı, yıllık ortalama TÜFE enflasyonunun yüzde 14 olduğu dikkate alındığında, kredilerde çok yüksek oranlı reel artışa karşılık gelmektedir. Nitekim bu oran 2006 yılında sonraki en büyük kredi genişlemesine işaret etmektedir.
- Bu gelişme ekonominin daha fazla yavaşlamasını engellemiş olmakla birlikte 2021 yılına da yükselen bir batık kredi potansiyeli bırakmıştır. Bir başka deyişle, bazı sorunlar sadece ötelenmiş, ortadan kalkmamıştır.

TABLO 2.50: KREDİ GELİŞMELERİ (Milyon TL)

YIL	Ticari	Tüketici	Kredi Kartı	TOPLAM
2004	71.690	12.731	13.717	102.387
2005	108.097	29.599	17.227	160.515
2006	151.722	47.520	21.466	225.113
2007	193.542	67.628	26.352	287.970
2008	254.484	83.124	33.419	373.862
2009	265.907	93.319	36.465	400.510
2010	355.338	129.041	43.582	535.336
2011	460.386	168.429	54.987	693.395
2012	529.794	194.034	70.435	805.684
2013	716.088	248.008	82.406	1.064.711
2014	884.110	281.084	72.522	1.256.138
2015	1.099.298	306.145	78.933	1.512.648
2016	1.313.044	337.799	82.113	1.765.096
2017	1.609.349	397.382	89.249	2.134.607
2018	1.890.708	399.678	102.394	2.392.780
2019	2.072.197	464.636	115.429	2.652.262
2020	2.754.827	675.951	145.145	3.575.923
Değişim (%)	32,9	45,5	25,7	34,8

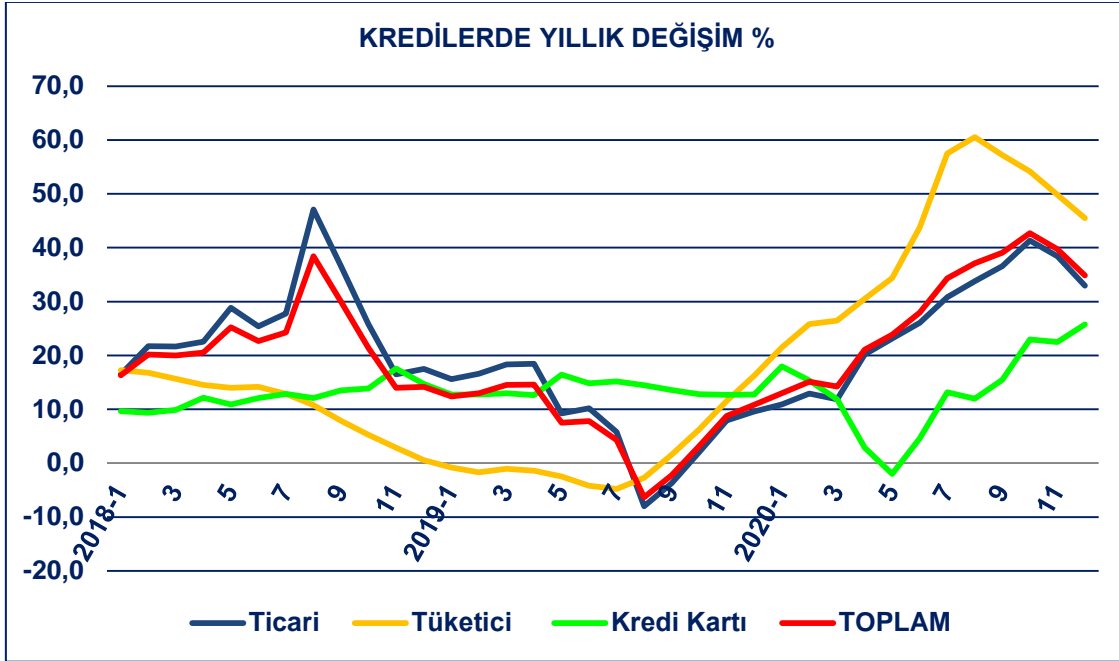
Kaynak: TCMB

- Diğer taraftan, 2020 yılında tüketici kredilerinin yüzde 45,5, ticari kredilerin yüzde 32,9, kredi kartı üzerinden kullanılan kredilerin ise yüzde 25,7 oranında arttığı görülmektedir. Tablodaki veriler ve aşağıdaki grafik kredilerdeki artışın 2020 yılında yeniden ivme kazandığını ortaya koymaktadır.

Kredi türlerine göre aylık dönemler bazında yıllık artış oranlarını gösteren grafik incelendiğinde ise;

- 2018 yılının Ağustos ayından sonra artış hızı gerileyen kredi hacminin 2019 yılının Ağustos ayından sonra yeniden hız kazandığı, bu hızın ise 2020 yılının Ağustos ayında tekrar tersine döndüğü görülmektedir. Bu gelişmede ise Merkez Bankası, kamu bankaları ve ardından özel bankaların hızlı faiz artışına gitmesi belirleyici olmuştur.

Bununla birlikte, 2020 yılında, özellikle üçüncü çeyrekte görülen hızlı kredi genişlemesinde, kamu bankalarının önemli rolü olmuştur. Tablo 2.51'den görülebileceği gibi;

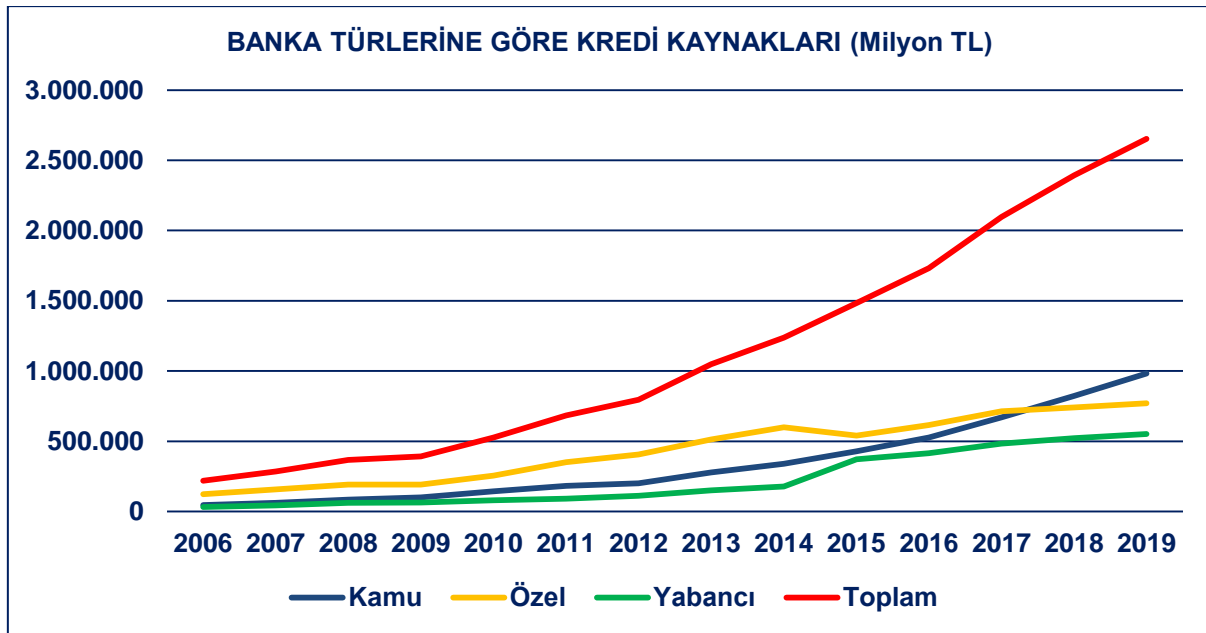
- 2020 yılında kamu bankalarının verdiği krediler 427 milyar TL, özel bankaların 200 milyar TL, yabancı bankaların 157 milyar TL düzeyinde oranında artmıştır.
- Böylece toplam kredi hacminde 2020 yılında gerçekleşen 923 milyar TL'lik artışın yüzde 46'sını kamu bankaları gerçekleştirmiştir. Ayrıca bu yıl kredi hacminde yaşanan artış 2006 sonrası dönemin en yüksek artışı olmuştur.

TABLO 2.51: BANKA SERMAYELERİNE GÖRE KREDİ GELİŞMELERİ (Milyon TL)

YIL	KAMU		ÖZEL		YABANCI		TOPLAM	ARTIŞ
	Tutar	Pay (%)	Tutar	Pay (%)	Tutar	Pay (%)		
2006	45.962	21,0	123.997	56,6	32.508	14,8	218.987	--
2007	61.777	21,6	157.463	55,1	43.332	15,2	285.616	66.629
2008	84.813	23,1	192.171	52,3	61.107	16,6	367.445	81.828
2009	101.214	25,8	191.482	48,8	62.590	15,9	392.621	25.176
2010	144.054	27,4	256.120	48,7	78.844	15,0	525.851	133.231
2011	181.223	26,5	349.796	51,2	90.360	13,2	682.893	157.042
2012	200.850	25,3	404.952	51,0	110.506	13,9	794.756	111.863
2013	277.041	26,5	512.750	49,0	149.981	14,3	1.047.410	252.654
2014	339.513	27,4	598.863	48,4	177.300	14,3	1.237.715	190.305
2015	427.457	28,8	540.238	36,4	370.804	25,0	1.484.377	246.662
2016	526.296	30,4	614.795	35,5	415.391	24,0	1.732.956	248.580
2017	670.073	32,0	713.082	34,0	483.871	23,1	2.095.978	363.021
2018	822.312	34,4	741.123	31,0	522.346	21,8	2.392.780	296.802
2019	981.722	37,0	771.240	29,1	551.291	20,8	2.652.262	259.482
2020	1.408.912	39,4	971.798	27,2	708.765	19,8	3.575.923	923.661
2020-2019	427.190		200.557		157.474		923.661	

Kaynak: TCMB

- Diğer taraftan, kamu bankalarının kredi genişlemesinde 2018-2020 döneminde çok etkin rol oynaması sonucunda kredi hacmi içinde kamu bankaları 2018 yılından itibaren ilk kez özel bankaları geçmiş ve izleyen yıllarda da aradaki fark açılmıştır.
- Kuşkusuz pandemi sürecinde kamu bankalarının devreye girmesinden daha doğal bir durum olamaz. Ancak, kredilerin kullandırıldığı alanlar ve kredi kaynaklarının olası yansımaları üzerinde iyi düşünülmesi gerekmektedir. Böylesi bir uygulamanın olası yan etkileri, enflasyon artışı, batık kredi hacminin büyümesi, görev zararlarının artması ve vergilerin daha çok dolaylı vergilerden toplanması nedeniyle alt gelir gruplarından gelir-servet transferine yol açmak olabilecektir.

Tablo 2.52’de ise 2004-2020 döneminde alt boyutları itibariyle tüketici kredilerinin gelişimi verilmiştir. Buradan;

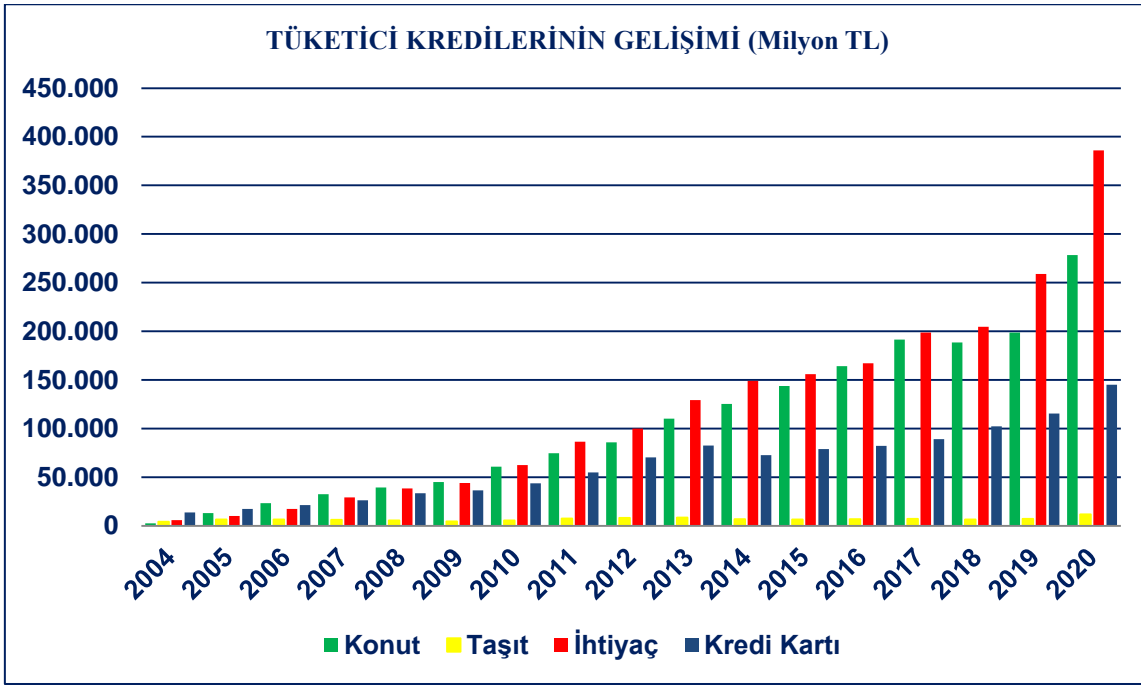
- 2020 yılında konut kredilerinin yüzde 40, taşıt kredilerinin yüzde 68, diğer (ihtiyaç) kredilerinin yüzde 49, kredi kartlarından kullanılan kredinin ise yüzde 25 oranında arttığı görülmektedir. Böylece 2020 yılında tüketici kredilerinde toplamda 241 milyar TL’lik artış gerçekleşmiştir.

TABLO 2.52: TÜKETİCİ KREDİLERİ (Milyon TL)

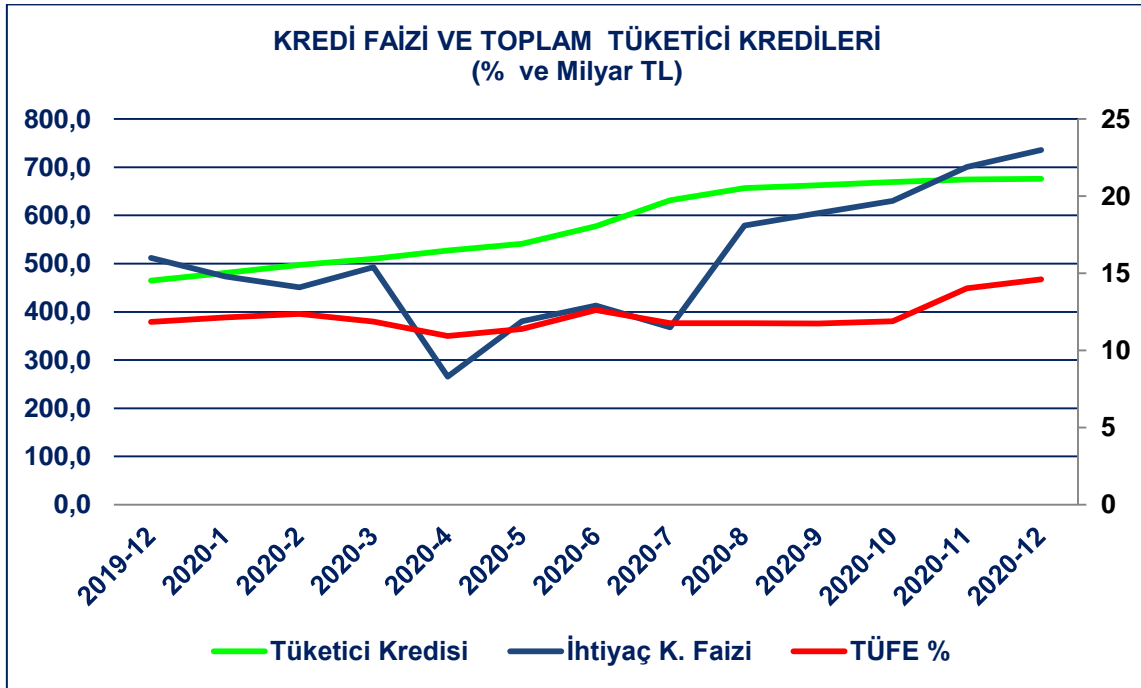
YIL	Tüketici Kredileri				Bireysel Kredi Kartları			Tüketici Kredileri + Kredi Kartı
	Konut	Taşıt	Diğer	Toplam	Taksitli	Taksitsiz	Toplam	
2004	2.631	4.194	5.906	12.731	3.780	9.938	13.717	26.448
2005	13.035	6.352	10.212	29.599	6.101	11.127	17.227	46.826
2006	23.388	6.662	17.470	47.520	9.077	12.389	21.466	68.986
2007	32.441	6.123	29.064	67.628	10.655	15.646	26.352	93.980
2008	39.265	5.525	38.334	83.124	12.192	21.227	33.419	116.543
2009	44.896	4.421	44.002	93.319	14.838	21.627	36.465	129.784
2010	60.800	5.666	62.575	129.041	19.372	24.210	43.582	172.623
2011	74.588	7.365	86.476	168.429	25.983	29.004	54.987	223.416
2012	85.971	8.007	100.056	194.034	37.954	32.481	70.435	264.469
2013	110.198	8.557	129.253	248.008	47.144	35.262	82.406	330.414
2014	125.394	6.788	148.902	281.084	33.041	39.481	72.522	353.606
2015	143.666	6.447	156.032	306.145	35.430	43.503	78.933	385.078
2016	164.058	6.718	167.023	337.799	38.756	43.357	82.113	419.912
2017	191.623	7.195	198.554	397.371	42.030	47.227	89.257	486.628
2018	188.542	6.514	204.623	399.678	42.908	59.486	102.394	502.072
2019	198.704	7.010	258.923	464.636	51.860	63.569	115.429	580.065
2020	278.324	11.786	385.842	675.951	63.571	81.574	145.145	821.096
Artış (Milyon TL)	79.620	4.776	126.919	211.315	11.711	18.005	29.716	241.031
Artış (%)	40,1	68,1	49,0	45,5	22,6	28,3	25,7	41,6
Artış 2020-2004 (Kat)	105,8	2,8	65,3	53,1	16,8	8,2	10,6	31,0

Kaynak: TCMB

- Diğer taraftan 2004-2020 döneminde konut kredilerinin 105 kat, ihtiyaç kredilerinin (diğer) 65 kat, kredi kartlarının 10 kat ve toplamda da tüketici kredilerinin 31 kat arttığı görülmektedir.
- Böylece 2020 yılı sonu itibariyle tüketicilerin bankalara 821 milyar TL kredi borcu oluşmuştur. Bu düzeydeki kredi hacmi, pandeminin getirdiği/getireceği olumsuzluklar sonucunda adeta bir saatli bombaya dönüşebilme potansiyeli taşımaktadır.

- Faizler ile tüketici kredisi kullanımı arasındaki ilişkiyi veren grafik, güçlü ilişkiye işaret etmektedir. Bir başka deyişle, Türkiye’de tüketici kredilerinin faiz esnekliği oldukça yüksektir. Zorlu pandemi koşulların bu ilişkiyi daha da güçlendirdiği anlaşılmaktadır. Tüketici kredi faizlerinin gerilemeye başladığı Nisan ayı sonrasında tüketici kredisi kullanımında adeta sıçrama yaşanmıştır.

2.3.10. ÖDEME ARAÇLARI BOYUTUNDA

Tablo 2.53'de takibe alınan kredilerin gelişimi verilmiştir. Buradan;

- 2020 yılı Kasım ayı sonu itibariyle takibe düşen kredilerin; 2019 yılının aynı dönemine göre toplamda yüzde 4,8 oranında artarak 150,4 milyar TL'ye ulaştığı görülmektedir.

TABLO 2.53: BANKACILIK SEKTÖRÜ TAKİPTEKİ KREDİLER (Milyon TL)

KREDİ TÜRÜ	2015	2017	2018	2019	2019-11	2020-11	Değişim (%)
Kredi Kartları	7.606	7.409	7.559	8.263	8.615	7.968	-7,5
Ferdi Kredi Konut	674	812	982	1.272	1.313	956	-27,1
Ferdi Kredi Otomobil	217	206	210	207	214	163	-23,8
Ferdi Kredi Diğer	9.364	10.129	10.501	11.872	12.346	11.559	-6,4
Top. Ticaret ve Komisyonculuk	4.726	8.623	10.628	14.534	14.802	14.238	-3,8
Tekstil ve Tekstil Ürünleri San.	1.682	2.261	3.148	5.186	5.251	5.358	2,0
İnşaat	4.311	6.493	12.438	24.102	20.442	25.102	22,8
Gıda Meşrubat ve Tütün San.	1.103	2.156	4.095	5.005	5.531	4.285	-22,5
Diğer	17.790	25.802	46.995	80.217	74.951	80.678	7,6
TOPLAM	47.472	63.890	96.555	150.657	143.464	150.305	4,8

Kaynak: BDDK

- 2020 yılının 11 aylık döneminde takibe düşen kredi miktarındaki en büyük artışlar; yüzde 22,8 ile inşaat, yüzde 7,6 ile diğer krediler ve yüzde 2 ile tekstil ve tekstil ürünleri sektöründe gerçekleşmiştir.
- Bu durum kamu bankalar aracılığıyla düşük faizli konut kredisi kullandırma çabasının arka planını açıklamaktadır. Müteahhitler üzerindeki kredi stokunun bir kısmı vatandaşlara taşınmış, yani ödenme ihtimalinin daha yüksek olacağı varsayımıyla bu krediler bireyselleştirilmiştir. Sonucu öğrenmek ise zamanla mümkün olacaktır.
- Diğer tüm kredi türlerinde ise takibe düşen miktarlar gerilemiştir. Bu durum kredilerin yüzdürülmeye çalışılması ve pandemi nedeniyle tahsilat için yasal adımların geciktirilmesiyle ilgilidir.

Tablo 2.54'de, 2020 yılında protesto edilen senetler ve karşılıksız çeklere ilişkin veriler yer almaktadır. Buradan da hem karşılıksız çek hem de protesto edilen senet adedi ve tutarlarında çok belirgin oranda gerileme dikkati çekmektedir.

TABLO 2.54: PROTESTO EDİLEN SENETLER VE KARŞILIKSIZ ÇEKLER

YIL	Protesto Edilen Senet Sayısı (Bin Adet)	Protesto Edilen Senet Tutarı (Milyon TL)	Bankalararası Takas Odalarına İbrahim Edilip Karşılıksız Kalan Çek Adeti (Bin Adet)	Bankalararası Takas Odalarına İbrahim Edilip Karşılıksız Kalan Çek Tutarı (Milyon TL)	Bankalararası Takas Odalarına İbrahim Edilip Karşılıksız Kalan Çek Adet ve Tutarlarının Toplam İbrahim Edilen Çek Adet ve Tutarlarına Olan Oranları (%)	
					Adet	Tutar
2004	589,9	1.652,3	1.537,0	7.179,4	5,63	5,05
2005	920,7	2.803,1	1.529,0	9.034,8	6,00	5,02
2006	1.177,9	4.054,9	1.317,9	9.740,2	5,20	4,77
2007	1.470,8	5.732,4	1.482,8	12.285,0	5,48	5,04
2008	1.574,0	6.760,2	1.434,4	13.317,0	5,60	5,02
2009	1.600,0	7.771,3	1.651,9	15.583,9	7,66	6,83
2010	1.216,2	5.768,8	778,8	8.476,3	3,94	3,46
2011	919,0	4.902,3	515,9	8.550,7	2,71	2,91
2012	1.074,7	6.949,2	800,1	16.217,4	4,05	4,63
2013	1.091,9	7.494,2	611,3	14.119,4	3,36	3,70
2014	1.004,0	8.221,0	533,6	14.975,0	2,91	3,41
2015	999,7	10.080,7	601,3	18.957,1	3,35	3,91
2016	1.017,0	12.288,1	592,5	20.214,3	3,60	4,04
2017	939,8	12.686,3	325,1	12.271,9	2,15	2,30
2018	938,2	18.737,1	446,7	21.542,7	2,78	3,35
2019	916,2	21.134,9	391,6	18.764,5	3,07	3,12
2019-11	855,0	19.440,4	364,3	17.383,8	--	--
2020-11	530,5	10.308,2	136,2	8.508,0	--	--
Değişim (%)	-38,0	-47,0	-62,6	-51,1	--	--

Kaynak: TCMB

Kısaca ifade etmek gerekirse, pandemi bazlı alınan bazı önlemler nedeniyle ödenmeyen çoğu krediler takibe düşürülmemekte, çeklere karşılık ibaresi vurulmamakta ve senetler protesto edilmemektedir. Böylece sorunlar pandemi sonrasına ötelenmektedir.

III. BÖLÜM
2021 YILINDA
DÜNYA VE TÜRKİYE EKONOMİSİ

3. 2021 YILINDA DÜNYA VE TÜRKİYE EKONOMİSİ

Gelecek yıla ilişkin teknik referanslı öngörü yapmanın çok zor olduğu bir dönemden geçilmektedir. Zira tüm iktisadi faaliyetleri az ya da çok ama mutlaka etkileyen bir pandemi sürecinden geçilmektedir. Ancak, pandemiye geleneksel para ve maliye politikalarıyla ortadan kaldırmak mümkün görünmemektedir. Çünkü bu araçların Covid-19'a karşı aşı veya ilaç üretme imkanı bulunmamaktadır.

Ekonomi politikalarıyla bu süreçte yapılabilecek şey; nedeni değil sonuçları ortadan kaldırmaktır. Bu da politikaların gücünden çok ülkelerin ekonomik gücünü ön plana çıkaracak bir durumdur. 2020 deneyiminin pandeminin ekonomik sonuçlarını azaltmakta gelişmiş ülkelerin daha başarılı olduğunu ortaya koyması bu savı desteklemektedir. Dolayısıyla etkin aşının bir an önce netleşmesi ve tüm ülkelere adilce dağıtılması sağlanmadan ya da pandeminin ekonomiye yansımaları sınırlandırılıp öngörüülebilir bir gelecek perspektifi oluşmadan öngörü yapmak, mevcut koşullarda, bir tür falcılık olacaktır.

Bu nedenle çalışmanın bu bölümünde daha çok genel değerlendirmeler yapılacak, Türkiye için ise ayrıca, pandemiden öğrenilenlerle birlikte bazı işlevsel öneriler ortaya konulacaktır.

3.1. 2021 YILINDA DÜNYA EKONOMİSİ

Dünya ekonomisi 2021 yılına; Covid-19'a ilişkin belirsizlikler, öncekinden farklı bir vizyonu olan yeni ABD başkanı, küreselleşmenin tersine dönme eğilimleri gösterdiği bir ekonomik iklim ve ekonomide yeni arayışların gündeme geldiği koşullarda girmektedir. Bunlar içinde en belirleyici gelişmenin Covid-19'un, dolayısıyla aşı ve ilacın akıbeti olduğu söylenebilir.

Bu koşullarda 2021 yılına ilişkin tahminleri/öngörülerini ne düzeyde anlamlı olduğunu sorgulamak gerekmektedir. Zira insanlık pandemi ile birlikte nicelik yerine daha fazla niteliğe, her şeye rağmen büyüme yerine doğayla uyumlu kalkınma anlayışına daha yakın hale gelmiş gibi görünmektedir.

Bir başka deyişle; yeni kavramlar, yeni anlayışlar, yeni stratejilerin mi? yoksa bitmesi durumunda hemen pandemi öncesi koşullara dönüleceğine göre mi? öngöründe bulunmak gerektiği belirsizliğinde işler zorlaşmaktadır.

Buna rağmen, bazı öngörülerin değerlendirilmesinde fayda bulunmaktadır. Bu amaçla Tablo 3.1’de IMF’nin tahminlerine yer verilmiştir. Öncelikle tahminlerin, pandeminin önemli ölçüde biteceğine ilişkin bir varsayım üzerine kurulduğu izlenimi edinildiği vurgulanmalıdır. Bu tahminlerin incelenmesinden ise;

- 2020 yılında yüzde 4,4 küçülmesi beklenen dünya ekonomisinin 2021 yılında yüzde 5,2 oranında büyüyeceği, 2020 yılında yüzde 10,4 gerilemesi beklenen dünya ticaret hacminin, 2021 yılında yüzde 8,3 oranında genişleyeceği öngörülmektedir.
- IMF tarafından dünya ekonomisinde beklenen büyüme artışının daha çok gelişmekte olan ülkelerden beslenmesi öngörülmektedir. Nitekim gelişmiş ülkelerin 2020’de yüzde 5,8 oranında küçülürken, 2021 yılında yüzde 3,9 oranında büyümesi beklenmektedir.
- Gelişmekte olan ülkelerde ise 2020 yılında büyümenin yüzde 6’ya yükselmesi öngörülmektedir.
- Dünya ekonomisine ilişkin büyüme ve ticaret artışı öngörülerinin iyimser olduğu kabul edilmedi. Zira pandemi bitmeden dünya ekonomisinde bu düzeyde bir iyileşme olası değildir.
- Diğer taraftan 2020 yılında yüzde 32 oranında gerileyen petrol fiyatlarının 2021 yılında da yüzde 12 oranında artması beklenmektedir. Bunun gerçekleşmesi, hem döviz kurlarının yüksek oranda artmış olması hem de enerjide dışa bağımlılığın yoğun olması nedeniyle Türkiye gibi ülkeler için hem cari denge açığı hem de enflasyon artışı boyutunda olumsuz etkiler yaratabilecektir.
- Bununla birlikte petrol fiyatları üzerinde; ABD’nin yeni başkanı Biden’ın Ortadoğu stratejisi, ABD ile Çin, Rusya ve İran ile ilişkilerini hangi yöne evirmek isteyeceği ve tabii ki pandemiyle mücadelede başarı düzeyi de etkili olacaktır.

TABLO 3.1: DÜNYA EKONOMİSİ İÇİN 2020 ÖNGÖRÜLERİ

GÖSTERGE	2018	2019	2020	2021
BÜYÜME HIZI %				
Dünya	3,5	2,8	-4,4	5,2
Gelişmiş ülkeler	2,2	1,7	-5,8	3,9
ABD	3,0	2,2	-4,3	3,1
Japonya	0,3	0,7	-5,3	2,3
Avrupa bölgesi	1,8	1,3	-8,3	5,2
Almanya	1,3	0,6	-6,0	4,2
Fransa	1,8	1,5	-9,8	6,0
İtalya	0,8	0,3	-10,6	5,2
İngiltere	1,3	1,5	-9,8	6,0
İspanya	2,4	2,0	-12,8	7,2
Gelişmekte olan ülkeler	4,5	3,7	-3,3	6,0
Çin	6,7	6,1	1,9	8,2
Rusya federasyonu	2,5	1,3	-4,1	2,8
Arjantin	-2,5	-2,1	-11,8	4,9
Brezilya	1,3	1,1	-5,8	2,8
Hindistan	6,1	4,2	-10,3	8,8
Türkiye	2,8	0,9	-5,0	5,0
Küresel Hasıla (Trilyon Dolar)	85,7	87,6	83,8	91,0
KÜRESEL TİCARET				
Mal İhracatı (Trilyon Dolar)	19,1	18,5	16,4	18,2
Mal-Hizmet İhracatı (Trilyon Dolar)	25,0	24,6	21,3	23,8
Dünya Mal-Hizmet Ticaret Hacmi(%)	3,9	1,0	-10,4	8,3
İthalat (Değişim %)				
Gelişmiş ülkeler	3,6	1,7	-11,5	7,3
Gelişmekte olan ülkeler	5,0	-0,6	-9,4	11,0
İhracat(Değişim %)				
Gelişmiş ülkeler	3,5	1,3	-11,6	7,0
Gelişmekte olan ülkeler	4,1	0,9	-7,7	9,5
ENFLASYON				
Gelişmiş ülkeler	1,7	1,5	1,3	1,4
Gelişmekte olan ülkeler	4,9	5,1	5,0	4,7
Petrol D. Mal fiyatlarının Değişimi(%)	1,3	0,8	5,6	5,1
Petrol fiyatlarında değişim (%)	29,4	-10,2	-32,1	12,0
İŞSİZLİK				
Euro bölgesi	8,2	7,6	8,9	9,1
ABD	3,9	3,7	8,9	7,3
Çin	3,8	3,6	3,8	3,6
Japonya	2,4	2,4	3,3	2,8
Türkiye	11,0	13,7	14,6	12,4

*Tahmindir

Kaynak: IMF ve Dünya Bankası

- 2021 yılında enflasyonun gelişmiş ülkelerde yüzde 1,4, gelişmekte olan ülkelere ise yüzde 4,7 olması beklenmektedir. Bu öngörüler ile enflasyonun Türkiye’de bulunduğu düzeyler ve Yeni Ekonomik Programda (YEP) öngörüler karşılaştırıldığında, uyum sağlamadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye’nin yüksek enflasyonu daha fazla taşıması ne küresel ne de ulusal koşullar açısından mümkün görünmemektedir.

- Diğer taraftan, dünya ekonomisini 2021 yılında bekleyen önemli risklerden birinin de devasa boyutlara ulaşan borçların ödenebilirliğine ilişkin olduğu söylenebilir. Bu konunun küresel boyutta ele alınması ve bir programa bağlanması gereği bulunmaktadır. Ancak Covid-19 gibi yaşamsal bir konuda bile yeterince işbirliği yapmayı başaramayan ülkelerin borç sorunu için nasıl olup da bir araya gelecekleri ayrı bir tartışma konusudur.
- Bu arada pür ekonomi penceresinden bakıldığında, 2021 yılının canlı olmayan küresel talep, dolayısıyla sınırlı büyüyen bir geleneksel ürünler pazarı, normalleşmeyen bir küresel turizm ve hizmet pazarı olasılığı, borsalarda kar realizasyonlarının gerçekleşebileceği ihtimalleri göz ardı edilmemelidir.
- Kısaca ifade etmek gerekirse, dünya 2021 yılına büyük bir pandeminin gölgesinde girmektedir. Bu nedenle, tüm öngörülerin gerçekleşmemesi ihtimali gerçekleşmesi ihtimalinden daha yüksek gibi görünmektedir. Dolayısıyla, pandeminin sürecine bağlı olarak tüm ülkelerde stratejiler de hedefler de sürekli değişebilecektir.

3.2. 2021 YILINDA TÜRKİYE EKONOMİSİ

Yukarıdaki açıklamalar çerçevesinde dünya ekonomisinden gelen sinyaller, Türkiye ekonomisi için pek de umutlu görünmemektedir. Bu sadece küresel büyüme ve ticaret hacmi açısından değil, özellikle küresel hizmet ticaretinde ve bu arada da turizm sektöründe de normalleşme güç görünmektedir. Sektörün ilave bir yılı daha çok düşük kapasiteyle geçirebilmesi ve mali yükümlülüklerini yerine getirebilmesi çok da kolay olmayacaktır. Turizm yanında dış kaynak girişinde gerekli düzeyin yakalanıp yakalanmayacağı da belli değildir. 2020 yılının son aylarında yüksek faiz artışlarına bağlı olarak 4 milyar dolara yakın sıcak para girişinin olması, tanıdık ve sonuçları bilindik senaryo olsa da, yeterli getiri sağlandığında kaynak ihtiyacına cevap verecek küresel aktörler olduğunu ortaya koymaktadır.

Diğer taraftan Türkiye ekonomisi 2018-2020 döneminde zorlu bir üç yıl geçirmiştir. Yaşanan sıkıntılar halihazırda içsel olarak bu potansiyeli taşıyor olsa da Covid-19 bu sorunların sosyal ve siyasi yansımalarını hızlandırmış görünmektedir. Böylesi bir zemin üzerinde bulunan Türkiye ekonomisi için 2021 yılına ilişkin olarak bazı değerlendirmelere aşağıda yer verilmiştir.

- 2021-2023 yıllarını kapsayan Yeni Ekonomi Programında (YEP) 2021 yılı büyüme öngörüsü yüzde 5,8 düzeyindedir. OECD'nin yeni yayınladığı Türkiye büyüme tahmini yüzde 2,6 düzeyindedir. Bu hız, son iki yıl adeta durgunluk koşullarında geçildiği için, baz etkisinin de devreye girmesiyle, daha olası görünmektedir.
- Bununla birlikte büyüme hızının YEP'de öngörüldüğü gibi yüzde 5,8 gerçekleşmesi durumunda enflasyon (%8,0) ve cari açık hedefinin (13,9 milyar dolar) yakalanması ihtimali azalacaktır.
- Ekonominin büyümediği 2020 yılında 35 milyar dolar düzeyinde cari açık verilmesi söz konusudur. Ayrıca, 2020 yılında ÜFE ve TÜFE enflasyonu arasında belirgin bir fark bulunmakta, bu da potansiyel enflasyon artışına işaret etmektedir. Dolayısıyla 2021 yılı için büyüme yanında cari açık ve enflasyon hedefleri de gerçekçi görünmektedir.

**TABLO 3.2: YENİ EKONOMİK PROGRAMDA (2020-2022)
TEMEL EKONOMİK BÜYÜKLÜKLER**

GÖSTERGELER	2019	2020	2021	2022	2023
GSYİH (Milyar \$)	761	702	735	801	875
KBDG (\$)	9.213	8.381	8.661	9.317	10.033
Büyüme hızı (%)	0,9	0,3	5,8	5,0	5,0
İstihdam Düzeyi (Bin kişi)	28.080	26.733	28.331	29.496	30.742
İşsizlik Oranı (%)	13,7	13,8	12,9	11,8	10,9
Yatırım büyümesi %	-12,4	-2,2	6,2	7,0	7,1
TÜFE Enflasyonu (%)	11,8	10,5	8,0	6,0	4,9
Bütçe Dengesi (milyar TL)	-124,7	-239,2	-245,0	-248,5	-247,3
Bütçe Dengesi/GSYİH(%)	-2,9	-4,9	-4,3	-3,9	-3,5
İhracat (Fob, Milyar \$)	180,8	165,9	184,0	198,0	214,0
İthalat (Cif, Milyar \$)	210,3	204,0	223,3	240,0	256,0
Dış Ticaret Dengesi (Milyar \$)	-29,5	-38,1	-39,3	-42,0	-42,0
Cari Denge (Milyar \$)	8,8	-24,4	-13,9	-5,4	1,3
Cari Denge/GSYİH (%)	1,2	-3,5	-1,9	-0,7	0,1
Dolar/TL kuru	5,67	6,91	7,67	7,87	8,02

Kaynak : Hazine ve Maliye Bakanlığı

- Program yatırımlarda yüzde 6,2 düzeyinde büyüme öngörmektedir. Kredi faizlerinin yüzde 20'lere ulaştığı, iç ve dış talebin zayıf olduğu bir ortamda bu düzeyde bir yatırım artışı olasılığı düşüktür.
- 2021 yılında istihdam düzeyinde yaklaşık 1,6 milyon kişilik artış, işsizlikte ise gerileme beklenmektedir. Makro ekonomik koşullar ve dengelere bakıldığında, pandeminin en azından yılın ilk yarısında etkili olmaya devam edeceği varsayıldığında böyle bir istihdam artışını yakalamanın güç olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Hatta 2021 yılında işsizlik oranında yeni bir rekor kırılması ihtimali de bulunmaktadır.

- Bunların yanında Türkiye 2021 yılına çıpasız girmektedir. IMF ve AB çıpasının devre dışı kalmasından sonra sağlıklı görünen ve çıpa işlevi üstlenen kamu dengeleri de 2020 yılında büyük oranda bozulmuştur. Bu durum, yüksek borçlanma ihtiyacı ve borç çevirme oranları nedeniyle faizlerde düşüşü zorlaştıracaktır. Yüksek seyretmesi olası enflasyon da faizlerde gerilemeyi desteklemeyecektir. Dolayısıyla, başta sanayiciler olmak üzere ekonomik birimlerin 2021 yılında yüksek faiz ile yaşamaya hazırlıklı olmasında fayda bulunmaktadır.
- Yüksek faiz sıcak para girişini destekleyebilecek olmakla birlikte 2021 yılında ödenmesi veya çevrilmesi gereken 184 milyar dış borç bulunmaktadır. Merkez Bankası'nda ise rezerv değil borç bulunmaktadır. Bu durum kurlarda oldukça dalgalı bir yıl yaşanması ihtimalini artırmaktadır.

TABLO 3.3: 2019 KASIM AYI İTİBARIYLA VADESİNE BİR YILDAN AZ KALAN KISA VADELİ DIŞ BORÇ ÖDEMELERİ (Milyon Dolar)

BORÇLU	TUTAR Kasım
KAMU	41.700
GENEL YÖNETİM (Hazine)	6.408
Merkezi Yönetim	6.003
Mahalli İdareler	405
Fonlar	0
FİNANSAL KURULUŞLAR	35.133
Bankalar	33.940
Bankacılık Dışı	1.193
FİNANSAL OLM. KURULUŞLAR	159
KİT'ler	159
Diğer	0
TCMB	21.309
ÖZEL	121.315
FİNANSAL KURULUŞLAR	53.794
Bankalar	49.608
Bankacılık Dışı	4.186
FİNANSAL OLMAYAN KURULUŞLAR	67.521
TOPLAM	184.324

Kaynak: TCMB

- Dolayısıyla 2021 yılının ufuklarında yüksek enflasyon, yüksek faiz, dalgalı kur, artan işsizlik, zayıf iç ve dış talep, iyiden zayıflamış kamu imkanları kuşağı görünmektedir.
- Ayrıca böylesi zorlu koşullara vatandaşlar, işletmeler, devlet tarihte olmadığı kadar büyük borçluluk düzeyi ile yakalanmıştır. Neredeyse her kesim çarkları da borçları da borç ile döndürmektedir.
- Yine böylesi bir sürece dış politikadaki sorunların da çok boyutlu hale geldiği bir dönemde yakalanılmıştır. Trump sonrası dünyanın nasıl şekilleneceğine ilişkin belirsizlikler de buna eklenmelidir.

- Böyle bir sürece bir erken seçim olasılığının eklenmesi, belirsizliği daha da artırmaktadır.
- Bu tablo karşısında tüm kesimler gibi sanayicilerin de yapabileceği şey, ihtiyatlı olmak, dövizde açık pozisyona düşmemek, krediyle iş yapmayı minimize etmek, işletmelerde nicelden çok nitelik artışına yönelik yatırımlar yapmak olacaktır. Zira içinde bulunulan koşullar kimsenin beklemediği ve öngörmediği özellikler göstermekte, ancak nitelik sıçramasıyla aşılabilecek gibi görünmektedir. Bunun anlamı ise, özü itibarıyla, bakış açısını değiştirmek iş yapma modelini geliştirmek, yeni yollar keşfetmektir.
- Bu nitelik sıçramasının öncelikli alanlarının başında dijitalleşme ve Sanayi 4.0'a zihinsel olarak hazırlanmak gelmektedir. Zira, zihinsel hazırlık yapmadan, yeni gelişmeleri içselleştirmeden bu boyutlarda yapılacak yatırımlarda beklenen faydanın sağlanması güç olacaktır.

Özetle ifade etmek gerekirse, Türkiye ekonomisinin 2021 performansını tahmin etmek, başta pandeminin gelişimi olmak üzere çok sayıdaki bilinmez nedeniyle, kolay değildir. Bununla birlikte 2020'den daha iyi bir yıl ile karşılaşılması ihtimali de çok yüksek görünmemektedir.

IV. BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİLER

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

2020 yılında yaşanan gelişmeler tüm birey ve kurumları değişime, yenilenmeye zorlamaktadır. Söz konusu değişimler, ülkeleri de sadece ekonomi değil, sosyal, politik ve kültürel alanlarda nitelik sıçramasına zorlamaktadır. Adeta yenilenmeyen yenileceği bir döneme girilmektedir. Ayak sesleri uzun süredir duyulan bu süreç pandemi nedeniyle hızlanmıştır. Çünkü dünya, yüzyılı aşkın bir süre sonra, ekonomi kaynaklı olmayan farklı/özgün bir kriz ile karşılaşmıştır.

Hem dünya hem Türkiye’de mevcut nesillerin/yöneticilerin böylesi bir deneyimi olmaması nedeniyle, Covid-19 sürecine hazırlıksız yakalanılmıştır. Tüm dünyayı eşanlı etkileyen, hem arz hem talep şokunu aynı anda yaratan, tedarik zincirlerini kıran, tüm ekonomik birimleri adeta hareketsiz bırakan böylesi sürpriz bir kriz “yeni” ve belki de “yeni nesil kriz”lerin öncüsü olmuştur. Ekonomi kaynaklı olmamasına rağmen tarihin en büyük ekonomik çöküntülerinden birini yaratmıştır. Bu sürece, gelişmiş ülkelerin 2008-09 küresel finans krizinin etkilerini tam olarak atlatamadan, gelişmekte olan ülkelerin ise yüksek borç yükü ile yakalanmaları çöküntüyü derinleştirmiştir. Her ülke kaynakları ve ekonomi politikası deneyimleri çerçevesinde önlemler alınmıştır. Ancak pandeminin ne kadar süreceğinin, aşı veya tedavisinin etkin olup olmayacağına henüz tam olarak bilinmemesi, hem pandemi süreci hem de sonrasına ilişkin belirsizlikleri artırmıştır.

Kısaca ifade etmek gerekirse, pandeminin neden olduğu kriz, son yüzyılda yaşanan ekonomi hatta savaş kaynaklı krizlerden oldukça farklı bir nitelik taşımaktadır. Zira, pandeminin kendisinden çok pandemiye karşı insan/sağlık referanslı olarak alınan önlemler ekonomileri krize sokmuştur. Ardından ekonomideki krizi aşmak için standart genişletici ekonomik önlemler devreye alınmıştır. Gözler mucizeler yaratması beklenen aşı ve ilaç araştırma kurumlarına odaklanmıştır. Pandeminin/virüsün iktisat politikası araçlarının etki/menzil alanı dışında olması nedeniyle genişletici politikalar yeterince etkili olmamıştır. Mevcut ezberler bozulmuş, yenileri ise henüz oluşturulamamıştır. Görünen ise Covid-19’dan geriye; yüksek oranlı işsizlik, enflasyon baskısı, daha da bozulmuş gelir dağılımı, yoksulluk, dağılmış devlet bütçeleri ve olası borç krizleri kalacağıdır.

İnsanların bir şekilde yarattığı bu sorunlu durumu yine kendileri çözecektir. Tarihsel süreç incelendiğinde, insanlığın var olduğu ve üstünlüğünü fark ettiği/sağladığı andan itibaren kendi dışındaki canlıları ve genel olarak doğayı kendi faydası için dönüştürdüğü görülecektir.

Yüzyıllarca devam eden, teknolojik gelişme ve özellikle de son küreselleşme ile daha da hızlanan bu süreç sonunda insanın yaşam alanı sürekli genişlemiş, insan dışındaki canlıların ise daralmıştır. İnsan bu şekilde doğaya hükmettikçe ekolojik denge bozulmuş, küresel iklim değişiklikleri ortaya çıkmıştır. Covid-19'un bir bakıma tür olarak insan bencilliğinin bir yansıması olduğu söylenebilir. Zira, insanlar doğal ortamlara "bencilce" müdahale ettikçe, doğanın/canlıların diğer aktörleri de daha fazla temas ettikleri insanlara ve onların yaşam alanlarına müdahil olmaktadır. Kuş Gribi, Sars, Mers gibi ve şimdilerde de Covid-19'un ortaya çıkışını bu perspektiften de değerlendirmek gerekmektedir. Ayrıca, benzer ve daha tehlikeli pandemiler için çok sayıda virüsün potansiyelini unutmamak gerekmektedir.

Gelinen noktada, insanın doğa ve ekolojik denge ile ilişkilerini yeniden tanımlaması, küresel düzeyde bir tür onarım stratejisinin geliştirilmesi, bugüne kadar bozulan dengelerin yan etkilerine karşı insanın bağışıklık sistemlerini güçlendirici aşı/ilaç araştırmalarının artırılması gerekmektedir. Bu bağlamda, talebini Covid-19 ile bir kez daha ortaya koyan doğayı dinlemek, onun kendisi kadar insanlık için de önemli olduğunu anlamak durumunda kalınmaktadır.

Bu arada, Covid-19 ile dijital dönüşüm daha da hızlanmış; işler, iş yapma biçimleri, eğitim, ticaret, lojistik başta olmak üzere birçok alanda köklü dönüşümler yaşanmıştır. Üretim-emek ilişkisinde gerek nicelik gerekse nitelik olarak önemli değişimler başlamış, işsizliğin her zamankinden daha önemli boyutlara ulaşma potansiyeli belirmiştir.

Ancak, karşılaşılan mevcut ve yeni sorunlara karşı gerekli yeni önlemlerin alınması ve uygulanması için ekonomi politikalarının mevcut paradigmanın esaretinden kurtulması gerekmektedir.

Zira, artık gerek küresel ekonomik düzenin gerekse ulusal düzeyde makro dengelerin bu paradigmanın öngörülerini çerçevesinde sürdürülmesi olanaksız hale gelmiştir. Sürdürülebilirlik, kapsayıcılık anlayışına gerçekten işlerlik kazandırılması, devletin konumu ve rollerinin yeniden tanımlanması, finans-reel ekonomi dengesinin yeniden kurulması gerekmektedir.

Bu bağlamda, hem küresel hem de ulusal boyutta yapılacaklar ve bunların koordinasyonu ile etkin bir işbirliği gerekmektedir. Dolayısıyla, bir taraftan mevcut küresel kurumların (BM, DTÖ, Dünya Bankası, IMF, Dünya Sağlık Örgütü gibi) sorgulanması ve yenilenmesine, ayrıca yeni ve işlevsel küresel kurumların oluşturulmasına (doğa, çevre, ekolojik denge, aşı-ilaç, yoksulluk alanlarında) ihtiyaç bulunmaktadır. İnsanlığın ortak kader alanlarını şekillendirmesinin yolu buradan geçmektedir. Dünyanın ve insanlığın geleceği bunun başarılmasına bağlıdır.

Türkiye, dünyanın en özel ve önemli coğrafyasında bulunan adeta bir geçiş ülkesidir. Aslında Türkiye'nin dünyadaki tüm ülkelerin ortalamasını temsil ettiği bile söylenebilir. Böylesi bir konum Türkiye'ye hem avantajlar-fırsatlar sunmakta hem de dezavantajlar-tehditler getirmektedir. Yönetmel beceri düzeyine bağlı olarak avantajlar ve fırsatların değerlendirilmesi (değerlendirilememesi), dezavantaj ve tehditlerin giderilmesi (giderilememesi) söz konusu olmaktadır.

Pandemi süreci de yukarıda ifade edilenler için adeta bir turnosol işlevi görmüş; pandemi Türkiye'ye de gelmiş ve geçiş ülkesi olması nedeniyle oldukça etkili olmuştur. Gelişmekte olan bir ülke ekonomisine sahip olunması ve özellikle dış kaynak girişine bağımlılık, yüksek turizm kapasitesi nedeniyle pandeminin küresel yansımalarından önemli ölçüde etkilenmiştir. Dış etkiler yanında "ortalarda bir ülke" olması nedeniyle içerde mevcut dengesizlikler pandemi nedeniyle daha da derinleşmiştir. Bütçede, TCMB bilançosunda, ödemeler bilançosunda bozulmalar yaşanmıştır. Ekonomi daralmış, potansiyel işsizlik artmış, gelirler düşmüş, talep deseni daralarak gerilemiştir. Gelir dağılımı dengesizliği ve sonuçları daha belirgin olarak görülür olmuştur. Döviz kurları, enflasyon ve faizlerde artışlar yaşanmıştır. Pandeminin etkisini azaltmak amacıyla haklı/gerekli olarak alınan önlemler bazı boyutlarda olumlu etki yaparken bazı boyutlarda bozulmalar yaratmıştır. Bu, kaçınılmaz bir durumdur. Zira, iktisat politikası tercihlerinin sıfır yan etkili olanı, başka bir deyişle tüm tercihlerde olduğu gibi, fırsat maliyeti olmayanı yoktur.

2020 yılında pandemi sürecinde Türkiye ekonomisinde yaşanan gelişmelerin analizlerin yapıldığı bu çalışmada çarpıcı sonuçlar elde edilmiştir. Nitekim, Türkiye ekonomisinin, özellikle 2018 yılı Ağustos ayında yaşanan kur şoku nedeniyle, oldukça zayıf koşullarda pandemi sürecine yakalanmasının Türkiye'de sürecin yönetimini zorlaştırdığı görülmüştür.

2020 yılı öncesinde TCMB ihtiyat akçesinin kullanılmış olması, yine TCMB'nin düşük kurdan alınmış döviz rezervinin sat-al yöntemiyle elde edilen kur karının (değerleme hesabı) Hazine payının ödenmesi, işsizlik Fonu'nda biriken kaynakların farklı değerlendirilmesi söz konusu olmuştu.

Kamu Özel İşbirliği kapsamında yapılan ve dövizle fiyatlanan ve çeşitli garantiler içeren (geçiş, hasta, yolcu) projeler de bir taraftan pandemiye bağlı yaşanan gelir düşüşleri diğer taraftan kur artışına bağlı olarak artan garanti ödemeleri nedeniyle kamu imkanlarını sınırlandırmıştır.

Böylesi önkoşullarda girilen pandemi sürecinde bir çok gelişme olan ülkenin yaptığı düzeyde halka doğrudan kaynak aktarılamamış, daha çok ucuz kredi imkanları genişletilmiştir. Tüm kesimlerin zaten uzun süredir büyük miktarda borçlu olduğu bir durumda kullanılan krediler, hareket sınırlamalarının gevşetilmesinin de katkısıyla, beklenildiği gibi canlanma yaratmıştır. Süreç içinde TCMB kaynaklarının da kamu bankaları aracılığıyla devreye sokulduğu ve ciddi bir parasal genişleme yaratıldığı da görülmüştür.

Alınan önlemlerin yarattığı canlanmanın başta cari açık ve enflasyon olmak üzere olumsuz etkileri nedeniyle binlerce mala ek gümrük vergisi konulmuş, düşük faizli kredi genişlemesi durdurulmuştur. Dolayısıyla pandemi konjonktüründe gerekli acil önlemler alınmış ancak ekonominin genel durumu ve ekonomik birimlerin davranış yapısına bağlı olarak sürdürülmesi mümkün olamamıştır.

Gelinen noktada pandeminin ne zaman sona ereceğini öngörmek mümkün değildir. Aşı ve ilaç çalışmaları ve uygulamaları devam etmektedir. Pandemide mutasyona bağlı yeni dalgalar olası görünmektedir. Türkiye'de pandeminin etkilerini telafi etmek için yeterli kamusal kaynağın varlığından söz etmek güçtür. Ancak pandemi öncesi ve süreci çok öğretici olmuştur. Öğrettiği şeylerin başında da tüm toplumsal alanlarda (ekonomik sosyal, politik ve kültürel) ve tüm altyapı unsurlarında (maddi, personel, kurumsal) ve de hukuk sisteminde yenilenme ihtiyacının kaçınılmaz hale geldiğidir.

Bu değerlendirmeler çerçevesinde kısa ve uzun vadede alınabilecek politik, sosyal ve ekonomik boyutlardaki bazı önlemleri şöyle sıralamak mümkündür;

- İnsanlığın yeni virüslerle ve pandemilerle karşılaşması muhtemeldir. Küresel iklim krizi kapıdadır. Teknolojik gelişmeler geleceği belirli, bu tür pandemi olasılıkları ise geleceği belirsiz hale getirmektedir. Bu nedenlerle tüm ülkelerin ve Türkiye'nin bir tür "Acil Durum Fonu" oluşturması ve oldukça önemli bir kaynağı bu fonda tutması gerekmektedir.
- İnsanlığın doğa ve diğer canlılara ihtiyacı varken, doğa ve diğer canlıların insana ihtiyacı yoktur. O halde doğa ve diğer canlıları yok etmekten, ekolojik dengeyi bozmaktan bir an önce vazgeçilmelidir. Kendini merkeze koyan diğer canlı ve varlıkları dikkate almayan insan tavrının değişmesi için eğitim sistemleri ve içeriği yeniden planlanmalıdır.
- Çocuklara doğa ve hayvan sevgisi, çevre duyarlılığı mutlaka kazandırılmalı, hijyen ve hastalıklardan korunma bilinci aktarılmalıdır.
- Küresel boyutta çevre-doğa, sağlık, bilişim alanlarına yönelik olarak yeni ve işlevsel kurumsal yapı ve anlayışlar geliştirilmeli, bunun ulusal boyuttaki altyapıları da oluşturulmalıdır.
- İnsan-mekan, insan-doğa, insan-çevre ve dolayısıyla şehirler yeniden planlanmalıdır.
- Yakından tedarik ve bölgesel işbirliğine her zamankinden fazla önem verilmeli, ithalata bağımlılık olan zorunlu mallarda güçlü yakından tedarik ağı oluşturulmalıdır.
- Türkiye; komşularıyla ve ABD, AB ile ilişkilerini iyileştirmelidir.
- Kamu dengeleri ve bütçedeki bozulma, kamuda yapılacak tasarruf yoluyla iyileştirilmelidir.
- Parasal genişlemenin nasıl ve hangi takvimle tersine döndürüleceği (strelizasyon süreci) açıklanmalıdır. Zira, dış kaynak girişi sağlanmadan yapılacak ilave parasal genişleme kurlar üzerinde baskı yapacaktır.
- Merkez Bankası bağımsızlığı algısı güçlendirilmeli, rezervleri artırılmalıdır.
- Vadesi gelecek dış borçlar için, özellikle reel sektör borcu için çözüm üretilmelidir.
- Swapların uzun vadeli çözüm olamayacağı görülmelidir.
- Kamu yeniden yapılanmalıdır. Liyakat ve performans sistemi geliştirilmelidir.
- Yatırım iklimi iyileştirilmeli ve desteklenmelidir. Sanayi yatırımlarına her zamankinden fazla öncelik verilmelidir.

- Kurallarda öngörülme­yen değişimlerden uzak durulmalıdır. Kamu politikalarında öngörülebilirlik düzeyi artmalı, bunun için şeffaflığa özel önem verilmelidir.
- Bağımsız kurumların bağımsızlık algısı güçlendirilmelidir.
- Sivil toplum örgütleri daha aktif ve daha eleştirel olabilmelidir.
- Piyasa ekonomisinin genel işleyiş ilkelerinden sapılmamalıdır.
- Türkiye, büyüme yerine kalkınmayı önceleyecek, bu bağlamda tüm temel sektörleri içerecek şekilde entegre bir yeniden yapılanma modeli geliştirmelidir.
- Tarım ve gıdada dışa bağımlılık minimize edilmeli, tarımsal araziler ve üretim planlanmalı, işlemeyen arazi kalması engellenmelidir. Gıda üretimi ve tedariki mutlaka planlı olmalı, stratejik ürünlerde kendi kendine yeterlilik sağlanmalıdır.
- Türkiye sağlık sistemini ve hastaneleri gözden geçirerek yeniden planlamalı, Covid-19 benzeri pandemiler ile iklim krizinin gerekleri bu süreçte dikkate alınmalıdır.
- Aşı/ilaç üretimi sadece dış kaynaklara bırakılmamalı, mutlaka kamusal araştırma kurumları da bu süreç içinde olmalıdır. Türkiye aşı ve ilaç üretme kapasitesi artıracak Ar-Ge ve personel yatırımlarını artırmalıdır. Bu amaçla kamu/üniversite-özel kesim işbirliğinde yeni modeller geliştirilmelidir.
- Diğer ülkeleri olduğu gibi Türkiye'yi de büyük bir işsizlik sorunu beklemektedir. Bu sorunu uzun vadede aşabilmek için eğitim-üretim-dijitalleşme üçlüsü entegre olarak dikkate alınmalıdır.
- Sanayi sektörünü, sanayileşmeyi ve sanayiciliği yeniden düşünmek ve yeniden tasarlamak için tartışma/paylaşım platformları oluşturulmalıdır.

Kısaca ifade etmek gerekirse, pandeminin de etkisiyle dünya ve Türkiye yeni bir paradigmat dönüşümün eşiğinde bulunmaktadır. Bu dönüşümün dinamiklerini doğru algılayan ve geleceğe yönelik olarak toplumsal ve kurumsal yapısını yenileyebilen ülkeler sağlıklı bireyler ve sağlıklı ekonomiye sahip olabilecektir. Türkiye'nin bunu "başaranlar kulübünde" yer alması en büyük temennidir.